Mat. 56

Angus Matheson

NATIONAL LIBRARY OF SCOTLAND

FFORDD Y BRAWD ODRIG

FFORDD
Y BRAWD ODRIG

O LAWYSGRIF LLANSTEPHAN 2

GOLYGWYD GAN

STEPHEN J. WILLIAMS

COLEG Y BRIFYSGOL, ABERTAWE

CAERDYDD
GWASG PRIFYSGOL CYMRU
1929

NATIONAL LIBRARY OF SCOTLAND
B
12 JA
1981

ARGRAFFWYD YNG NGHYMRU

CYNNWYS

Tud.

RHAGYMADRODD
- i. Y Cyfieithydd xi
- ii. Y Brawd Odrig xiii
- iii. Y Testunau xvii
- iv. Pwysigrwydd Odrig fel Teithiwr . . . xxi
- v. Y Cyfieithiad Cymraeg :
  - A. Orgraff xxiv
  - B. Treigliadau Cytseiniaid xxv
  - C. Y Modd Dibynnol xxvi
  - CH. Arddull xxvii
  - D. Y Testun xxviii

FFORD Y BRAWT ODRIC
- [I. Armenia Fwyaf] 31
- [II. "Yr India Uchaf"] 32
- [III. Caldea a'r "India"] 33
- [IV. Hanes merthyru'r brodyr yn yr India] . . 34
- [V. Y Gwyrthiau wedi'r merthyru] . . . 38
- [VI. Defodau trigolion Mobar a Lamwri] . . 40
- [VII. Jaua, Panton a'u rhyfeddodau] 41
- [VIII. Campa a'r pysgod rhyfedd] 43
- [IX. Ynys Machimoran] 44
- [X. Ynys Silan] 44
- [XI. Ynys Bodin] 45
- [XII. Yr India Uchaf—Mansi] 46
- [XIII. Y Mynydd Mawr a Dinas Kanasia] . . . 47
- [XIV. Y Fynachlog Fawr a'r anifeiliaid a fuasai'n ddynion] 48
- [XV. Amryfal ddinasoedd Cattai] 49
- [XVI. Dinas Kambelech] 50
- [XVII. Yr Ymherodr Kan de Cattai, a gwychder ei lys] 51
- [XVIII. Gwleddoedd yr Arglwydd Kan] 53
- [XIX. Tir Pretegoan a Brenhiniaeth Tubec] . . 54
- [XX. Y gŵr cyfoethog, a brodyr crefyddus Melestorte] 55
- [XXI. Dyffryn y Meirw] 56

NODIADAU 59
GEIRFA 83
ENWAU LLEOEDD A GWLEDYDD 89
ENWAU PERSONAU 91
ATODIAD I 93
ATODIAD II 95
MAP 125

BYRFODDAU

A. ac A.	*Kymdeithas Amlyn ac Amic*, Ed. by J. Gwenogvryn Evans, Llanbedrog, 1909.
AR.	Arundel MS. No. 13, British Museum, 14th cent.
B.B.	*The Black Book of Carmarthen*, Ed. by J. Gwenogvryn Evans, Pwllheli, 1906.
B.B.C.S.	*The Bulletin of the Board of Celtic Studies*, Oxford.
B.CW.	*Gweledigaethau y Bardd Cwsc*, Ellis Wynne, dan olygiaeth J. Morris-Jones, Bangor, 1898.
B.N.	Lat. MS. 2584, Bibliothèque nat., Paris, 14th cent.
Boll.	Testun y Bollandistiaid o'r *Itinerarium*, yn *Acta Sanctorum*, o dan " XIV Januarii."
COR. VOC.	*The Cornish Vocabulary* (12th c.) yn *The Ancient Cornish Drama* (Norris), Oxford, 1859.
C.W.T.	*Cathay and the Way Thither*, by Henry Yule, Hakluyt Society, London, 1866. Revised by Henri Cordier, London, Vol. I, 1915 ; Vol. II, 1913.
CH.O.	*Chwedlau Odo*, Ifor Williams, Wrecsam, 1926.
D.	*Dictionarium Duplex*, John Davies, 1632.
D.B.	*Delw y Byd*, H. Lewis a P. Diverres, Caerdydd, 1928.
D.F.	Dafydd Fychan, y cyfieithydd.
D. FFEST	*Darn o'r Ffestival*, Henry Lewis (Atodiad i'r Trans. Cym., 1923–4).
D.G.G.	*Cywyddau Dafydd ap Gwilym a'i Gyfoeswyr*, Ifor Williams, a Thomas Roberts, Bangor, 1914.
D. NAN.	*The Poetical Works of Dafydd Nanmor*, Ed. by Thomas Roberts, Revised by Ifor Williams, Cardiff, 1923.
E.E.W.	*The English Element in Welsh*, T. H. Parry Williams, London, 1923.
ENC. BR.	*The Encyclopædia Britannica*, 11th Edition.
G. a. C.	*The History of Gruffydd ap Cynan*, Arthur Jones Manchester, 1910.
G.I.D.	*Casgliad o Waith Ieuan Deulwyn*, Ifor Williams, Bangor, 1909.
G.O.	*Cywyddau Goronwy Owen*, W. J. Gruffydd, Newport, 1907.
G.T.A.	*Gwaith Tudur Aled*, T. Gwynn Jones, Caerdydd, 1926.
H.	Testun Lladin yr *Itinerarium* yn *The Principal Navigations Voyages, Traffiques & Discoveries*, Richard Hakluyt, vol. iv. Glasgow, 1904.

HIST. OF WALES	*A History of Wales from the earliest times to the Edwardian Conquest*, by John Edward Lloyd (Second Edition), London, 1912.
I.G.E.	*Cywyddau Iolo Goch ac Eraill*, Henry Lewis, Thos. Roberts, ac Ifor Williams, Bangor, 1925.
LL.A.	*Llyvyr Agkyr Llanddewivrevi* (1346). *The Elucidarium and other Tracts in Welsh*, J. Morris-Jones and John Rhŷs, Oxford, 1894.
LLAN. 2	Llanstephan MS. 2 (=Shirburn C19) yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Hanner olaf y XV ganrif.
LL. C. GR. I.	*Llenyddiaeth Cymru*, 1450–1600, W. J. Gruffydd, Lerpwl, 1922.
LL.LL.	*Cyfranc Lludd a Llevelys*, Ifor Williams, Bangor, 1910.
LL. LL. C.	*Llawlyfr Llydaweg Canol*, Henry Lewis, Aberdâr, 1922.
LHUYD	*Archæologia Britannica*, Edward Lhuyd, 1707.
LOTH. VOCAB.	*Vocabulaire Vieux-Breton*, J. Loth, Paris, 1884.
MARCO POLO	*The Travels of Marco Polo*, Henry Yule, revised by Henri Cordier, London, 1921.
M.V.M.	*Math vab Mathonwy*, W. J. Gruffydd, Cardiff, 1928.
N.E.D.	*A New English Dictionary*, Oxford, 1884–1928.
ORGRAFF	*Orgraff yr Iaith Gymraeg*, 1928.
PUGHE	*A Dictionary of the Welsh Language*, W. Owen Pughe, 2nd Edition, Denbigh, 1866.
REP. W. MSS.	Report on Welsh Manuscripts, 1898–1910.
R.B.B.	*The Bruts from the Red Book of Hergest*, John Rhŷs and J. Gwenogvryn Evans, Oxford, 1887.
S.E.	*A Dictionary of the Welsh Language*, D. Silvan Evans. Carmarthen, 1888–1906.
STRACHAN INTR.	*An Introduction to Early Welsh*, John Strachan, Manchester, 1909.
S.H.	Cyfieithiad Saesneg o H., gan Hakluyt
S.Y.	Cyfieithiad Saesneg o B.N., yn C.W.T.ii, gan Henry Yule.
TRANS. CYM.	*The Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion.*
T.W.	Thomas Wiliems, awdur y Geiriadur Lladin—Cymraeg yn D.
W.G.	*A Welsh Grammar*, J. Morris-Jones, Oxford, 1913.
W.M.	*The White Book Mabinogion*, J. Gwenogvryn Evans, Pwllheli, 1907.
W.P.	*The Welsh People*, John Rhŷs and David Brynmor Jones, 4th Edition, London 1906.
Z.C.P.	*Zeitschrift für Celtische Philologie.*

RHAGAIR

Awgrymodd yr Athro Henry Lewis imi, rai blynyddoedd yn ôl, *Ffordd y Brawd Odrig* yn destun traethawd am radd M.A., ac o dan ei gyfarwyddyd gwerthfawr ef bûm yn gweithio ar y testun hwnnw. Cyn mentro cyhoeddi'r traethawd cwtogais lawer arno, er mwyn ei wneuthur yn fwy hylaw fel llyfr ac er mwyn rhoi lle i gopi Lladin o'r testun gwreiddiol fel atodiad. Bu Bwrdd Gwasg y Brifysgol mor garedig ag ymgymryd â'r cyhoeddi.

Gobeithir y bydd y llyfr yn fuddiol i'r sawl a fynno ddechrau astudio Cymraeg Canol, yn gystal ag i'r darllenydd cyffredinol, ac ar gyfer y ddau ddosbarth hyn, ymdriniwyd ag iaith y testun a'r mater cyn helaethed ag y gellid heb beri chwyddo maint y llyfr.

Mi geisiais rywdro gymreigio'r enwau lleoedd estron y sonnir amdanynt yn y rhagymadrodd a'r nodiadau, e.e., rhoi *Silón* am Ceylon, a *Hang-Tsiaw* am Hang-Chau, etc., ond barnwyd na wnai ffurfiau mor ddieithr yr olwg ond tywyllu cyngor. Ni byddai'r rhain ond cynnig i gymreigio dulliau Lloegr o sgrifennu enwau estron, canys nid oedd gennyf yr wybodaeth o ieithoedd y Dwyrain y byddai'n rhaid wrthi i roi ffurf Gymreig i seiniau dwyreiniol yr enwau, hyd yn oed pe caniatâi'r egwyddor hynny yn y Gymraeg. Bernais, felly, mai diogelwch i mi, ac eglurder i'r darllenydd, fyddai rhoi'r ffurfiau Seisnig cyfarwydd arnynt.

Y mae fy niolch yn ddyledus i'r Athro J. Lloyd-Jones a'r Athro W. J. Gruffydd am eu beirniadaeth werthfawr ar y traethawd, ac i'r olaf am y cwbl a ddysgais ganddo pan fûm ddisgybl iddo. Dymunaf gydnabod hefyd, yn ddiolchgar iawn, y feirniadaeth graff a'r awgrymiadau buddiol a gefais gan yr Athro T. H. Parry-Williams, a ddarllenodd y gwaith dros Fwrdd y Wasg. Diolchaf hefyd i Mr. Alan Stuart, Coleg y Brifysgol, Abertawe, am ei help caredig i baratoi'r map, ac i Mr. Jenkin James am ei hynawsedd ynglŷn â hwyluso'r cyhoeddi.

Ond y mae fy nyled yn drymaf ac yn bennaf i'r Athro Henry Lewis, am y mil a mwy o'r cymwynasau a'r cyfarwyddiadau hynny na ellir eu nodi, ac na ŵyr neb amdanynt ond y sawl a fu'n dysgu gan athro profiadol ac ewyllysgar a hynaws. Ni bu ball ar ei garedigrwydd, na'i barodrwydd i gynghori a helpu, o'r dechrau cyntaf hyd at gywiro'r olaf o'r proflenni.

S.J.W.

RHAGYMADRODD

i. Y CYFIEITHYDD

Hyd y gwyddys, nid oes copi arall o ddarn o ryddiaith a welir yn Llanstephan MS. 2 (colofnau 234–276), sef llawysgrif a berthyn i ail hanner y bymthegfed ganrif. Cyfieithiad yw'r darn o hanes teithiau'r Brawd Odrig o'r Eidal drwy Asia yn gynnar yn y bedwaredd ganrif ar ddeg, ac fe ymddengys mai o'r Lladin y cyfieithwyd ef gan offeiriad o'r enw Dafydd Fychan, o Forgannwg.

Y mae'r llsgr. mewn llaw bur eglur, at ei gilydd; eithr nid yw'n hollol gyflawn. Fe dorrwyd darn o ymyl dwy golofn, ac ni roddwyd rhif uwchben y colofnau hyn yn y llsgr.; ond nodir hwy isod 241 B, a 242 A. Hefyd y mae tua phedair colofn yn eisiau rhwng 247 a 248, a sylwodd Edward Lhuyd ar hynny, pan fu'r llsgr. yn ei feddiant, oblegid ceir "Desiderantur . . . Folia" yn ei law ef (mi debygaf) uwchben col. 248. Ymddengys mai Lhuyd a roes rif i'r tudalennau, ac mai ef hefyd a ysgrifennodd y teitl, "Taith y Braud Odrig i'r India" uwchben col. 234. Am na wyddai pa sawl dalen a gollesid ar ôl 247, nid oedd ganddo i'w wneuthur ond rhoi'r rhif 248 i'r tudalen nesaf a ddigwyddai. Wrth gopïo'r testun ceisiais lenwi'r bylchau yng nghol. 241 B a 242 A, drwy gymharu â thestunau Lladin, a cheisio barnu pa nifer o lythrennau a allai fod ym mhob llinell ar y darn coll.

Rhoir enw'r cyfieithydd ar ddiwedd y testun, fel "Syre Dauyd Bychein o Vorgannwc", ond rhaid mai gwall am "Bychan" yw "Bychein". Bid sicr, disgwyliem "Vychan", ond ceir "Alexander *Mawr*" hefyd ar dud. 34, ll. 12.

Ni welais ond pedwar cyfeiriad at enw Dafydd Fychan, sef:—i. Lhuyd tud. 255, col. 3, mewn rhestr o lsgrau. Cymraeg; "Sr. Davydh Vyxan *Clamorganensis*, *interpretatus est Odorici nescio cujus monachi itinerarium apud Indos circa annum* 1460. D.* fol. 234. Init. Lhymma y treithur o fordh y Braụd Odrig. Fin. Ag velly a tervyna siụrne y Braụd Odrig yn India yr hụn a drossaụdh Sr. Davydh Vyxan o Vorgannụg, o arx a damyned Elys ab Thomas ab Ennyon y veystyr. Const. fol. 22" [* D. *Codex penes Authorem in membranâ scriptus, miscellanea continens*; *cui Tit. Didrevnyn*. 4 to. (Lhuyd tud. 254, col. 1)].

ii. *Cambrian Biography* (William Owen [Pughe] 1803.) td. 81; "Davydd Vychan, Sir, a poet of Glamorgan, who flourished from about the year 1450 to 1490. He translated a work from the Latin, entitled *Taith y Brawd Odrig yn yr India*.

iii. *Hanes Llenyddiaeth Gymreig*, (Gweirydd ap Rhys, 1883) td. 258; "1450–1490 Dafydd Fychan o Forgannwg" (mewn rhestr o feirdd).

iv. *Cymry Enwog Cyfnod y Tuduriaid* (R. T. Williams, Y Bala, 1914); "*Dafydd Fychan*—Offeiriad a bardd o Forgannwg, ac yn ei flodau rhwng 1450 a 1490. Ei athro barddonol ydoedd Elis ab Tomos ab Einion, ac yn y flwyddyn 1460, ar gais hwn, cyfieithodd 'Taith y Brawd Odrig yn yr India', o'r Lladin i'r Gymraeg. Meddai'r hynafiaethydd trylen Ed. Lhwyd, gyfysgrif ohono, ac erys y llafur llenyddol hwn mewn llawysgrifau".

Y mae'n bur amlwg mai sylw Lhuyd yw sail yr hyn a ddywed y tri arall. Awgrymodd "y veystyr" mai athro barddonol oedd Rhys ap Thomas, ac am hynny, fod Dafydd Fychan yn fardd, er na ddywed Lhuyd hynny. Camddarllenodd yntau "Rys" yn "Elys" a chopïodd Mr. R. T. Williams y gwall; a thebyg mai ar antur y rhoes Pughe gyfnod blodau'r cyfieithydd o 1450 hyd 1490, am i Edward Lhuyd roi 1460 fel blwyddyn dybiedig y cyfieithu.

Gwelir mai yn ei orgraff ei hun y rhoes Lhuyd y dyfyniadau, a'u bod yn wallus. Ni ddywed chwaith beth oedd ei sail i "apud 1460", onid oed y llsgr. Os oedd Dafydd Fychan yn fardd, nid oes dim o'i waith ar gael, hyd y gwyddys, nac x wantonness, lasciviousness, lewdness, unchastity, lust

unrhyw sôn am fardd o'r enw "Rys ap Thomas vab Einyawn", a allai fod yn athro iddo.

Fe awgrymwyd i mi gan Mr. J. M. Davies, o Lanelli, mai'r un oedd y cyfieithydd â Dafydd Fychan ap Dafydd ap Hopcyn, o deulu bonheddig Ynystawe, yr hwn oedd yn byw yn ail hanner y bymthegfed ganrif. Cyfeirir at wahanol aelodau'r teulu yn y Penrice & Margam MSS., cyf. I, td. 134, 154, a 159; ac fe ganodd Lewys Glyn Cothi (*Gweithiau*, td. 107) gywydd i hanner brawd y Dafydd Fychan hwn, sef Siôn ap Dafydd, a Ieuan Deulwyn (G.I.D. td. 95, 115) farwnad iddo. Tynnodd Mr. Davies fy sylw hefyd at gyfeiriad "Y Nant" ym Mhen. 54 (Rep. W. MSS., vol. I, p. 419) at anlladrwydd x rhyw "Syr tafydd fychan".

Er bod ychydig eiriau a geir yn y testun yn awgrymu mai rhywun o Gwm Tawe oedd y cyfieithydd, (e.e. *molwet* 43.27, *tarren* 56.17), eto ni welaf y gellir profi mai'r un oedd ef â Dafydd Fychan o Ynystawe. Ni welais yr un awgrym mai offeiriad oedd hwnnw; ond fe roddir y teitl a roddid i offeiriad yn y cyfnod hwnnw, i'r cyfieithydd (*Syre* Dafydd Bychan). Drachefn, beth a olygir wrth "y veystyr" 57.11? Os athro barddoniaeth a feddylir, yna gellir dweud nad yw'n debyg y byddai'r disgybl yn offeiriad. Ac os gŵr bonheddig a feddylir, wel, yr oedd Dafydd Fychan, o Ynystawe, ei hun yn uchelwr, ac nid tebyg y byddai ganddo "veystyr" i ufuddhau iddo.

Ni ellir dweud mwy, ynteu, na bod y cyfieithydd, Dafydd Fychan, yn offeiriad a gŵr dysgedig, yn byw ym Morgannwg rywbryd yn y bymthegfed ganrif efallai; a'i fod, efallai, yn fardd er nad oedd, bid sicr, yn brydydd wrth grefft.

ii. Y BRAWD ODRIG

Bu llawer iawn o ymchwil i hanes bywyd y teithiwr ei hunan, a chan mai'r ymdriniaeth ddiweddaraf a llawnaf a welais yw *Cathay and the Way Thither*, gan Syr Henry Yule (1820–1889), wedi ei olygu gan yr Athro Henri Cordier cymerwyd y ffeithiau ynglŷn â bywyd Odrig a'i deithiau, etc., gan mwyaf, o'r llyfr hwn.

Y mae'n hynod bod cyfeiriadau at Odrig a'i waith gan ei gyfoeswyr mor brin, oblegid ni cheir nemor un ar wahân i'r hyn a geir yn yr atodiadau i'r testunau Lladin o hanes y daith. Ceir bod Almaenwr o'r enw John de Winterthur yn sôn am y gwaith tua 1380—ryw hanner can mlynedd wedi marw'r teithiwr, a thybir i'r ddau hyn gydoesi am ryw ysbaid. Crybwyllir y daith hefyd gan Bartholomew Albizzi, o ddinas Pisa, ychydig yn ddiweddarach.

Tyfodd llu o chwedlau a thraddodiadau ynghylch ei fywyd, ond nid oes sicrwydd bod llawer ohonynt yn ddilys. Mewn bywgraffiad a ysgrifennodd Gabelli yn 1639, rhoddir 1286 yn flwyddyn ei eni, a bernir bod hyn yn gywir. Wele esboniad Yule ar enw'r brawd ac enw'r dref y preswyliai ynddi (C.W.T. ii, td. 7):—

"The name Odorico is the same that occurs north of the Alps as Ulric, and it is found in various shapes besides, such as Udalric, Vodaric, etc. It would seem to have been common about Pordenone, both as surname and Christian name. Our friar, therefore, might come by it in many ways, but perhaps he got it actually from the patron saint of his parish church, for that is Saint Udalric. One of the old Franciscan writers calls our traveller Ludovicus Odoricus, but it seems likely that this was a mistake . . .

. . . 'Patria del Friuli' borrowed its name from Forum Julii, a city represented by modern Cividale, and became the seat of a dukedom [568] under the nephew of Alboin when the Lombards first burst into Italy.

"Charlemagne extinguished the Lombard dukes, and from Friuli for a time was governed the Eastern March of the Frankish Empire. In the end of the ninth century or thereabouts, the administration of the province fell into the hands of the Patriarchs of Aquileia, whose seat had been at Cividale since 737; and in 1029 the Emperor Conrad II formally conferred on the Patriarch Wolfgang Poppo, the Duchy of

Friuli and the Marquisate of Istria. This Ecclesiastical principality continued to exist . . . until 1420. . . .

"The native district of Odoric was Pordenone, in that richer part of the Friulian Plain which lies towards the river Livenza. Pordonone itself, called in Latin, I know not of what antiquity, *Portus Naonis* [in German Portenau] is a quaint but thriving little city of some 7,000 inhabitants . . . on the banks of the Noncello, a tributary of the Livenza. . . . Odoric is said to have sprung from one of the garrison established in this district by Othokar, King of Bohemia, to whom the territory had passed from his cousin Udalric, Duke of Corinthia and Lord of Pordenone."

Dyma esboniad inni felly, ar "Fforomlij de partu Vahonis" yn y testun Cymraeg 31.5. Fe ategir y dyb mai Bohemiad oedd tad Odrig gan air yn un o'r llsgrau. Lladin, sef *Bibliothêque nationale*, *Paris*, *MS*. 2584; dyma'r teitl uwchben y testun yn y llsgr. honno, "Descripsio Orientalium Partium Fratris Odorici *Boemi* de Foro Iulii." Hefyd, fe ddigwydd "boemus" ar ôl ei enw ddwywaith yn nes ymlaen yn yr un llsgr., ond darfod ysgrifennu dros y paragraffau sy'n eu cynnwys.

Dywedir mai "Mattuissi" oedd enw teulu Odrig, ac yn ei ddinas ei hun, sef Pordenone, dangosir heddiw y tŷ, a hyd yn oed yr ystafell lle'r honnir y ganed ef. Yn agos i'r ddinas honno y ganed y paentiwr, Il Pordenone (1483–1539), yntau, ac oddi wrthi hi y cymerth ef ei enw. Llofnodai ei enw "Antonius Portunaensis" neu "De Portunaonis" (ENC. BR. 22, td. 101). Dyna'n hollol fel y'i disgrifiasai Odrig ei hun, tua dwy ganrif o'i flaen. Sign

Fe ddywed y bywgraffwyr eglwysig i Odrig ymddiofrydu yn urdd Sant Ffransis yn bur ieuanc, a mynd ohono i fynachlog Udine. Aberthodd bob cysur bydol, meddir, ac enillodd gryn glod am dduwioldeb a chyflawni gwyrthiau, cyn iddo ddechrau teithio. to vow

Dechreuodd ar ei deithiau, fe dybir, rywdro rhwng 1316 a 1318, a dychwelodd yn gynnar yn 1330. Ni ellir casglu ond ychydig ffeithiau ynghylch yr amser, oddi wrth ei waith ei hun, nac oddi wrth eiddo'i gyfoeswyr, ond fe geir ambell awgrym. Fe ferthyrwyd y brodyr y sonnir amdanynt yn y testun, td. 35.4, naill ai yn 1321 neu yn 1322, a dywed Odrig iddo ddatgladdu'u hesgyrn (td. 39.26). Ni allai, felly, fod wedi ymweld â Thana (ger Bombay) cyn pen ychydig flynyddoedd ar ôl 1321.

Eto, fe ddywed iddo dreulio tair blynedd yng Ngogledd China (td. 54.1), a gwyddom ei fod yn ôl yn yr Eidal ym mis Mai, 1330, pan ysgrifennwyd hanes ei deithiau. Bu farw ar y pedwerydd ar ddeg o Ionawr, 1331, yn ôl y gwahanol atodiadau i'r testunau Lladin o'i waith.

Er bod rhai o'i fywgraffwyr (e.e. Wadding) yn dweud bod Odrig yn "hau hadau'r Efengyl" wrth deithio, ac iddo droi llawer o Sarasiniaid i'r Ffydd Gristnogol, eto nid oes yr un awgrym o hynny yn yr hanes. Fodd bynnag, naturiol yw credu iddo helpu'r brodyr gyda'u gwaith cenhadol, pan fu'n aros yn y mynachlogydd yng Nghambelech (Peking), ac yn Armenia ond odid. Awgryma iaith ac arddull Odrig y lleygwr anturiaethus, yn hytrach na'r clerigwr santaidd, ac mewn cysylltiad â hyn fe goffeir inni gan Yule eiriau Thomas à Kempis, "Qui peregrinatur, raro sanctificatur". Ni sonia'r brawd ei hunan am wyrthiau yr honnir iddo'u cyflawni, nac am brofiadau arbennig y dywedir iddo'u derbyn.

Newidiodd gymaint o ran pryd a gwedd, meddir, dan y cyni[x] a ddioddefodd wrth deithio, ag nad adnabu'i geraint ef pan ddychwelodd i'w gynefin. Fe edrydd yr atodiadau ddarfod iddo ymddeol i fynachlog ei Urdd, berthynol i Eglwys Sant Antwn ym Mhadua, ac yn y fynachlog hon, yn 1330 yr adroddodd hanes ei deithiau wrth Guilelmus de Solangnia, a hwnnw'n ysgrifennu'r cwbl a glywai mewn 'Lladin cartref'. Ond mewn dau destun (Bollandist a Farsetti) ceir atodiad gan y Brawd Marchesinus de Bassano, a honna iddo glywed y stori o enau Odrig ei hun, gan chwanegu "nam plura audivi quae ipse non scripsit". Fe gesglir oddi wrth hyn fod llawer o bobl yn gwrando ar Odrig yn adrodd ei hanes, eithr mai Guilelmus de Solangna a'i

retire

x anguish, distress, adversity

rhoddodd ar femrwn, ac yntau'n gadael rhyw bethau heb eu cofnodi.

Wedi hyn, cychwynnodd y teithiwr o Badua ac aeth i Bisa gan ddarofun hwylio i Avignon at y Pab, er mwyn rhoi adroddiad, fe dybir, ynghylch cyflwr yr eglwysydd a welsai yng ngwledydd y Dwyrain. Daeth afiechyd i'w luddias, a gorfu iddo ddychwelyd i Udine, lle y bu farw, fel y dywedwyd eisoes, ar y 14eg o Ionawr, 1331.

to intend, purpose
hinder, prevent

Bu llawer o sôn am y rhyfeddodau a ddigwyddodd ar ddydd ei angladd, megis cael o bob claf a gyffyrddai â'i gorff ef, iachâd. Yna, wedi ei gladdu, codwyd ef o'i fedd, gan gynifer o bobl o bob gradd a dyrrai i Udine i'w weld. Wedyn, trosglwyddwyd ei gorff i arch harddach, a bu bri mawr ar sôn am ei glodydd a'i santeiddrwydd.

Aethpwyd ati i gasglu'r hanesion am ei wyrthiau honedig, ac yn 1332 fe godwyd iddo ysgrîn wych yn Udine, a lluniau celfydd o'r brawd wedi eu naddu arni, a rhoddwyd ei arch yn hon[1]. Bu raid symud y cwbl i gapel newydd wrth adgyweirio eglwys y Ffransisiaid yn Udine yn 1735, a thrachefn yn 1770 fe'i cludwyd i le arall, sef eglwys y "Beato Vergine del Carmelo", ond wrth wneuthur hynny fe ddrylliwyd yr ysgrîn. Rhoddwyd darnau ohoni mewn allor a gyflwynwyd i goffadwriaeth y sant, ac yn yr allor hon y gorwedd ei arch a'i weddillion heddiw. Ar wyliau arbennig fe'u datguddir i gynulleidfa'r eglwys.

Y mae'n ffaith hynod na seintiwyd Odrig gan Bab cyn 1755, er bod y traddodiad lleol, o gwmpas Udine, yn ei ystyried yn sant er yn fuan ar ôl ei farw. Yr unig waith llenyddol y gellir ei briodoli'n ddilys iddo ef yw'r *Itinerarium*, sef hanes ei deithiau.

iii. Y TESTUNAU.

Dangosir pa mor enwog a pha mor boblogaidd oedd yr *Itinerarium*, gan y nifer mawr o wahanol destunau sydd ar gael o'r gwaith. Gwyddys am 50 yn y Lladin, 18 yn yr Eidaleg, 6 yn y Ffrangeg, 2 yn yr Almaeneg, heblaw'r testun Cymraeg a chyfieithiadau Saesneg diweddar, megis eiddo Hakluyt (S.H.) a Yule (S.Y.).

---

[1] C.W.T. ii, td. 21–22.

Fe gred Cordier (C.W.T. ii, td. 26) fod pedwar dosbarth o drosiadau o'r hanes, ac y cynrychiolir hwy gan y llsgrau. a ganlyn :—

1. Llsgr. Ladin yn Llyfrgell St. Marc, a darnau yn *Acta Sanctorum* o lsgr. arall a gopïwyd gan Henry de Glatz yn Avignon, ychydig wedi marw Odrig. (Ni ddigwydd enw G. de Solangna yn y rhain.)
2. Llsgr. Ladin a gyhoeddodd Venni. (Ceir atodiad G. de Solangna yn hon.)
3. Dwy lsgr. yn y Brit. Mus. (Royal 14, ac Arundel 13) y cyhoeddwyd un ohonynt gan Hakluyt. (Cynhwysant atodiad G. de Solangna, ond y maent yn wahanol iawn eu harddull i'r ddau ddosbarth cyntaf.)
4. Y testunau Eidaleg, megis y "Minor Ramusian", a gyhoeddwyd yn *Navigationi* Gian Battista Ramusio (argraffiad 1574 o'r ail gyfrol).

Y mae cryn wahaniaeth rhwng y pedwerydd dosbarth a'r lleill ; yn ôl y dosbarth hwn fe aeth y teithiwr o'r India yn syth i Ynysoedd Nicobar (Machimoran), ond yn y lleill fe enwir Nicobar ar ôl Champa (Campa), ac yna Ceylon (Silan), na sonnir amdani yn y testunau Eidaleg. Awgryma Cordier fod Odrig wedi ysgrifennu rhan, o leiaf, o'r hanes eisoes, cyn ei adrodd wrth G. de Solangna, ac i rai o'r copïwyr gael gafael yn y rhan honno a rhoi'r cyfeiriad at Nicobar, etc., i mewn yn rhywle, heb fod yn ofalus ym mha le ; a digon naturiol yw ei awgrym. Digwydd y sôn am "Silan" lawer yn rhy ddiweddar yn ein testun Cymraeg, a hyd y gwelais i wrth gymharu, testun o'r trydydd dosbarth uchod oedd o flaen D.F. wrth gyfieithu. Crynhoais isod restr o rai llsgrau. a allai fod wedi dyfod i'w law :—

A. *Lladin* 1. Cambridge. Corpus Christi MS. 275; 15th cent.
2. Cambridge. Corpus Christi MS. 407; end of 14th cent.
3. Middlehill (Worcestershire). MS. in the library of Sir Thomas Phillips (Ex libris Ioannis Iulii), circa 14th cent.
4. London, British Museum. Royal Coll. 14. [H.]
5. ” ” ” Cottonian Otho. D.I.
6. ” ” ” Arundel MS. No. 13 (fol. 38–fol. 51 verso), 14th cent. [AR.]
7. ” ” ” Harleian MS. 562 (incomplete).
8. Oxford. Bodleian. 14th cent. (Digby MSS. K.D. 11).
9. Glasgow. Library of Hunterian Museum MS. 15th cent.
10. ” ” ” ” ” ” 14th cent.
11. Paris. Bibliothèque nationale, lat. 2584. 14th cent. [B.N.]
12. ” ” ” ” 3195. 15th cent.

B. *Eidaleg.* Cheltenham. MS. from library of Sir Thomas Phillips, Middlehill (Worcestershire), 14th or 15th cent.

Cyhoeddwyd llsgr. Ladin (rhif 11 uchod) gyda chyfieithiad Saesneg, gan Yule yn ei *Cathay and the Way Thither* (2 gyfrol) yn 1866, a chyfeirir isod at y testun fel y ceir ef yno fel B.N. Hefyd fe gyhoeddodd Hakluyt destun Lladin yn ei *Principal Navigations Voyages Traffiques & Discoveries* (vol. IV. Glasgow Univ. Press. 1904 edn.). Cred Yule a Cordier mai o rif 4 uchod y cafodd Hakluyt ei destun, a chyfeirir yma ato fel H.

Eto, fe gyhoeddwyd testun Lladin arall yn *Acta Sanctorum* (Bollandist) o dan "XIV Ianuarii", sef y testun a elwir yma yn BOLL., eithr y mae hwn wedi ei drychu ormodd i fod o fawr ddefnydd wrth gymharu â'r Gymraeg.

Ni chefais gyfle i gymharu cyfieithiad D.F. yn fanwl, ond â'r tri thestun Lladin hyn (H, B.N., a BOLL.); ond er hynny, mae digon o ddyfyniadau yn C.W.T. o destunau eraill, a'r amrywiaeth a geir ynddynt, i ddangos mai o destun hynod o debyg i H, yn anad yr un arall, y cyfieithwyd i'r Gymraeg. Y mae'n amlwg hefyd fod H. ac AR. yn dra thebyg i'w gilydd.

Dyma ychydig esiamplau i ddangos gymaint yn nes yw'r trosiad Cymraeg i H. na B.N. :

TD.	D.F.	H.	B.N.
31.5	de partu Vahonis	de portu Vahonis	—
33.9	debygaf i	ut credo	—
33.16	heb neb yn . . . kynnal yndunt	non habitata	inhabitabilia.
45.17	Bodin	Bodin	Dondin
46.23	ac eu barueu *gwedy eu heillyaw*	& *rasas & parvas* barbas habentes	barbam ita *raram* et longam sicut . . .
47.25	gwraged . . . *wryawc*	fœminae . . . *desponsatae*	mulieres *innuptae*

Ni ellir ond dyfalu pa drosiad a ddaeth i law D.F.; ond gellir bod yn weddol sicr mai un Lladin oedd. Yr oedd yr *Itinerarium* yn dra phoblogaidd yn Ewrop yn y bedwaredd ganrif ar ddeg a'r bymthegfed, ond bu raid i Loegr aros hyd ddiwedd yr unfed ar bymtheg am y stori yn y Saesneg, nes i Hakluyt gyhoeddi'i gyfieithiad ef. Y mae'n wir bod chwe thestun Ffrangeg yn hen, ond nid oes nemor ddim yn ein cyfieithiad a awgryma mai o'r Ffrangeg y troswyd ef. Nid yw'n debyg y byddai hyd yn oed offeiriad dysgedig yng Nghymru yn gyfarwydd â'r Eidaleg, ond ni allai fod yn ei swydd, bid sicr, heb wybod Lladin yn dda. Gellir tybied, ynteu, mai testun Lladin a gyfieithodd D.F., a hwnnw'n perthyn, efallai, i'r trydydd dosbarth o drosiadau.

iv. PWYSIGRWYDD ODRIG FEL TEITHIWR.

Rhwng 1357 a 1371 fe ysgrifennwyd yn y Ffrangeg, hanes teithiau honedig "Jehan de Mandeville". Galwodd y Saeson ef "Sir John Mandeville", a'r cywyddwyr Cymreig "Syr Siôn Mawndfil" (gw. LL.C.GR. I, td. 74, 100, 101). Bu'r gwaith hwn mewn bri mawr a chyfieithwyd ef i lawer o ieithoedd Ewrop. Fodd bynnag, gwyddys yn awr mai ffug oedd yr enw "Jehan de Mandeville", ac mai o waith y Brawd Odrig y cymerwyd rhan helaeth iawn o'r 'hanes'. Disgrifiad benthyg sydd ganddo o'r lleoedd a ganlyn:—Trebizond, Erzerum, Ararat, Cassan, "Y Môr Tywawt", Twr Babel, "Lamwri", Sumatra, Java, Champa, Nicobar, "Silan", a Dondin. Er hynny, llwyddodd "Syr Siôn" i ddieithrio ychydig ar ei ddisgrifiadau, drwy chwanegu manylion am leoedd a phethau na allai fod wedi eu gweld ond wrth grwydro ym mroydd ei ddychymyg.

Daeth y tebygrwydd rhwng storïau Mawndfil ac eiddo Odrig i'r golwg cyn gynhared ag y ceir mewn un llsgr. Ladin o'r *Itinerarium* (yn llyfrgell Mainz), y geiriau hyn:—"Incipit Itinerarius fidelis fratris Odorici *socii Militis Mendavil* per Indiam; licet hic [= ille] prius et alter posterius peregrinationem suam descripsit". (ENC. BR. 17, td. 562). Awgrymwyd hefyd mai Odrig a fenthyciodd gan Fawndfil!

Diddorol, am hynny, fydd sylwi ar ychydig ffeithiau a brawf fod Odrig yn deithiwr dilys, a'i fod yn traethu o "gyndrycholyaeth":—

1. Ef yw'r cyntaf o Ewrop i sôn am Sumatra.
2. Y mae ei ddisgrifiad o sago, sef y "blawd" a geir o goed (td. 42.13) yn wallus, ond camsyniadau sylwedydd, nad oedd yn ddigon craff, sydd ganddo. sharp

3. Y mae ei ddisgrifiad o fanion ynghylch Ceylon (Silan) a China yn profi'n lled sicr iddo ymweld â'r gwledydd hynny, e.e. y gelennod, a'r aderyn â chanddo ddau ben; cormorants y pysgota â mulfrain (na sonnir amdano yn y cyfieithiad Cymraeg); yr ewinedd hirion, a'r traed bach.
4. Ef yw'r cyntaf o Ewrop i gyfeirio at Lhasa,—os y dref honno hefyd a olyga pan sonia am brif ddinas Tibet (gw. td. 54).

Yn ystod y drydedd ganrif ar ddeg bu llawer o deithio o Ewrop i Gatai, ac ysgrifennwyd hanes eu helyntion gan lawer o'r teithwyr. Dyma'r rhai pwysicaf ohonynt:—

1. Joannes de Plano Carpini,—brawd yn urdd Sant Ffransis, a chyfaill a disgybl i'r sant hwnnw. Teithiodd rhwng 1245 a 1247 ym Mongolia. [ENC. BR. 5–397d.]
2. Willielmus de Rubrūquis, (c. 1215–1270)—brawd arall yn yr un urdd, o bentref Rubrouck yn Fflandrys. Teithiodd i lys y Cân Mawr rhwng 1253 a 1255, ar arch ei frenin Lewys IX. [ENC. BR. 23–810a.]
3. Hayton (Haithon, Hethum)—brenin Armenia Leiaf, neu Cilicia, a ymwelodd â'r Cân Mangu 1254–1255. [ENC. BR. 13–114d.]
4. Y ddau frawd Nicolas a Maffeo Polo, a mab y cyntaf, sef Marco Polo. Yr olaf hwn oedd y pwysicaf o holl deithwyr yr oesoedd canol. Estynnai cyfnod teithio'r tri theithiwr hyn o 1260 hyd 1295, ac ysgrifennwyd yr hanes, ynghyda disgrifiad gwerthfawr o wledydd y Dwyrain, o enau Marco Polo gan ei gyd-garcharor Rusticano o ddinas Pisa, yng ngharchar Genoa. [ENC. BR. 22–7c.]
5. Giovanni di Monte Corvino,—cenhadwr Ffransisaidd [ENC. BR. 18–763d.] Dechreuodd ar ei daith i'r Dwyrain tua 1289, a sylfaenodd y genhadaeth Gristnogol gyntaf yn yr India a China, a gwnaethpwyd ef yn archesgob "Cambelech" (sef Peking) yn 1307. Cododd fynachlogydd y sonia Odrig amdanynt (td. 47.4).

Ar ôl hyn aeth llawer o fyneich o'r Eidal i Gatai a'r India, i'r genhadaeth a ddechreusid gan G. di Monte Corvino; ac ysgrifennodd rhai ohonynt hwythau ynghylch yr hyn a welsent. Ymysg y rhain gellir enwi Andreo o Perugia,[1] a ddaeth yn Esgob Saitan (td. 47.4), a John o Cora,[2] a fu'n Archesgob Sultaniah, ac yn bwysicach fyth, Odrig ei hun. Tua'r un cyfnod ysgrifennwyd *Mirabilia* Jordanus[3], ond ymddengys mai casgliad o weithiau teithwyr eraill oedd ganddo ef, gan mwyaf.

Heblaw'r gwŷr eglwysig hyn, y mae profion bod marsiandwyr yn teithio'n aml o Ewrop i Gatai (nis gelwid yn "China" eto), yn amser Odrig, a hyd at ddiwedd arglwyddiaeth y Mongoliaid yn y wlad enfawr honno, sef hyd at ganol y 14eg ganrif. Wedi hynny, am yn agos i ddwy ganrif, bu distawrwydd mawr, heb unrhyw sôn yn Ewrop am Gatai, gan fod ei llywodraethwyr yn gomedd i estroniaid groesi ei therfynau. Yna pan allodd y darganfyddwyr o Sbaen a Phortugal fynd yno, nid oedd sôn bellach am yr hen enwau *Catai* (Cathay), *Cansay*, *Saitan* (Zaytun), *Khân Bâliq*, etc., ond erbyn hyn am *China*, *Hang-Chau*, *T'swan-Chau-Fu*, *Peking*, etc. Y mae'n wir, er hynny, i rai cenhedloedd lynu'n ddygn wrth ryw ffurf neu'i gilydd ar yr hen enw *Catai*, yn hytrach na *China*, yn enwedig y Rwsiaid, y Groegiaid, a'r Persiaid.

Fe ledodd Cristnogaeth dros Fesopotamia a Phersia erbyn dechrau'r 5ed ganrif, eithr daliadau Nestorius (a ystyrid gan Gristnogion eraill yn anuniongred), a ffynnodd fwyaf yn y gwledydd hyn. Ni wyddys pa bryd y lledodd y grefydd newydd i Gatai, ond yn sicr cyn chwarter cyntaf yr wythfed ganrif. Wedyn, tua'r nawfed, bu Cristnogaeth ar drai, ond o dan y Mongoliaid, dychwelodd y llanw hyd at ganol y bedwaredd ganrif ar ddeg. Ac yna yn ystod ysgariad y wlad oddi wrth weddill y byd, fe ddarfu am yr hen eglwysi Ffransisaidd a Nestoriaidd.

tenets

Am tua chanrif cyn cwymp y Mongoliaid, bu mwy o fasnach a chyfathrach rhwng Catai a'r Gorllewin, a mwy o ryddid i estroniaid deithio yn y wlad, nag a fu mewn unrhyw gyfnod arall yn ei hanes, hyd at yr hanner canrif diwethaf hwn. Yn niwedd y cyfnod hwnnw, fel y gwelwyd, y teithiai Odrig, a hawdd deall, felly, pa mor bwysig yng ngolwg haneswyr a daearyddwyr Ewrop yw gweithiau fel yr *Itinerarium*, sydd yn rhyw ddolen rhwng hen fyd Catai a byd newydd China.

---

[1] ENC. BR. 11–625a. [2] ENC. BR. 6–190a. [3] ENC. BR. 15–512a.

v. Y CYFIEITHIAD CYMRAEG.

A. Orgraff.

Y mae orgraff y testun yn gyson ar y cyfan; wele rai o'i nodweddion amlycaf:—Ni saif *d* ac *c* ar ddiwedd gair ond am *dd* ac *g*; eithr gall *t* sefyll am *t* yn gystal â *d*; "gwnaut" (39.11), "gwaet" (51.24). Ni cheir *p* am *b* hyd yn oed ar ddiwedd gair, "neb" (33.16), "pawb" (32.22), "heboc" (52.26) (td. 52.16 "bop tu" = "boptu", cf. 56.25). Fe ysgrifennir *u* a *v* bob un am ei gilydd, ond ar ddechrau gair ceir *v* fel rheol, ac *u* yn ei ganol; "vuyd" (ufydd) 38.7; rhoir *fu* am *v* yn "sefuyll" 51.26, ac *f* ar ddiwedd gair am *v*, "llef" 35.20. Saif *f* hefyd yn aml am *ff*; "ford" 32.6, "fford" 31.1; "ysgraf" 38.14, "seirff" 44.23.

Dynodir *i* gytsain ag *y* gan mwyaf, ond weithiau ag *i*; "noethyon" 41.6; "hirion" 33.30. Ceir *idaw* wyth waith ac *ydaw* bymtheng waith, ond nid oes newid ar *idi*. Y mae *o* (< *aw*) yn y sillaf olaf yn "diwarnot" 39.21, 46.27; ac *ai* (< ei) yn "pai" 53.31, a "tybyassai" 38.13. Ceir *h* estron weithiau, megys yn "kymherth" 31.22, "mamheu" 55.17.

suffixes,
affixes

Gan mai Deheuwr oedd y cyfieithydd, y mae ansicrwydd ynghylch olddodiaid enwau ac ansoddeiriau lluosog, ac ychydig ferfenwau; "kedymeithon" 32.30, "kedymeithyon" 39.30; "breisson" 41.21, "breissyon" 41.15; "dwylyaw" 38.9; "rwymyaw" 34.6. Defnyddiodd y copïwr ffurfiau amryfal ar y llythrennau *w*, *r*, *s*, *m*, ond nis dynwaredwyd yn yr argraffiad hwn.

B. TREIGLIADAU CYTSEINIAID.

Dangosir isod y nodweddion a berthyn i dreigliadau cytseiniaid yn y testun.

i. *Meddal.* Meddelir cytsain ddechreuol testun berf yn y 3 pers. un. amherff. a gorberff.:—35.32 safei *wr*; 38.13 tybyassai *bawb*; 38.11 yr oed *bawb*; 35.7 oed *Grist*; 42.9 nyt oes *waret*.

Pan fo'r ans. *marw* yn rhan o'r cymhwylliad, nid oes cysondeb ynglŷn â'i feddalu; 38.14 bydynt *veirw*; 34.7 a vont *veirw*; 56.10 a vydei *varw*; 43.29 pan vo *marw*; 45.28 a vyd *marw*; 46.1 a phan vo *marw*; 54.21 pan vo *marw*; 45.31 byd *marw*. Tueddir felly i beidio â meddalu; cf. 45.27 a vyd *byw* hwnn; 45.29 byd *byw*. Y mae ans. ar ôl *yssyd* yn treiglo; 32.2 yssyd draoeruelawc; 37.35 yssyd wrthwyneb.

Erys gwrthrych berf yn aml heb dreiglo, e.e.:—39.17 rodes barn; 43.3 a atwaen gwyrtheu; 48.20 gallo manegi; 54.34 pan wnel gwled; 55.27 a wnant tan; 32.19 a dywedassant bot; 37.34 chwi a wdawch bot; etc. Ar y llaw arall ceir llawer o enghreifftiau o'i feddalu, e.e.:—34.27 a allei hi broui; 33.11 ny dichawn [neb] vot; 34.13 a adolant eu duweu; 44.17 ny beid neb wasgu; 40.1 ni a gawssam long; etc.

Ar ôl sangiad meddelir mor aml â pheidio, e.e.:—31.13 yn arwein ganthaw *mwy*; 37.6 a pheri ydaw *wisgaw*; 41.15 bwytaant hwy *kic* dynyon . . . megys ninheu *gic*; 47.11 dwyn a wneynt *vwydeu*, etc.

ii. *Trwynol.* Dengys yr enghreifftiau canlynol sut y ceisiodd D.F. ddynodi'r treigliad hwn:—34.18 vy mrodyr; 38.30 vy penn; 40.27 vyng kic; 39.29/30 vympenn; 40.27 vyn Duw; 41.11 vyngwreic; 42.21 vyn dogyn; 56.20 ynghallon; 56.30 vynghytwybot; 57.2 vy mot; 36.35 ymplith; 37.20 ym Mecha; 39.1 ynghyfyrgoll; 39.3 ymhob; 35.30 yngwres; 48.11 yn ty hwnnw; 48.20 yn dinas Kanasia; 50.18 yngwlat; 51.3 ynghenawl;

51.6 ympob; 53.2 ynghyueir; 53.11 ynghylch; 53.13 ynghongyl; 53.20 ym pob; 56.22 ymlaen; 55.24 dec niwarnawt; 42.17 bymthec diwarnawt; 44.25 gant mlyned.

C. Y Modd Dibynnol.

Dosbarthwyd yr achlysuron y defnyddir y modd dibynnol yn y testun fel y canlyn :—

i. Pan fo'r ferf yn yr amser pres., ar ôl y cysylltiaid *pan*, *tra*, ac *yny*, e.e. 43.29 pan vo; 40.26 pan del; 40.29 pan ymleasso; 44.8 pan elont, etc.; 44.15 a thra vo; 55.18 tra vont; 45.30 yny vo.

ii. I ddynodi pwrpas, e.e.:—45.5 megys y gallont; 48.19 megys . . . y gallo; 55.15 mal y gallont; 52.34 val y caffo.

indefinite, vague

iii. Mewn brawddeg berthynol, lle bo'r syniad a gyfleir gan y ferf yn gyffredinol neu amhenodol. e,e.:—40.17 a phawb o'r y *kyhyrdo* y kart ac wynt; 40.28 kymher yr hynn a *dorro*; 41.12 plant a dygant y'r mwyaf a *garont*; 44.10 a'r rei a *delont* mywn brwydreu; 51.9 y bawb y gymryt diodyd o'r a'e *mynno*; 51.24 y rei a *hanffo* o'e waet; 52.1 mein margarit a *dalo* dengmil o floringot; 47.25 y gwraged a *veynt* wryawc; 56.10 pwy bynnac a *elei*.

Y mae'r syniad yn ddyfodol yn 51.23, yr hwn a *wledycho* gwedy ef (Cf. STRACHAN INTR. td. 70, a LL.LL.C. td. 29; lle y dangosir mai amser presennol y modd dibynnol a ddynoda'r dyfodol yn y Llyd.). Cyffredinol yw'r syniad yn 46.8, y rei onyt a *vei* gyndrychawl, a 39.19 aruer y wlat honno yw na *rodher* y kyrff.

iv. Mewn brawddegau amodol, e.e.:—53.30 Y rei nys *credwn* vyth pai nas *gwelwn*; 56.2 wynt a *ymhoelynt* . . . pei na *bei*.

oblique ?

v. Mewn cwestiynau traws amhenodol, e.e.:—36.31 "A chwi a welwch beth a *wnel*"; 38.33 "y ymgynghori ac ef beth a *wnelei*"; 34.27 "ynteu a ouynnawd idi a *allei* hi broui hynny" (yn 45.23 "ymouyn a'e duw beth a *deruyd* [mynegol] am y dat", y mae'r syniad yn benodol).

vi. Mewn brawddeg yn dibynnu ar frawddeg sydd eisoes â'i berf yn y modd dibynnol, e.e.:—56.10 "pwy bynnac a elei . . . ef a vydei varw kynn *elei* . . ."

vii. Mewn brawddeg gymharol lle bo'r syniad yn amhenodol, e.e.:—37.23 "gwna val y *mynych*".

CH. ARDDULL.

Fel y gellid disgwyl mewn cyfieithiad yn y 15fed ganrif, y mae llawer o olion cyfieithu ar y gwaith. Dengys y cystrawennau a ganlyn y dylanwad amlycaf:—

1. Gwneuthur brawddeg dro o frawddeg seml, heb alw am hynny, e.e.:—32.18 "Yr holl vyt a geiff dyvot" (caiff yr holl fyd ddyfod).
2. X Peri i'r ferf gytuno â'i thestun pan fo hwnnw'n enw, e.e.:—33.15 "y maent llyssoed"; 53.16 "syrthant y barwnyeit", etc. (Y mae hon yn wahanol i'r gystrawen mewn Cymraeg Bore, lle gwelir berf luosog gyda thestun lluosog; gw. ymdriniaeth H.L. yn Z. C.P., cyf. XVII, td. 107–110).
3. Peri i'r ferf gytuno â rhagflaenydd y rhagenw perth. *a*, e.e.:—"amryuaelyon dynyon a draethassant", 31.3.
4. X Gorddefnyddio *yr hwnn*, *yr honn*, *y rei* o flaen y rhagenw perth., e.e.:—32.25 "dinas . . . yn yr hwnn y byd"; 34.16 "llygot mawr y rei y byd kwn yn eu daly".
5. Rhoi geiriau heb ystyr iddynt, neu lygru ffurfiau drwy fethu deall y gwreiddiol, e.e.:—31.12 "ysgala"; 34.16 "maenones a nocue"; 48.29 "maranones"; 41.17 "bydawl".

X cf neoch (Carswell etc.)

6. Rhoi'r fannod o flaen enw sydd ag enw arall yn dibynnu arno, e.e.:—51.1 "*y* prif balis y brenhin"; 54.9 "o'r deudec province yr arglwyd"; 48.17 "o'r lle dwyrein heul".
7. Cyfieithu priod-ddull yn llythrennol, e.e.:—44.1 "hyt parth a *hanner dyd*" ("versus *meridiem*").
8. Defnyddio'r arddod. *o* gydag enw yn hytrach na rhoi'r enw yn y cyflwr perthnasol, e.e.:—31.12 "*o* Bers a Medi" ("*Persarum & Medorum*").

Eithr er hyn i gyd, y mae yn y testun lu o enghreifftiau o arfer priod-ddull Cymraeg yn wyneb temtasiwn gref i gyfieithu'n llythrennol. Sylwer ar enghr. neu ddwy:—

(*a*) 51.33 "A phob un ohonunt a gwisc o vrethyn eur amdanaw" ("*et quilibet portat unam vestem de auro*"); 36.3 "chwitheu" ("*autem vos*").
(*b*) Defnydd idiomatig y berfenw:—38.5 "ennill" ("*adipiscamur*"); 39.8 "ordinhau" ("*inhabitari fecit*"); 46.4 "a dywedut" ("*respondit*").
(*c*) Brawddeg gymharol yn dynodi effaith:—35.31 "kymeint yw gwres yr heul [ac na] safei wr . . . heb varw" ("*Tantus enim est calor solis ibi, quod . . . homo . . . moreretur*").

Y mae gan y cyfieithydd eiriau benthyg o'r Saes. a'r Ffr. a arferid yn gyffredin yn ei ddydd, ac ni phetrusa gymreigio gair estron pan na wypo am air Cymraeg a weddo, neu pan nas deallo. Fe ddengys aml ddarn fod gan Ddafydd Fychan, pwy bynnag oedd, lawer o reddf y llenor, a'i fod yn gryn ysgolor.

D. Y TESTUN.

Argreffir y testun isod heb ddynwared na llythrennau hynod y llawysgrif na'i hatalnodau. Rhannwyd y gwaith yn benodau a pharagraffau, a rhoddwyd teitlau i'r penodau. Rhoddais atalnodau newyddion ynghyda dyfyn-nodau, etc.

Y mae'r darlleniadau ansicr, a chwanegiadau'r golygydd mewn bachau petryal, a chwanegiadau amryfus copïwr y llawysgrif mewn cromfachau. Lle y cywirwyd gwall copïo, dynodir hynny ar waelod y tudalen. Cyfeiria'r rhifau mewn bachau petryal a geir yng nghorff y testun at golofnau'r llawysgrif.

FFORD Y BRAWT ODRIC

[I. ARMENIA FWYAF.]

[234 ll. 5]

Llymma y treithir o fford y Brawt Odric a gerdawd llawer o'r byt.

Amryuaelyon dynyon a draethassant o enryuedodeu y daear a'e hansawd. Minheu, y Brawt Odric, o greuyd y Brodyr Troetnoeth, yn broffessawl o Fforomlij de partu Vahonis, a vynneis drauaelu y amryuaelyon wledyd y weled enryuedodeu a dirgelrwyd. Y rei, trwy wirioned, a draethaf i rac llaw gan borth Duw. porth = cymorth

Yn gyntaf mi a gerdeis trwy y Mor Mawr hyt ynghonstatinobyl. Odyna hyt yn Trapesundan[1], yr honn gynt a elwit Pontus. Y tir hwnnw yssyd y adeiladeu a'e ansawd megys ysgala o Bers a Medi, ac eidunt yw yssyd tramor. Yn y tir hwnnw y gwelais i wr yn arwein ganthaw mwy no phedeir mil o bartrissot ; a'r gwr a gerdei ar y daear [a'r partrissot] a ehedynt yn yr awyr. Y rei [235] a arwedawd ef velly hyt ynghastell Nazarena, yr hwnn a oed o Drapesundam siwrnei dri diwarnawt.

Hynn oed aruer ac ansawd y patrissot. Pan vynnei y gwr uchot gorffywys, y patrissot a gynnullynt yn y gylch megys kywion iar ynghylch eu mam. Ac yn y mod hwnnw yd harwedawd ef wynt hyt yn Trapesundam, palis yr amherawdyr. O'r rei y kymherth ef a vynnawd, a'r rei ereill, eu gollwng wrth y ewyllus (y harwedawdyr).

Yn y dinas hwnnw y mae corff Athanasij ar uchaf y porth yn gorffywys.

Odyna y kerdeis y Armenia Vwyaf, y dinas a elwit Azaron, yr honn a oed frwythlawn gynt, kynn y wyr Tartari y dinustyr a llawer o'e hadurn. Yn honno yr oed digoned o vara a chic cyllid revenue, income, tax

---

[1] Llsgr. *Trapesun dan*

ac amryuaelyon vwydeu a llynn dieithyr gwin a frwyth koet. Y dinas hwnnw yssyd draoeruelawc, ac ysef achaws yw, ywch y mae yn seuyll no dinas arall o'r holl vyt. Yn honno y mae y dyfred goreu; kans o'r avon vawr a elwir Eufrates y mae eu boned, yr honn nyt yttiw namyn siwrnei diwarnawt y wrth y dinas. Y dinas hwnnw yssyd hanner y ford y vynyd Cawsiriwm.

Odyna y kerdeis i y'r mynyd a elwit Sobissatolo. Yn y wlat honno ymae y mynyd lle mae llong Noe yn gorffywys; ac yno yd athoedwn i, pei [236] cawssoedwn y gan vynghydymeithon vy aros. Pobyl y wlat honno a vanagassant y mi na allawd dyn eiryoet ysgynnu y mynyd hwnnw, kanys dywedut a wneynt nas mynnei Duw.

Odyna y deuthum i y dinas mawr brenhinawl a elwit Tabris, yr hwnn a elwit Suseris. Y dinas hwnnw a dywedit y vot yn well o varsiawndaeth ac ymborth no neb vn arall yn yr holl vyt. Y dinas hwnnw a deryw y (y) adeilyat yn da, kanys yr holl vyt a geiff dyuot ydaw. A'r Cristinogyon a oedynt yndi a dywedassant bot yr amherawdyr yn kaffel mwy o gyllit ohenei no brenhin Freink o'e holl vrenhinaeth.

Geir llaw y dinas hwnnw y mae mynyd Salinus yn gwassanaethu y dinas o halen, y bawb y gymryt a vynno, heb dalu dim drostaw. Yno y mae llawer o Gristynogyon yn presswylyaw y dan arglwydiaeth Sarasinyeit.

Odyna y kerdeis i XII siwrnei y dinas Soldonia, yn yr hwnn y byd amherawdyr Pers amser haf yn presswylyaw; y gaeaf yd a ynteu odyno y dinas yssyd ydaw ar ystlys y mor, yr honn a elwir Bacuc; yr honn yssyd ehalaeth ac oeruelawc a dyfred da yndi. Y honno yd hebryngir llawer o varsiandaeth.

[II. "YR INDIA UCHAF."]

Odyna y gyt a chedymeithon o Sara[237]sinyeit, y kerdeis i y tu a'r India Uchaf; a chan gerdet llawer o diwarnodeu, mi a deuthum y dinas y tri geu duw, yr honn a elwit Cassar—dinas brenhinawl arbennic dieithyr daruot y wyr Tartari y dinustyr yn vawr. Honno yssyd frwythlawn o vara a gwin ac amryuaelyon ymbortheu. Ac o'r dinas hwnnw hyt yngharusalem, y'r lle yd oed y tri brenhin gynt, y mae dec siwrnei a deugeint, a llawer o amryuaelyon yssyd yn y dinas honno, y rei yd [awn] drostunt ar hynnt.

Odyna mi a gerdeis y dinas a elwit Gest, yr honn yssyd y wrth y Mor Tywawt vn siwrnei. Y mor hwnnw yssyd enryued a pheriglus. Yn y dinas hwnnw y mae amylder o frwytheu ac ymborth; mwy, dybygaf i, noc yn lle arall o'r byt. A hwnnw yw y trydyd dinas goreu o vre[n]hinaeth Pers. Yn hwnnw, med y Sarasinyeit, ny dichawn [neb Cristyawn] vot yn vyw hwy no blwydyn.

Odyna, gan gerdet llawer o siwrnioed, mi a deuthum y hen dinas mawr a elwit Comwn, yr honn yr oed yn y chylch ogylch dec milltir a deugeint. Yn honno y maent llyssoed mawr kyua arderchawc heb neb yn [238] (yn) kynnal yndunt; eissoes ymborth digawn a oed yndi.

Odyna trwy lawer o wledyd mi a deuthum y'r lle a elwir (a elwir) Tir Job. Yno yd oed digawn o ymborth ac adeiladeu tec. Geyr llaw y tir hwnnw y mae mynyded lle y keffir amylder o'r manna, sef yw hwnnw, ymellin nef. Yno y keffir newit tec ar bartrissot; yno y maent llawer o hen dynyon; yno y gwyr a nydant, ac nyt y gwraged. Y tir hwnnw a ymystyn hyt tros y mynyded uchot o benn Calde.

[III. CALDEA A'R "INDIA".]

Odyna y kerdeis i y'r vrenhinaeth vwyaf a elwir Caldea, hyt ar y Twr Babel. Yn y wlat honno, tec vyd y gwyr a hagyr vydant y gwraged. Yno, y gwyr a ardunyant eu gwallt ac eu penneu, megys gwraged yngwladoed ereill, o eur a mein. Yno y gwraged a gerdant oc vn crys gogwtta hyt eu glinyeu, a llewys hirion udunt hyt y daear; ac yn droetnoeth y kerdant.

Odyna mi a deuthum y'r India yr honn yssyd dir o vywn y hynny. Yno y dynyon a oedynt yn ymborth ar y frwyth a elwir datys. Odyna hyt y Mor Mawr y deuthum, [239] a hyt y dinas mawr a elwir Ormes. Ynghylch hwnnw y mae y gaer oreu a chadarnaf, a llawer o varsiandaeth yssyd yndi. Yn y dinas hwnnw, kymeint yw tragwres yr heul ac yd ymystyn keilleu y gwyr hyt grotheu y hesgeired. Ac am hynny, a vynno yno bot yn vyw, reit yw ydaw y iraw a'r ryw ireit yssyd ga[n]tunt wy, ac ymywn kydeu y rwymyaw am eu harch, neu wynteu a vont veirw.

trunk (of body)

[IV. HANES MERTHYRU'R BRODYR YN YR INDIA.]

Odyna mi a deuthum y'r dinas a elwir Tana, yn yr honn y merthyrwyt petwyr o'm kyt vrodyr i. A'r dinas hwnnw a deryw y adeilyat yn da, ac amylder o ymborth yssyd yndaw. Hwnnw gynt oed brif dinas Porenrawc, yr hwnn a ryuelawd yn erbyn Alexander Mawr.

Por enrawc?

Pobyl y lle hwnnw a adolant eu duweu, a Sarasinyeit a'e med, ac yssyd y dan vrenhinyaeth Daldali. Yno y mae amryuaelyon anifelyeit, nyt amgen, llewot duon yn amyl, ac abeu a gan, a maenones, a nocue, a llygot mawr, y rei y byd kwn yn eu daly kan ny leuys cath arnunt. llyfasu (llafasu) venture, dare

< geu

Merthyrolyaeth eissoes vy mrodyr a damhweinyawd yn y mod hwnn :—[240].

Pan yttoedynt y dywededigyon yn Ormes yn mynnu mynet y'r lle a elwir Polwmbrwm, wynt a delyit ac a ducpwyt hyt yn dinas Tana, y lle y mae bychydic o Gristynogyon, y rei a oedynt anghywir yn eu fyd. Yn ty vn o['r] rei hynny y damhweinyawd udunt llettyaw nosweith, a'r nos honno y damhweinyawd y wr y ty vaedu y wreic, ac idi hitheu drannoeth vynet y gwynaw wrth Cadi, sef oed hwnnw, esgob.

baeddu: to beat, strike

Ac ynteu a ouynnawd idi a allei hi broui hynny yn wir, a hitheu a dywawt y gallei. "Kanys", heb hi, "yd oed [petwar] o wyr creuydus o Ffreink yn y ty ; gouynner udunt wy, ac wynt a dywedant y wirioned". Ac yna, vn o honunt o Alexandria a adolygawd y'r esgob anuon yn eu hol, gan dywedut eu bot yn wyr doethon, ac yn gwybot yr holl

entreat, beg
beseech,

ysgritth[ur] lan. "Ac am hynny", heb ef, "da yw ymbroui ac wynt o'r ffyd".

Yna ar vrys wynt a ducpwyt rac bronn yr esgob, y rei a oedynt eu henweu, y Brawt Thomas de Tholomeno Marchia, y Brawt Jacob de Padua, a'r Brawt Temetric Lleyc, a'r Brawt Bedyr de Seni. Y rei hynny a doethant at[1] Cadi, yr hwnn a dywawt wrthunt pan yw dyn oed Grist ac nat Duw.

Yna y Brawt Thomas a atte[241A]bawd dan dangos drwy llawer o exampleu a gwirioned, ac a dywawt pan yw gwir Duw a gwir dyn oed Grist. Ac yna siomgaru a chywelydyaw a oruc Kadi a'e gydymeithon. A phan y gweles yn orchyuygedic gan diruawr lit, gouyn a oruc, "Beth a dywedy di", heb ef, "am Vahumet?" Y Brawt Thomas yna a dywawt, "Nyni a brouassam y['th][2]wyd di, trwy wirioned, bot Crist yn wir Duw ac yn wir dyn, yr hwnn a ossodes kyf[i]awn gyfreith ym mysc y bobyl. Mahumet, ynteu, a doeth y ossot ffals gyfreith yngwrthwyneb y wirioned. A phet vehut doeth di, ti a adnabydut beth a dylyut y dywedut amdanaw [ef]".

to be ashamed?

rage, fume

h?

sg Imp Subj bod

Yna Kadi a'r Sarasinyeit ereill o vn llef a dywedassant, "A thitheu, etto, beth a dywedy di am Vahumet?" Y Brawt Thomas a dywawt, "Kans mynnwch yn gyhoedawc eglur ym y dywedut, mi a'e dywedaf. Ych Mahumet chwi, mab y kyfyrgoll yw, ac yn uffern y gyt a'e dat, y mae ef yn diawl! A phawb a['r] yssyd yn kynnal y gyf[re]ith ef, yno y bydant, kans enwir y[nt] yn erbyn Duw a iechyt yr eneideu!"

[illegible] perdition

Pan gigleu y Sarasinyeit hynny, o vn llef y dywedassant, "[Lladher], lladher ef", heb wynt, "kans dywawt . . . yn erbyn y Proffwyt". Yna y rwymassant [241 B.] wy y brodyr, ac y gossodassant wy [i seuyll] yngwres yr heul, megys y llos[git wy], kans kymeint yw gwres yr heu[ul ac na] safei wr enkyt y kenit vn effer[en heb] varw. Y brodyr hynn eissoes a v[uant yn se]uyll o'r dryded awr hyt ar y na[wuet yn y] mod hwnnw yn moli Duw yn wa[stat. Pan] weles y Sarasinyeit hynny, [ryuedu] a orug[ant a] dywedut, "Nyni a wnawn coddi to offend, displease, anger, provoke, affront, insult, vex, annoy, chide

---

[1] Llsg. *ac*. [2] Llsg. *yd*.

tanll[wyth ac] a'ch bwrywn chwi yn y tan. Ac os k[ystal] awch ffyd chwi ac y dywedwch, nyt [argy]weda arnawch. Os ych llosgi chwit[heu a] wna, amlwc yw na thal awch ffyd ch[with]eu dim".

Y brodyr a attebassant, "Par[awt] ym ni", heb wynt, "y diodef yr Crist, tan [a ch]archar, a rwymeu, a phob ryw boen yn y [byt]. Hynn, amgen, a dylywch chwi y wybot:—[Ot] argyweda y tan arnam, nat yttiw hyn[ny] o achaws yn ffyd ni, namyn o achaws yn pechawt. Kans kyn berffeidet a chyn g[y]wiret yw yn fyd ni ac hyt nat oes yn yr holl vyt ffyd na chyfreith y iachau eneideu, namyn yr einym ni".

Tra yttoedynt wy yn ordinhau ac yn kyweiriaw y tan y losgi y brodyr, kynnwryf a son a gyuodes yn [242 A.] [yr holl dinas]. Dyuot a orugant yno, gwyr a [gwraged ie]ueing a hen y edrych y weledi[gaeth. Yna], petwar Sarasin a gymerassant [y Brawt Jaco]b ac a'e bwryassant yn y tan, a chy[meint oed] flam o'r tan ac na allei neb y we[let, dieit]hyr y glybot yn ymoralw a Duw [a'r ogon]edus Veir Wyry.

Fflam y tan eisso[es a di]ffrwythawd, a'r Brawt Jacob a oed [yn seuyl]l ar y marwar tanllyt yn dia[r]gy[wed ac yn] llawen, a'e dwylyaw yn groes a'e ly[geit ar] y nef, yn moli ac yn adoli Duw am [y amd]iffyn drwy y fyd, mor eglur a hynny, [am n]at ymdangosses, chweith, llwgyr ar [y sa]nt, [n]ac ar vlewyn o'e wallt, nac ar ed[eu o'e] dillat, yr tan. A phan weles y bobyl [enw]ir hynny, y dywedassant yn vn eir, "[Sei]nt ynt, seint; kamwed yw eu kodi. Ac [yr] awrhonn ni a welwn vot eu fyd wynt [yn] da, ac yn gatholic". Yna Kadi a dywawt . . . oc y lef, "Na sant hwnn, yn wir", heb ef, "[di]eithyr y beis yssyd amdanaw o wlan du [a] barhawd. Ac am hynny, noethwch ef o honn a bwryer yn[1] y tan, a chwi a welwch beth a wnel, ae llosgi ae peidyaw".

Yna y Sarasin[242 B.]yeit enwir ffeils, o arch Kadi, a wnaethant gynneu oed vwy no'r vn gynt, a chymryt y Brawt Jacob, ac iraw y gorff ac olew, a'e vwrw yn y tan, gan daflu olew yn amyl ymplith y kynnut; y Brawt Thomas a'r Brawt

kindle, fire

---

[1] Llsgr. *yr*.

cynnud n. firewood, fuel

Tremetric, odieithyr y bobyl, yn gwediaw Duw, ar benn eu glinyeu. Y Brawt Jacob, yr eilweith, a aeth o'r tan yn diargywed. Yna, y bobyl, pan welsant hynny, a dywedassant, "Pechawt yw eu molestu, kans seint ynt".

Hynn, pan y gweles Melic, pennadur y dinas, galw a oruc attaw y Brawt Jacob, a pheri ydaw wisgaw y dillat, a dywedut, "A welwch chwi vrodyr ! Ewch odymma o blegyt Duw ; kany cheffwch dim o argywed o'n plegyt ni rac llaw. Ac yd ym yn gwelet awch bot yn seint, a'ch fyd yssyd da ; ac am hynny, wyr da, kynghor yw gennyf ywch adaw y tir hwnn ar vrys, kans y mae[1] Kadi o'e holl ynni yn keisyaw awch dinustyr". Yna Melic a beris eu harwein ell tri dros vreich o'r mor y dinas arall ; ac yno ymywn ty geu duw y lletyassant.

Yna Kadi a doeth att [243] Melic, ac a dywawt wrthaw, "Beth a wnawn ni ?" heb ef. "Neur distrywywyt kyfreith Vahumet, ony cheir nerth ; kans y Freink hynn a ant trwy yr holl wlat honn y bregethu ; a phawb a drossant attunt, a'n kyfreith ninheu a dileir. A gwybyd di y Vahumet genhatau kymeint o vadeuant y'r neb a ladei vn o'r Cristynogyon, a phei gouwyei y ved ef ym Mecha". Sef oed y lle hwnnw, y vedrawt ef ; yr honn y mae y Sarasinyeit yn y gouwyaw ac yn y hadoli, megys y mae y Cristynogyon am ved Crist. Yna Melic a dywawt, "Dos ditheu, a gwna ual y mynych ac wynt".

visit
fem.

Yna Kadi a gymherth [pet]wargwyr y gyt ac ef yn aruawc o'e keissaw [ac] eu llad. A chyn eu dyuot drwod, disgyn a oruc nos arnunt, ac am hynny, ny chaffat hwy. Yna Kadi a beris daly y meint Cristinogyon a oed yn y dinas hwnnw, ac eu rodi yngharchar.

Am hanner nos, ynteu, y brodyr a gychwynnassant y dywedut eu plygein, ac [244] yna y Sarasinyeit a deuthant am eu penn, ac a'e rwymassant, gan eu harwein y maes o'r dinas y dan vric pren a dywedut wrthunt, "Ha, vrodyr, chwi a wdawch bot arch arnam ni gan Gadi a Melic, ywch llad chwi ; yr hynn yssyd wrthwyneb gennym ; kans gwyr da

---

[1] Llsgr. *ymma.*

cenllysg hailstones, hail   arweddu bear, wield, lead
soddi to sink, plunge, submerge.

santeid ywch. Ac os gwrthwynebu y'w harch hwy a wnawn ni, ef a'n dinustrir, a(n) ni a'n gwraged a'n etiuedyon". Y brodyr yna a attebassant, "A gedymeithyon", heb wynt, "gwnewch awch ewyllus; kans teilwng yw, trwy angheu amserawl, ennill buched tragwydawl. Ac er karyat ar Duw, a chynnal yn fyd ninheu, parawt ym ni y diodef poeneu ac angheu yn vuyd". = ufydd

Yna, y Sarasinyeit aruawc a yspeilyassant y brodyr oc eu dillat, a rwymyaw eu dwylyaw, a llad eu penneu yn verthyri kywir. Yn awr merthyrolyaeth y brodyr, kyn egluret oed yr awyr ac yr oed bawb yn ryuedu. Ac yn [y] lle, ryw "statim" dywyllwch o ystorym a tharaneu a [245] (a) mellt a chenllyst a disgynnawd, megys y tybyassai bawb yn dirybud y bydynt veirw. A'r ysgraf yn yr honn yr oed y Sarasinyeit yn hwylyaw adref parth a Pholwmbrwm, yn y lle a sodes, ac y bodassant wynteu.

ship, boat (< L scapha?)

Y boreu drannoeth yd erchis Kadi geissyaw y petwyryd brawt, ac y kawssant y Brawt Bedyr, ac y harwedassant geir [bronn] Kadi; ac ynteu a'r Sarasinyeit ereill a geissassant gantaw wrthot y fyd a chredu y Vahumet. Ac ynteu a wrthodawd hynny, ac wynteu a'e rwymassant ef, gan y grogi o'r nawuet awr hyt yn yttoed yn nos. Ac yna yd oed y brawt yn diargywed; a phan welsant hwy hynny, wynt a'e tynnassant ef y'r llawr ac a'e torrassant yn deu hanner.

= give up

[V. Y GWYRTHIAU WEDI'R MERTHYRU.]

Er eil dyd wedy merthyrolyaeth y brodyr, pan ytoed Melic yn kysgu, yd ymdangosses y brodyr vchot idaw yn disgleiryaw mal yr heul, a chledyfeu yn y dwylyaw yn y vegythaw ef, mal ar vedyr y drawanu trwydyaw. Ac o diruawr ofyn, diffroi a oruc a dywedut wrth y dylwyth, "Y Ffreink a bereis i doe eu llad, a doethant am vy penn a chledyfeu [246] noethon y gantunt y geissyaw vy llad".

Yna, ar vrys, Melic a yrrawd yn hol Kadi, y ymgynghori ac ef, beth a wnelei; kans pryder a oed arnaw yd ae ynghyfyrgoll o eu hachaws. Yna Kadi a gynghorawd idaw rodi kardodeu a gwneuthur allussenneu rac y heneidyeu. Ac ynteu a beris gollwng y Cristinogyon o'r karchar ymhob lle yn y kyuoeth gan erchi udunt vadeuant; a gossot yn y gyureith, pwy bynnac a argywedei y Gristynogyon, y vot yn golledic o vywyt. Ac velly y gollyngwyt wynt yn ryd. A thros y petwar brawt uchot y gwnaeth pedeir manachlawc, ac yndunt ordinhau effeiryeit o Sarassinyeit.

Pan gigleu amherawdyr Bodoli hynny, anuon a oruc yn ol Melic ac erchi dyuot ac ef yn rwym attaw, a phan y gweles y dywawt wrthaw, "Paham y gwnaut ti mor greulawn a llad y brodyr?" Ynteu a attebawd, "Am eu bot yn keissyaw [dinustyr] yn kyfreith ni ac yn gwatwaru y Proffwyt Mahumet". Yna yr amherawdyr a dywawt, "Oia gi creulawn! Pan weleist di Duw yn eu diffryt wynt rac[1] y tan, paham y bydut ti mor eofyn gwedy hynny a'e llad wynt?" A'r amher[247]awdyr yna a rodes barn am Melic a'e holl dylwyth y eu llad. Kadi pan glybu hynny a gilyawd.

mock, scoff, ridiculo

Ac aruer y wlat hynno yw na rodher y kyrff meirw mywn bedrawt namyn eu gossot yngwres yr heul, ac yno ar vrys y daruydant. Kyrff y brodyr uchot a vuant dec diwarnot ar ugeint yngwres yr heul, ac er hynny, kyn iret oedynt a'r dyd kyntaf. A phan welsant y Cristynogyon hynny, wynt a'e cladassant yn enrydedus.

Minheu, y Brawt Odric, pan giglef hynny, a deuthym yno, ac a datgledeis [y] bedeu, ac a dugym eu hesgyrn y'r India Uchaf, y dy yn brodyr ni a oed yno, ac vn kedymeith y gyt a mi a gwas. Ac ar y ford y lletyassam mywn llety kyffredin, a'r nos honno y gossodeis i yr esgyrn dan vym penn. A'r Sarasinyeit a losgassant y ty am vym penn vi a'm kedymeithyon; a'm kedymeith inheu a'r gwas a foassant allan a'm gadaw inheu vy hun yn y ty y gyt a'r esgyrn. A phan dyffroeis, mi a gilyeis y gongyl o'r ty, a'r ty oll a losges dieithyr hynny; a phan euthum odyno ef a losges oll.

---

[1] Llsgr. *ran.*

Ac odyno ni a gawssam long y vynet parth a'r India Uchaf, y'r dinas a elwit Cathan, yn y lle y mae [deu dy y'n brodyr ni, ac yno y damunem ossot y creireu hynny.]

[VI. DEFODAU TRIGOLION MOBAR A LAMWRI.]

[Geyr llaw eglwys y duw hwnnw y mae llynn gwedy y gwneuthur y mywn lle amlwc, yn yr honn y bwryant y pererinyon eur ac aryant a mein gwerthuawr yr enryded y'w duw, ac yr adeilyat y eglwys. Ac velly, pan vo reit y'r dynyon ae adurnaw ae kyweiryaw ryw rann ohenei, wynt a ant y'r llynn honn ac a dynnant y maes ohenei y petheu a vwryassit yndi. Dieithyr ynghyueir y dyd y gwnathoedit y delw honno, y brenhin a'r vrenhines y gyt a'r holl bobyl a'r pererinyon a deuant att y duw] [248] ac y kymerant ef ac y dodant mywn kart eureit, ac y tynnant o'r eglwys gan diruawr gerdeu tant a thauawt, a morynyon, bob dwy, yn kanu yn y blayn.

A'r pererinyon a ant dan y kart gan vynnu mynet eu duw drostunt; a phawb o'r y kyhyrdo y kart ac wynt, [ef] a'e llad, ac velly y mynnant hwy y meirw er duw. Ac velly y lledir yn y ford honno ohonunt mwy no phump kant, a'e kyrff a losgir a'r lludw[1] a getwir yn lle creireu.

Juggernaut

Aruer arall yssyd gantunt; pan vynno vn ohonunt varw yr enryded y'w duw, galw a wna ar y holl gedymdeithon a'e genedyl, a gwahawd y gler a gwneuth[ur] gwled vawr. A gwedy y wled dyuot a wnant, a chymryt pump kyllell awchlym, ac eu rodi am y vynwgyl, a'e arwein geyr bronn y duw. A phan del yno, y kymher vn o'r kylleill yn y law ac y dyweit o'e lawn llef, "Yr karyat ar vyn duw y torraf i vyng kic". Ac y kymher yr hynn a dorro ac y bwrw yn wyneb y geu duw; ac velly y dryllya ef y gnawt, ac yn y diwed pan ymleasso y dyweit, "Marw yr vyn duw a vyn[249]naf i". A phan deruyno, y gorff a losgir; a sant y credant hwy vot hwnnw.

---

[1] Llsgr. *llwdw*.

Brenhin y wlat honno yssyd verthogach o eur ac aryant noc arall o'r byt; ac yno y mae y margaritis teckaf o'r holl vyt.

Odyno y kerdeis i geyr Mor y Gorllewin y tu a'r deheu dec siwrnei a deugeint, y'r tir a elwir Lamwri. Yno y gwyr a'r gwraged o dragwres yr heul yn noethyon o gwbyl y kerdant. A phan welsant hwy vyvi yn wisgawc, enryuedu a wnaethant, a'm kel[l]weiryaw, a dywedut y Duw wneuthur Adaf ac Eua yn noethyon.

Yn y wlat honno, y gwraged a vydant gyffredin megys na dyweit vn 'vyngwreic i' na ''m gwr inheu'. A'r plant a dygant y'r mwyaf a garont o'r gwyr a vo udunt. A'e tir yssyd gyffredin, heb y neb geissyaw ragor ar y gilyd. Eissoes tei yssyd udunt yn wahanredawl. domos tamen habent speciales

Yno y bwytaant hwy kic dynyon breissyon, megys ninheu gic gwartheg a moch. Ac yr bot y bobyl yn anifeilyeid ac yn ysgymun velly, y tir eissoes yssyd da a frwythlawn, bydawl [250] a chic yn amyl, ac eur ac aryant a choedyd frwythlawn o'r frwyth a elwir aloi a gariofwm.

Marsiandwyr a delont y'r wlat honno a arwedant ganthunt dynyon breisson ac a'e gwerthant [y bobyl y wlat], megys ninheu y moch; y rei a ladant wy ar vrys, ac a'e hyssant.

Yn y tir hwnnw y mae brenhinyaeth y tu a'r deheu, yr honn a elwir Sumilta; yn yr honn y nodant y gwyr a'r gwraged yn eu hwynebeu. Ac yn eu deudeng mlwyd, y rei hynny a ymladant yn noeth a phawb.

[VII. JAUA, PANTON A'U RHYFEDDODAU.]

Odyna mi a gerdeis y vrenhinyaeth arall, y ynys a elwit Jaua, yr honn yw y hamgylch gan ystlys y mor, teir mil o villtiroed. Brenhin yr ynys honno yssyd gyuoethawc, a seith brenhin coronawc y danaw ynteu. Y tir yssyd da a chyuanned; a'r eil ynys oreu o'r holl vyt yw. Yn honno y mae amylder o frwytheu, y rei a elwir garieph cubibe a chneu a phob amryuael frwyth, ac amylder o ymborth a diodyd dieithyr gwin. besides

toes dough   plor = pylor dust, powder   (L. pulver)
* menu to impress, mark, effect (*leg. men(n)a)

Llys yssyd y'r brenhin hwnnw, y deckaf o'r a welais i eryoet, a'r gyuoethockaf o eur ac aryant a mein rinwedawl gwerthuawr, [251] gwedy y thoi oll oc eur pur. Y rwng y brenhin hwnnw a brenhin mawr arall, a elwir Camis de Cattay, y byd mynych ryuel heb dygyaw ydaw dim.

Geyr llaw yr ynys honno, y mae gwlat a elwir Panton. Brenhin y wlat honno bieu llawer o ynyssoed. Yn y wlat honno y mae prenneu yn rodi blawt, mel, ac olew, a gwin, a gwenwyn periglus, yr hwnn nyt oes waret yn y erbyn dieithyr vn; a hwnnw yw, kymryt baw dyn, a'e ardymheru yn (< dogn) docnus, a'e yuet, ac yn gytneit kilyaw a wna y gwenwyn a (= ar unwaith) mynet y waeret trwydaw.

(sago?) Gwyd y wlat honno a rodant vlawt ohonunt[1] yn y mod hwnn. Pan dorrer vn o honunt geyr y daear, y tard ryw licor ohanaw megys gwm, a hwnnw a gynullant mywn llestri. Ac odyna mywn codeu o deil y dodant yn yr heul, ac y gadant velly bymthec diwarnawt; ac erbyn hynny, ef a a yn vlawt. Ac odyna y kymerant ef, ac y golchant mywn dwfyr[2] hallt, ac odyna yn y dwfyr gwyry; ac y gwnant does da safwreid ohanaw; ac y crassant yn vara; o'r hwnn y (pulcher) lleweis i vyn dogyn. Bara tec vydei o'r tu vaes idaw, a gwineu o'r tu vywn. "brown" (niger)

Yn y [252] wlat honno y mae mor marw, yr hwnn y mae y gwrs y tu a'r deheu; yr hwnn o syrth dyn yndaw, ny welir (reeds, canes) mwy vyth ohanaw. Yn y wlat honno y keffir kyrs mwy eu hyt no thrugein cam, yn tyuu y vyny megys prenneu mawr. (= bamboo) A chyrs ereill a geffir yno, a elwir cassan, a dyfant ar hyt y daear o hyt milldir o dir; yn y rei y keffir mein, y rei, pwy bynnac a'e dycko ganthaw vn ohonunt, ny medna* haearn arnaw. A gwyr y wlat honno yn gyffredin a dygant . . . A gwyr y wlat honno a dorrant[3] ar vreicheu eu meibyon, ac a rodant o'r mein hynny yn y brath, ac o blor ryw bysc, ny wnn y enw euo, y parant y'r brath iachau a chau ar y maen yndaw. Ac o rinwedeu y mein y goruydant hwy yn y brwydreu a'r ymladeu, kanys ny ellir argywedu udunt ac arueu heyrn.

---

[1] Llsgr. *ohununt*. [2] Llsgr. *dyfwr*. [3] Llsgr. *a dygant* wedi ei ddileu o flaen hyn.

Sef a wna y bobyl a atwen gwyrtheu y mein, gwisgaw arueu gwenwynic amdanunt o wenwyn y koet uchot, a bars chymryt trossolyon blaenllymyon yn eu dwylyaw, ac a'r rei hynny yn wenwynic eu brathu, ac eu saethu a phelydyr heb penneu arnunt, ac uelly eu molestu ac [eu] llad. Ac o'r kyrs hynny y gwnant wy h[wyleu] [253] y eu llongeu, a thei udunt ac amryuaelyon reideu ereill.

[VIII. CAMPA A'R PYSGOD RHYFEDD.]

Odyna mi a gerdeis y vrenhinyaeth arall a elwit Campa, y deckaf a'r frwythlonaf. Brenhin y wlat honno, pan vum i yno, a oed idaw o wraged kymeint ac yd oed ydaw trychant o veibyon a merchet. Y brenhin hwnnw yd oed ydaw na[w] mil o eliphanyeit dof, y rei a barei ef eu kad[w] megys preid o warthec.

Yn y mor yno y mae amylder o bysgawt, megys ar dogyn mawr ohanaw na welir dim dieithyr kefneu y pysgawt; ac o'r mor y neittyant y'r tir sych y'r lann. A hynny tri diwarnawt y tric pob ryw bysgawt yno velly, ac y dichawn pobyl y wlat gymryt a vynnont ohonunt; ac odyna yd enkilyant; a hynny a wnant vnweith bob blwydyn.

A mi a ouynneis y'r bobyl yno paham oed hynny, ac wynteu a dywedassant mae dyuot a wneynt wy velly y enrydedu eu amherawdyr hwy; a'r atteb hwnnw a gredaf i y vot yn gelwyd. A chredu yr wyf mae o[1] anyan y tir a'r mor yno, y gwnant hwy velly.

nails Yno y mae molwet diruawr eu meint, a llawer o enryuedodeu a weleis i (yno) yn y wlat [254] honno. Yno y llosgir y gwr pan vo marw a'e wreic yn vyw y gyt ac ef, || suttee megys y dywetpwyt am y wlat o'r blaen; a dywedut a wnant yd a y gyt ac ef y'r byt arall rac ydaw gymryt gwreic yno dieithyr hi.

---

[1] Llsgr. *a*.

[IX. YNYS MACHIMORAN.]

Odyna mi a gerdeis geyr Mor y Gorllewin hyt parth a hanner dyd, trwy lawer o wledyd ac ynyssoed. Ac ynys a elwir Machimoran, yr honn yw y hamgylch, dwy vil o villtiroed. Yn y wlat honno y mae gwyr a gwraged tec, ac ych a adolant yn lle duw udunt, a delw ych a dygant yn eu talken; ac yn noeth y kerdant dieithyr vn kedychyn lliein ar eu kyweilyd.

Y gwyr mwyaf a chryuaf ynt; a phan elont y vrwydyr, taryaneu o heyrn a dygant ar eu hysgwydeu; y rei a feicko o warthaf eu penneu hyt eu traet. A'r rei a delont mywn brwydreu yn eu herbyn, ony byd ganthunt allu y ymbrynu ac wynt, y llad a wnant ac eu bwyta.

to buy or redeem oneself

Y brenhin hwy a dwc trychant margarit am y vynwgyl, o rei mwyaf a theckaf, ac a dyweit y geniuer gwedi y'w duw; ac a dwc ar y law maen o hyt rychwant, a thra vo [255] hwnnw ganthaw, ef a welir megys post o dan. Ac am hynny, ny beid neb wasgu yn y gyuyl, ac ef a dywedir nat oes yn yr holl vyt vaen vnwerth ac ef. Yr amherawdyr mawr o Tartari a Chamis de Cattai, ny allant nac ar werth nac yn neb ryw vod y gaffel.

span

pillar

= fodd

[X. YNYS SILAN.]

Odyna mi a gerdeis y ynys a elwir Silan, yr honn yw y hamgylch mwy no dwy vil o villtired; yn yr honn y mae amylder o nadred a llewot a seirff ac eliphanyet ac amryuaelyon anifeilyeit ereill. Yn y wlat honno y mae mynyd mawr, ar yr hwnn y dywedant wy y Adaf gwynaw Abel y vab gant mlyned. Ar genawl y mynyd hwnnw y mae gwastattir a nant redegawc[1]; a phobyl y wlat a dywedant pan yw o dagreu Adaf ac Eva yd henyw y dwfyr hwnnw. A hynny a amheueis i, kans mi a weleis y dwfyr yn redec.

= canol

---

[1] Llsgr. *regedawc.*

< gelnot < gelennot pl. of gelen 'leech'

Ffordd y Brawd Odrig

A llawn yw y nant o elnot a gwennolot a mein gwerthuawr. O'r mein hynny ny chymer y brenhin namyn vnweith [neu dwy yn] y vlwy[256]dyn ydaw ehun; dieithyr gadu y dlodyon eu kynnull, a gwediaw dros y eneit ynteu. Ac megys y gallont vynet dan y dwfyr y eu kynnull, wynt a irant eu knawt a ryw iryeit yssyd gantunt wy rac gelnot. Ac yn noethon y'r dwfyr yd ant, a'r[1] nant hwnnw a gyrch y'r mor, ac yndaw y keffir mein rubi, adamantes, a margarit, a gemmeu ereill gwerthuawr.

A mwyaf brenhin yw hwnnw o'r holl vyt y allu. = cyfoeth Yn y wlat honno y mae pob ryw natur o anifeilyeit ac adar. A gwyr y wlat a dywedant nat argywedant yr anifeilyeit y neb o dieithyr, namyn y wyr y wlat ehun. own) Yn y wlat honno y gweleis i adar megys keilawc gwydeu, a deu benn arnunt, ac amryuaelyon betheu ryued, y rei nys ysgriuennaf yn awr, a weleis i yno.

[XI. YNYS BODIN.]

Odyna mi a gerdeis y tu a'r deheu y ynys a elwit Bodin. Yn honno y mae y dynyon gwaethaf, y rei a ymborthant ar gic of, a phob peth dybryt o'r a ellit y vedylyaw, wynt a'e gwnant. Kans y tat a ys y mab, a'r mab y tat; y gwr y wreic; y wreic y gwr. A hynn heuyt a wnant. Or kleuychu [257] y tat, y mab a a at yr offeiryat y'r synagoc, ac adolwyn ydaw ymouyn a'e duw beth a deruyd am y dat o'e gleuyt. Yna wynt ell deu a ant att y geu duw, yr hwnn yssyd o eur oll, ac a wnant eu gwedi yn y mod hwnn, "Arglwyd, tydi yw yn duw ni; ti a adolwn, a thi a wediwn ar yt atteb ynni a uyd byw hwnn"—gan y enwi—"neu a uyd marw ynteu".

Yna y kythreul a atteb udunt; ac or dyweit y byd byw, y mab a'e gwassanaetha yny vo iach. Or dyweit ynteu y byd marw, yr offeiryat a daw att y claf, a rodi tudedyn lliein a wna ar [y] eneu, ac velly y dagu. A phan vo marw, y torrant y gorff yn drylleu man, a gwahawd y holl genedyl a'e gedymeithon a wnant a'e vwyta gan ganwryaeth a llewenyd mawr. A gwedy hynny y esgyrn a gladant yn enrydedus, a dywedut pan yw hynn[1] yw yr achos :—rac y bryfet vwyta y gic, kans diruawr boen vydei hynny y'r eneit. Ac o'r geueilorn honno ny elleis i eu tynnu wynt.

---

[1] Llsgr. *ac.*

Llawer o betheu enryued a weleis i yno, y rei, onyt a vei gyndrychawl, nys credei neb. Hynn, amgen, geyr bronn Duw, a dywedaf i y welet, megys y dich[258]awn kyndrycholyaeth y dystolaethu. Pawb yno a dywawt wrthyf i vot y dan yr India hon [vwy] no vgein mil o ynyssoed yn y[2] rei y maent trugeint brenhin coronawc, a dywedut vot kanmwyaf y tir hynny y[n] gyuanned.

presennol

[XII. YR INDIA UCHAF—MANSI.]

O'r India Uchaf bellach y dywedaf i. Yn gyntaf, pan gerdeis [i] geyr Mor y Gorllewin parth a'r dwyrein, mi a deuthum y wlat a elwit Mansi, yr honn a eilw y Lladinwyr India. Am yr India Uchaf honn, mi a ouynneis y'r Sarasinyeit ac y'r Cristinogyon ac y holl swydogyon yr Arglwyd Kan, y rei a dywedassant y mi vot yn y wlat honno, Mansi, mwy no dwy uil o brif dinessyd. Yn honno y mae amylder o ymborth. Gwyr y wlat honno ynt grefftwyr a marsiawndwyr ac aduwyn o gyrff dieithyr glasliwyawc ynt, ac eu barueu gwedy eu heillyaw. Y gwraged teckaf o'r holl vyt yssyd yno.

Y dinas kyntaf o'r India, yr hwnn y deuthum i ydaw, a elwir Soncalon, siwrnei vn diwarnot y wrth y mor a'r auon, yr honn o anyan y mor a ysgyn ar y tir dec siwrnei ar ugeint. Pobyl yr India honn oll a adolant eu duweu. Yn y dinas uchot y mae o longeu kymeint ac y mae anawd y gredu, onyt a'e gwelei. Yno y maent amryua[259]elyon adar gwyllt a dof, keilyogeu hwyeit, a ieir mawr kymeint a deu lwdyn

ducks,
wild geese

---

[1] Llsgr. *hyynn*. [2] Llsgr. *yr*.

X a saint, traditionally a giant

yn gwlat ni. Yno y delyir nadred ac y bwyteir, ac ny bernir yno yn wled ony cheffir nadred o'e bwyta.

Odyna mi a deuthum trwy lawer o dinessyd yny deuthum y dinas a elwit Saitan, yn yr hwnn y mae deu dy y'r Brodyr Troetnoeth; ac y'r tei hynny y dugum i rei o esgyrn yn brodyr ni. Dinas mawr yw hwnnw, ac amylder o ymborth a newidyeu da yndaw. Yno y bum, ac ef a dywetpwyt ym vot yno deir mil o greuydwyr, a dwy uil o eu duweu a oed udunt, kymeint y lleiaf ohonunt a'n Cristoffyr ni.

A dydgweith y gweleis i wy yn porthi eu duweu. Dwyn a wneynt vwydeu twym rac bronn y geu duw, a gollwng y mwc yn y gylch, a dywedut wrthaw mae hwnnw oed y vwyt. A gwedy hynny wynteu a gymerynt y bwyt hwnnw udunt ehunein; ac velly beunyd y porthynt wy eu duweu.

Odyna y tu a'r dwyrein y kerdeis y'r dinas a elwir Fuco, yr hwnn yw y gylch [260] dec milltir ar ugeint; yn yr hwnn y mae k[eilo]geu mawr tec a ieir gwynnyon; a megir gwlan yn lle pluf arnunt. Y dinas hwnn[w] a deryw y adeilyat yn arderchawc ar y mor.

[XIII. Y MYNYDD MAWR A DINAS KANASIA.]

Odyna mi a gerdeis dec siwrnei trwy lawer o dinessyd yny deuthum y vynyd mawr. Ac o'r neill hanner y['r] mynyd, yr holl anifeilyeit a oedynt kyn duet a'r glo; a['r] gwyr a'r gwraged yn wahanredawl y buchedokaant. Ac o'r hanner arall, yr holl anifeilyeit a oed kyn wynnet a'r eiry, a'r bobyl megys y rei ereill. Yno y gwraged a veynt wryawc, yn arwyd priodas, a arwedant ryw arwyd o gorn ar eu penneu.

priod

Odyna mi a deuthum y dinas a elwir Kanasia, yr hwnn y'n tauawt ni a elwir Dinas Nef. Ny weleis eiryoet y ryw dinas hwnnw. Kylch y dinas yw kant milldir, ac ny[t] oed yndaw le heb y adeilyat.

Yno y gweleis i de[i] ac vgein neu deudec ar ugeint o solereu yndunt; pob vn ohonunt ar y gilyd; ac vn porth ar ugeint o rei prinsipal ar y gaer, ac wyth milltir o bob vn ohonunt y'w gilyd. A dinessyd kedyrn mawr ynt y rei hynny; ac y mae y dinas pennaf mywn dwr[1] sefydlawc [261] gordwfyn. Y mae heb na llanw na threi. Eissoes tonneu a vyd arnaw gan y gwynt. Ac yn hwnnw y mae mwy no deudeng mil o bynt, y rei a rifeis i ac a gerdeis, lawer. Ac ar bob pont y mae keitweit yn gwarchadw o blegyt yr Amherawdyr Kan de Cattai.

pl. y pont

Enryued vu gennyf veint o bobyl a oed yno o Sarassinyeit a Christynogyon a marsiantwyr. Yn hwnnw y mae amylder o ymborth. Yn y dinas hwnnw petwar o'n[2] brodyr ni a droassant wr grymhus y fyd Grist; ac yn ty hwnnw y bu vy lletty i tra vum yno; yr hwnn dreigylweith a dywat wrthyf, "O dat, a vynny di welet y dinas hwnn?" "Mynnaf", heb y minheu.

[XIV. Y FYNACHLOG FAWR A'R ANIFEILIAID A FUASAI'N DDYNION.]

Ni a doetham odyno y vanachlawc[3] vawr, a galw a oruc ef vn a atwaenat attaw, a dywedut wrthaw amdanaf i. "Gwr creuydus yw hwnn", heb ef, "ac a doeth o'r lle dwyrein heul, a mynet a wna y Gamalech y wediaw dros yr arglwyd. Ac am hynny, dangos ydaw ryw beth dieithyr ryued, megys pan del y wlat y gallo manegi y ryw beth a welo yn dinas [262] Kanasia".

cawell. basket

hillock

Yna hwnnw a gy[mherth] deu gawell yn llawn o wedilly[on] bordeu,+ a mynet, vi ac ef, y borth, yr hwn a agorawd ef ac al[l]wed. Yno yr oed forest vawr, y'r honn y doetham ni. Y[no] yr oed tule ar weith clochdy, a blodeu [a] llysseu tec. A phan yttoedem ni velly, ef a gymherth cloch ac a'e canawd. Ac ar hynny, nachaf lawer o amryuaelyon anifeilyeit yn dyuot o'r mynyd hwnnw—rei ar lun abeu, ereill megys maranones, ac ereill ac wynebeu dynyon udunt. Ac ymgynnull yn y cylch a wnaethant mal amkan

---

[1] Llsgr. *twr*. [2] Llsgr. *om*. [3] Llsgr. *vanadlawc*.

+ 'repletos reliquiis quae superarant de mensa' teir mil; a phob anifeilyeit a ossodes yn y grad, a gossot dysgleu geyr eu bronn a rodi y bwyt udunt. A gwedy udunt vwyta, eilweith canu y gloch a oruc; a phob un ohonunt a gyrchawd y artal.

Ac yna ryuedu a wneuthum inheu hynny, a gouyn idaw ansawd yr anifeilyeit. Ynteu a dywawt, "Eneideu gwyrda yr ym ni yn eu porthi val hynn", heb ef, "a chereint ac annwylyeit y Duw, yr hwnn yssyd yn llywyaw y byt. Ac megys [263] y buant wy yn buchedockau yman ac yn urdasseid ac yn amgen vod, uelly gwedy eu meirw, eu heneideu a ant y mywn y kyfryw anifeilyeit a wely di; os urdasseid, y mywn anifeil urdasseid; os amgen, megys taeogeu a'r kyfryw hynny, mywn anifeil anurdasseid, megys ab neu y kyfryw hynny".

Yr anwybodolyaeth honno a veieis i yn vawr; eissoes ny allwn i eu hysgoc wynt y ar eu hangret y gallei eneideu vot heb gyrff.

[XV. AMRYFAL DDINASOEDD CATTAI.]

Odyno y deuthum i y'r dinas a elwir Chilempho, yr hwnn gylch ogylch y mur [yssyd] deugein milltir; yn yr hwnn y mae trugein a thrychant o bynt o'r mein teckaf o'r a welais ermoet. Y dinas hwnnw a deryw y adeilyat yn oreu ac y gellit, a llawer o longheu yssyd wrthaw, ac amylder o ymborth.

Odyna y kerdeis i hyt y mor a elwir Talai, yn yr hwnn y mae seith milltir o let; yr hwnn yssyd yn kyrchu trwy wlat y correit [neu][1] bigmei. A'e dinas a elwir Caban—y deckaf o dinassoed y byt. Hyt y pigmei oed teir rychwant ymi; ac span
wynt a wnant y gweith goreu a mwyaf ar gwttwn a sidan, a gwell no neb o arall genedlaeth o'r holl vyt.

Odyna gan ystlys y mor hwnnw, mi a deuthum y'r dinas a elwir Janzu, lle mae seith mil o'n brodyr ni. Dinas ar[264]derchawc kyuoethawc yw hwnnw; ac o'r dinas hwnnw yr[2] a auon Talai . . . Y mae dinas a elwir Montu, yr hwnn yssyd dec a llongheu wrthaw mwy noc wrth vn arall o'r a weleis i eiryoet; a gwynnyon yn oll mal eiry. Yno y mae llawer o adeil, y rei nys credei neb onyt a'e gwelei.

---

[1] Llsgr. *y*. [2] Llsgr. *ara*.

Odyna mi a gerdeis trwy lawer o dired a dinessyd a threuyd wyth siwrnei hyt y dinas a elwir Letyn, yr hwnn yssyd gwedy y hadeil ar auon a elwir Caran[oran], yr honn yssyd yn kyrchu trwy genawl gwlat Gattai ac yn gwneuthur diruawr drwc idi pan lifhao.

Odyna mi a deuthum tu a'r dwyrein gan ystlys yr auon uchot drwy lawer o dired a dinessyd, hyt y dref a elwir Sumacoce, yn yr honn y mae mwy o amylder sidan noc y mywn dinas arall o'r holl vyt. Pan prittaf y sidan yno, ef a geffir pwys deugeint punt yn llei noc wyth grot. Ac yndi y mae amylder o ymborth a maeleryaeth.

drutaf

masnach

[XVI. DINAS KAMBELECH.]

Odyna mi a gerdeis drwy lawer o drefyd y tu a'r dwyrein yny deuthum y dinas a elwir Kambelech. Hen brif dinas yw hwnnw yngwlat Kattai. Gwyr Tartari a'e kymerth ac a wnaethant yno dinas arall a elwir Kaydo, ac yryngtuunt y mae [265] dwy villdir; ac yn hynny kyuanhed, mal y tybyir mae vn dinas ynt; ac eu kylch ogylch yw deugeint milldir. Yn y dinas hwnnw y mae priflys a phalis yr Amherawdyr Kan, yr honn[1] yw kylch ogylch y chaer dec milltir; yn yr honn y mae llawer o blassoed arderchawc y wyr y lys ef.

O'r tu mywn y'r palis hwnnw y mae mynyd tec plannedic o goet, o'r achaws y gelwir ef Y Mynyd Glas; yn yr hwnn y mae y palis teckaf ac urdedickaf, yn yr hwnn yn gyffredin y presswyla Arglwyd Kan. Gan ystlys y mynyd hwnnw y mae nant mawr, yn yr hwnn y mae amylder o adar dwfyrlynneu; ac yn y coet y mae amylder o adar gwyllt a bwystuilot. Am hynny, pan vo reit y'r Arglwyd Kan hely, nyt reit ydaw vynet o dieithyr y lys ehun.

---

[1] Llsgr. *hwnn.*

x pawn peacock

llyfasu (llafasu Spurrell) to venture, attempt, presume, dare

Yn y prif balis y brenhin uchot y mae arderchogrwyd mawr, nyt amgen, naw piler o eur o'r tu vywn, a muroed oll wedy y toi o'r crwyn koch bonedickaf o'r holl vyt. Ynghenawl y palis y mae maen gwerthuawr o uchder dwy rychwant [266]—a'e enw yw Merducas—gwedy y rwymyaw oll oc eur ac ympob cornel idaw delw neidyr o eur, a'e safyn yn llet [agoret], a mein margarit yn amyl yn eu kylch, ac o'e geneueu yn gollwng y gwin yn amyl, a llestri eur wrthunt, y bawb y gymryt diodyd o'r a'e mynno.

Yn y palis hwnnw y mae llawer o baunot x o eur; a phan wnel vn o wyr Tartari lewenyd y'w arglwyd, a gwled, a churaw ohanaw y dwylaw y gyt o lewenyd, sef a wnant y paunot drychauel a gorhopyan. Sef y tyby[g]af i mae o nigrom[a]wns neu o geluydyt dan y daear oed hynny. dawnsio a gyfgyn

[XVI. YR YMHERODR KAN DE CATTAI, A GWYCHDER EI LYS.]

Pan eistedo yr amherawdyr uchot yn y eistedua, y vrenhines a eisted ar y tu assw ydaw, ac o vn rad is y llaw yd heisted dwy wraged, y rei yd aruer y brenhin ohonunt pryt na bo dedyf ydaw gysgu y gyt a'e wreic ehun. Yn y(r) rad issaf yd eisted pawb o'e genedyl ef, o wyr a gwraged a a[r]uerant o dwyn ar eu penneu llun troet gwr, kyhyt a breich gwr, gwedy y gyweir[yaw a] phluf, ac a mein margarit. left

Ar yr hanner deheu y'r Amherawdyr Kan yr eisted y vab, yr hynyf, yr hwnn a wledycho gwedy ef; ac y danaw ynteu, y rei a hanffo o'e waet. Yno [267] y byd dec ysgriuennyd yn ysgriuennu pob geir o'r a dywetto y brenhin, wrth eu kadw ar gof, a'e varwnyeit yn sefuyll geyr y vronn. Ac ny leuys neb dywedut vn geir heb ouyn kennat y'r brenhin, dieithyr klerwyr a folyeit. Ⓧ Ac ar borth y palis y byd barwnyeit yn gorchadw rac dyuot neb y mywn heb wybot y negesseu.

Pa[n] wnel yr (yr) Arglwyd Kan wled, ef a vyd y gyt ac ef naw mil o varwnyeit yn dwyn koroneu ac eurdyrch ac yn gwassanaethu arnaw; a phob vn ohonunt a gwisc o vrethyn

Ⓧ exceptis fatuis et histrionibus

eur amdanaw, a mein margarit a dalo deng mil o floringot. Y llys hynn a ordinheir o swydogyon yn enrydedus, heb dim [ei]sseu—pob vn yn y swydd.

Minheu, y Brawt Odric, a vum yno [deir] blyned, ac yn y wledeu yn vynych, kanys y ni, y Brodyr Llwydon, y mae lle gossodedic yn y llys, a reit vydei y mi (yn) vynet y'w ven[268]digaw ef. A mi a ouynneis y rei yno, rif gwyr y llys, ac wynteu a dywedassant vot yno o gler, betwar cant ar dec, ac o geitweit kwn ac adar, vn kant ar bymthec. Riuedi medygon Arglwyd Kan, petwar cant; o Gristynogyon, wyth gant, ac vn Sarasin, a['r] rei hynn oll yn kael y reideu yn llys yr Arglwyd Kan.

Pan varchokao ef o wlat y gilyd, y niuer a rennir yn betwar llu o wyr meirch, a phob llu siwrnei diwarnawt o vlaen y gilyd, ac ynteu ehun yn y kenawl, [ac] wynteu yn groes o['e] vlaen ef, ac yn y ol, ac o bop tu ydaw; a siwrnei ossodedic y bawb ohonunt, ac eu reideu yn barawt udunt heb dim eisseu.

Yr Arglwyd Kan, amgen, a eisted mywn kart a dwy rot ydaw, wedy y wneuthur o'r prenn bonhedic a elwir aloe, wedy y doi oll oc eur ac a mein margarit; a dec o eliphanyeit, dan eu hadurn, yn y dynnu, ac yn eu blaen wynteu, dec o'r meirch [269] mwyaf a theckaf ac yn da eu hadurn.

Geyr llaw y kart hwnnw y marchocka dec o varwynyeit y warchadw rac dyuot neb yn y gyuyl. Ar y kart, geyr y law, y byd deu heboc vonhedic a elwir girffawcwn; a phan welo ef adar a vynno eu daly, gollwng yr hebogyeit a wna ac ar vrys wynt a'e dalyant. Ac velly y keif ef digrifwch yn marchogaeth. Ac o ergyt maen, ny beid neb nessau at y kart dieithyr y rei gossodedic. Ac amylder y niuer hwnnw, onyt a'e gwelei, nys credei neb.

Y Kan hwn a rann y gyuoeth yn un rann ar dec; yn y rann y byd dwy uil o brif dinessyd. Kyflet yw kyuoeth yr Arglwyd Kan ac na ellit y gerdet yn chwe mis. Yr Arglwyd Kan, ual y caffo trauaelwyr lletyeu ar draws y gyuoeth, gan ystlys y fyrd a beir gwneuthur [rei o'r] llettyeu parawt.

?

[XVIII. GWLEDDOEDD YR ARGLWYDD KAN.]

Yr Arglwyd Kan a wna pedeir gwled yn y vlwydyn; vn ynghyueir y dyd y ganet; arall ynghyueir y dyd y bedydywyt; y dryded ynghyueir y dyd y priodet; y betwared ynghyueir y dyd y koronhawyt. Ac yn y gwle[270]deu hynny y gwahawd ef y holl varwnyeit a'e holl genedyl.

Yna pan eistedo yn y drwn, y deuant y barwnyeit, a choroneu eur am eu penneu, ac eurdyrch am y mynygleu, a gwisgoed amryuael amdanunt; y rei kyntaf o wyrd, a'r eil o goch, y dryded o velyn; a phob vn a thabyl yn y law o deint eliphanyeit, a chylch eur ar bob vn onadunt. A['r] rei hynny a sauant yn distaw. Ynghylch y rei hynny y byd y gler, ac eu kerdeu gantunt.

Ynghongyl y palis hwnn y bydant y philosoffwyr yn synnyeit eu keluydyt. A phan del yr awr a'r bwynt yr herald archant y'r ringhyll griaw hyn[n] :—"Gogwydet pawb y'n amherawdyr ni!" Yna y syrthant y barwnyeit oll ar y daear. Od[y]na yr eilweith y cria, "Kyuodet pawb y vyny!" Ac ar vrys, yna, wynt a gyuodant. Y[n] awr arall y ringhyll a eirch, "Dodwch ych byssed yn ych clusteu! Tynnwch wynt bellach!" Ac vell[y] y gwnant ym pob awr ardangos ryw weithret. Ac wynt a dywedynt vot pob pwnk o hynny yn dangos ryw serten arwydon; dieithyr na didoreis i dim y wrthunt, kanys gwac a chellweir oedynt y deilwng.

Odyna [271] yd archei yr ringhyll y'r gler ganu, a hynny a wneynt wynteu, yn da ac yn digrif, a hynny a vu well gennyf i no'r gweithredoed ereill oll. Odyna y daw llewot y adoli conjurers yr Arglwyd Kan. Odyna yr hudolyon a barant y fiolleu eur ac aryant, yn llawn o win, chwarae yn yr awyr, ac y mywn serten o amser darestwng att y gwyr y gael diodydd o honunt. Hynn a llawer o betheu ereill a weleis yno, y rei nys credwn vyth pai nas gwelwn.

shd be gorllewin

[XIX. TIR PRETEGOAN A BRENHINIAETH TUBEC.]

O vrenhinaeth Kattai, gwedy teir blyned y deuthum i, ac y kerdeis cant siwrnei parth a'r dwrein y'r tir a elwit Pretegoan, a'r dinas pennaf yn y wlat honno a elwir Rosan, a llawer o dinessyd yssyd y danei hitheu.

Odyna mi a deuthum, trwy gerdet llawer o dydyeu, y'r wlat Kosan. A'r eil wlat oreu yw honno o'r holl vyt, a goreu y hadeil. Llet y wlat yw dec siwrnei a deugeint, a'e hyt yw mwy no thrugein siwrnei. Ac yno y mae amylder o ymborth, ac yn enwedic o'r castanis. Ac vn yttiw o'r deudec province yr Arglwyd Kan.

Odyna mi a gerdeis y'r vrenhiniaeth a elwir Tubec, yr honn yssyd darestyngedic y'r Arglwyd Kan; yn yr honn [272] y mae mwy o win noc yn yr holl vyt, hyt y gwnn i. Gwyr y wlat honno a bresswylant mywn pebylleu o felt du. Ac eu & wall, enclose prif dinas a deryw y vagwyryaw o'r mein teccaf, a'r heolyd. <llyfasu, llafasu dare

Yn y wlat honno ny leuessir gollwng gwaet y dyn nac y lwdyn, o achaws geu duw, yssyd yno. Yn y dinas hwnnw y mae presswylua y Bassis, sef yw hwnnw, eu pab wy; kanys megys Pab Ruuein yn bennaf ar y Cristynogyon, velly y mae ynteu yn bennaf arnunt wynteu oll.

Pan vo marw gwr yn y wlat honno, y vab a eilw attaw yr offeiryat a'r gler, ac a dyweit wrthunt y mynn anrydedu y dat, a pheri a wna y dwyn y'r eglwys a'e genedyl a['e] gedymeithon y gyt ac ef. Yna yr effeiryeit a ladant y benn ac a'e rodant y'w vab, a'e gorff a dryllyant yn dryllyeu man, ac a dygant y'r mynyd, ac yno y gadawant wy euo. Yna y daw ryw adar gwylltyon ac ar vrys a'e hysglyfyant ymeith ganthunt. Ac odyna y ret y glot ynteu, gan dywedut pan yw sant oed, ac y engylyon y dwyn y baradwys. A hynn yw yr enryded mwyaf a dichawn mab y wneuthur y'w dat, medant wy.

Y mab yna a gymer y penn ac a beir y veirwi, ac a'e bwyta skull yn llwyr. [273] Ac o siol y penn a beir gwneuthur ffiol ydaw, a'e hadurnaw yn da, ac o honno yd yf ef pan wnel gwled er enryded y'w dat. A llawer o betheu dybryt a wnant wy yno, y rei nys ysgriuennaf i, kanys nys credei onyt a'e gwelei.

[XX. Y GWR CYFOETHOG; A BRODYR CREFYDDUS MELESTORTE.]

Pan yttoedwn i yn y wlat a elwir Manki, mi a deuthum heb llys gwr kyuoethawc, yr hwnn yd oed dec a deugeint o vor[yn]yon yn y wassanaethu, o'e garesseu ehun. Ac arnaw y gwassaneythit beunyd o bum seic; a chanu a wneynt wrth y wassanaethu, a hynny yn digrif iawn. Y llys oed ehalaeth o dwy uilldir gylch ogylch idi; a'e phamant yssyd a'r neill hanner idaw yn eur a'r llall yn aryant. Geyr y llys y mae tule gwedy y wneuthur oc eur ac aryant. Ac yn hwnnw y mae eglwysseu a chlochdyeu ac amryuaelyon betheu yr didanwch a solans y'r gwr uchot. A phetwar yssyd o['r] ryw hynny yn y wlat honno.

Ryvyc a balched gwyr y wlat honno, bot ewined hirion udunt, ac yn enwedic ar y bawtuys, mal y gallont eu troi ynghylch eu dwylyaw. A balched y gwraged yw bot traet bychein udunt; ac am hynny, y mamheu a rwymyant traet eu merchet tra vont ieueink, rac udunt dyuu yn ormod.

bys bawd

Odyna mi a gerdeis y tu a'r dwyrein y'r dinas a elwir Melestorte. Dinas arderchawc kyuoethawc yw hwnnw. Ac yno y mae brodyr creuydus yn presswylyaw; y rei trwy nerth [274] Iessu Grist, a rinwed y gic a'e waet a yrrant gythreuleit o dynyon. Kanys llawer o'r ryw rei hynny yssyd yno, ac a hebryngir siwrnei dec niwarnawt hyt attunt wy. Ac [w]ynteu trwy nerth Duw a'e iachaant, ac eu bedydant. Ac eu geu duweu ac eu hanifeilyeit a rodant y'r brodyr, ac wynteu a wnant tan, ac a vwryant y geu duweu yndaw, ac wynteu a ant o'r tan. Sef a wnant y brodyr yna, bwrw dwfyr swyn arnunt, ac elchwyl eu bwrw yn y tan. A'r kythreuleit yna, megys mwc du drewedic, a ant ohonunt, ac yna llosgi a wna y delweu. Yna y clywir llef yn yr awyr yn dywedut, "Edrych mal yr ydys y'm gyrru i o'm presswylua". Ac uelly y maent

sld be deau

eilchwyl once more, again

y brodyr yn trossi llawer y gret ohonunt, ac yn eu bedydyaw; ac wynt a ymhoelynt drachefyn y eu hangret pei na bei y brodyr yn wastat yn pregethu udunt.

[XXI. DYFFRYN Y MEIRW.]

Heuyt, peth aruthur a weleis i yno, kanys pan yttoedwn yn kerdet ar hyt dyffryn bychan, geyr llaw Auon y Chwanteu, mi a welwn lawer o gyrff meirw. Ac yn y (y) dyffryn hwnnw mi a glywn amryuaelon gerdeu, a'r rann vwyaf ohonunt yn delyneu; a mi a ofynheis yn vawr.

Hyt y dyffryn [275] oed o'r lleiaf seith milltir neu wyth; yr hwnn, pwy bynnac a elei ar vrys ydaw, ef a vydei varw kynn elei hanner y dyffryn. Ac am hynny, gwyr y wlat honno ny deuant yn y kyuyl. Minheu a damuneis vynet y'r dyffryn hwnnw; a glut wediaw Duw a wneuthum, ac ymgroessi o arwyd y groc, a mynet idaw.

earnest, fervent

Ac yno mi a weleis o gyrff meirw hyt nas credei neb onyt a'e gwelei. Yn y dyffryn hwnnw, ar y naill hanner ym, o ystlys tarren vawr, mi a welwn arlun wyneb dyn, yr hwnn a edrychawd yn aruthyr vredychus arnaf i. A mi a dybyeis o lwyr ofyn y bydwn varw; dieithyr vyth yr oed y geireu hynn yn vy meddwl, dan groessi ynghallon, "Verbum caro factum est; et h[ab]itavit in nobis". A mi a euthum yn kyn nesset ydaw ac nat oed y rynghof ac ef ymlaen seith kam neu wyth.

rock

Odyna mi a gilyeis hyt yr hanner arall y'r dyffryn, ac y[1] benn tule tywotlyt mi a dringeis, ac 'a edrycheis o boptu ym, ac ny welwn dim onyt y telyneu [yn] y kanu ehunein dybygwn (n)i. A phan deuthum i y benn y tule, mi a welwn amylder o aryant ar hyt y daear; o'r rei y kynnulleis lawer y'm asgre, ar vedwl eu dwyn gennyf y eu dangos yn enryvedawt. Ac odyna vynghytwybot a beris ym eu bwrw oywrthyf, heb (. . .) dwyn dim o honunt. Ac velly trwy rat Duw y deuthum i odyno yn ryd diargywed.

bosom, lap

---

[1] Llsgr. *o*.

Pan wybu bobyl y wlat ymi [276] dyuot odyno yn vyw, enryded mawr a wnaethant ym, gan dywedut vy mot yn santeid, ac yn vedydyawl; a dywedut pan yw kyrff dynyon oed y rei a welwn (n)i, a chythreuleit o uffern a oedynt yn kanu y telyneu y dwyllaw dynyon y dyvot attunt y eu llad.

Myui, y Brawt Odric, a ysgriuennais hynn o enryuedodeu; a llawer o amryuaelyon betheu a weleis i, ac nys roessum ar gof, kanys nys credei neb onyt a'e gwelei yn gyndrychawl.

Ac uelly y teruyna *Siwrnei y Brawt Odoric* yn India; yr hwnn a drossawd Syre Davyd Bychein o Vorgannwc, o arch a damunet Rys ap Thomas vab Einyawn, y veystyr ef.

Jancyn vab Davydd vab Gruffydd.

NODIADAU

Tud. *Ll.*

31 1 *treithir o:* Cf. W.M. 178 "ac velly y *treythir o* gaer yr ynryfedodeu". Ceir "draethaf" heb yr arddodiad *o* yn ll. 7. Gw. hefyd y cyfeiriadau yn D.B. td. 152. Sylwer ar ystyr arbennig y gair (= *trin*) yn A. ac A. td. 14, "pa wed y daroed idaw . . . *traethu* merch y brenhin".

3 *Amryuaelyon:* Gw. nodiad yn LL. LL. td. 31.

3 *enryuedodeu:* Gw. B.B.C.S.I. td. 24 ar *rhyfedd* (nodiad I.W.)

4 *grefydd:* "urdd grefyddol"; cf. CH. O. td. 5, ll. 6, a gw. nod.

5 *troetnoeth:* Yr enw cyffredin yn y Lladin ar yr urdd oedd "Fratres Minores". Gan mwyaf, Grey Friars y gelwid hwy yn Lloegr, a "Brodyr Llwydon" isod, td. 52.5. Y mae sôn amdanynt gyntaf yn Lloegr yn 1224 (*Monumenta Franciscana*, arg. Brewer, 1858, td. 5); ac yng Nghymru ceir hanes am godi tŷ iddynt gan Lywelyn Fawr, yn fuan wedi 1237 (gw. HIST. OF WALES, II, td. 686). Yn orgraff y testun saif *-t-* am *t:* gw. ar *petwyr*, td. 34.9.

5 *broffesawl:* Ni welais ddim yn y Lladin yn cyfateb. *Proffes*— S.C. *professe* (E.E.W., td. 111). Fe ddefnyddir y gair *profês* yn y Ffrangeg am aelod o urdd grefyddol, ac fe wedda'r un ystyr i *broffessawl* yn y fan hon.

5 *Fforomlij:* H. "Odoricus de foro Julii". Fe wyddai'r cyfieithydd, bid sicr, mai *forum* oedd cyflwr enwol *foro*, ac efallai mai'r copïwr a droes "Forum Julii" yn "Fforomlij". Gw. Rhag. td. xiv.

5 *de partu Vahonis:* H. "de portu Vahonis". AR. ". . . Nahamonis"; mewn cysylltiad arall ceir "Naonis" yn B.N. Troes "Portus Naonis" yn "Pordenone", sef yr enw presennol.

9 *Mor Mawr:* H. "Mare Majus"; sef "Pontus Euxinus".

10 *Trapesundan:* H. "Trapesundam"; sef *Trebizond*, ar lan ddeau'r Môr Du.

11 *yssyd y adeiladeu:* Fe welir y gystrawen ryfedd hon yn yr enghreifftiau a ganlyn: D.B. td. 45, "Yno Pontapolis y gan e pym dinas yssyd y enw, Bernice . . ."; A. ac A. td. 16, "Y gwr yssyd gynnevodic ganthaw . . ."; do. td. 3, "rodwch y anghenogyon . . . y rei yssyd reit udunt wrthaw"; LL.A. 10, "Y petheu yssyd dyghetuen ygan duw idaw ywnneuthur". MATTH. V, 6, "Gwyn eu byd y rhai sydd arnynt newyn . . .".

12 *ysgala o Bers a Medi:* H., B.N. "sicut scala quaedam Persarum & Medorum". Boll., "schola". Methodd y cyfieithydd

Tud. *Ll.*

ddeall *scala*. Ystyr gyntefig y gair oedd "ysgol" (< Llad. scāla), a datblygodd yr ystyr a geir yma, sef "porthladd", o herwydd defnyddio *scala* wrth lanio mewn porthladd. Gw. Du Cange dan *scala* (portus minor).

31 12 *eidunt*, *etc.*: H., B.N. "Sicut . . . Medorum & eorum qui sunt ultra mare". Wedi methu gan D.F. ddeall *scala*, yr oedd gweddill y frawddeg yn dywyll iddo. Yr ystyr yw bod "Trapesundan" yn hafan i'r Persiaid a'r Mediaid ac i'r bobl "yssyd tramor".

14 Rhaid darllen "a'r partrissot" yma er nad oes dim yn y llsgr. H. "Homo autem per terram gradiebatur, *perdices* vero volabant per aera". Y mae rhywbeth aneglur yn y Llsgr. o dan "ehedynt". Cf. "patrissot", td. 31.18, a gw. E.E.W., td. 77, a CH. O., td. 56, "cp. Saesneg Canol *pertrich*, *partrich*, Hen. Ffr. *perdriz*, *pertriz*, o'r Ll. *perdix*".

16 *Nazarena:* H. "Zavena"; B.N. "Canega"; hefyd, "Zanega, Zanga, Tanegar, Tegana"; sef y dref Zegana, rhwng Trebizond ac Erzerum.

21 *palis:* H. "palatium"; gw. ar 50.24, ac E.E.W. dan 'plas', 'paleis', a 'palas'.

21 *Amherawdyr:* Alexius II, a lywodraethai dros ymerodraeth Trebizond o 1297 hyd 1330 oedd hwn.

24 *Athanasij:* Bu Athanasius farw, meddir, yn 373, ac fe'i claddwyd yn Alecsandria; ac yna cludwyd ei gorff i Gaer Gystennin. Pan feddiannwyd y ddinas honno, aethpwyd â'r creiriau i Venice, ond nid oes hanes, medd Yule, am eu cludo i Zegana.

24 *ar uchaf y porth:* H. "supra portam". Cf. W.M. 173, "a hi a roes idaw march ac arueu a chwnsallt p[ur]goch *ar uchaf* y arueu . . . gwr oed a chwnsallt coch *ar . . . uchaf* y arveu"; do. 178, "a tharaw y widon *ar vchaf yr helym*". Rhoes *ar ucha'* yr arddod. *acha* yn nhafodiaith Morgannwg.

26 *Azaron:* sef Erzerum (< *Arzan-al-Rum*, Arzan Rufeinig). Saif y ddinas dros 6,000 o droedfeddi yn uwch na'r môr.

27 *Tartari:* Bu bron i'r rhyfelwyr hyn ddarostwng Asia a rhan helaeth o Ewrop yn y 13eg ganrif. Meddiannwyd "Azaron" yn 1241.

32 4 *Eufrates . . . boned:* H., "nam venae illarum aquarum oriri videntur & scaturire a flumine magno Euphrate". Arferir *boned* yma yn ei ystyr gysefin i roi'r syniad a gyfleir gan "oriri". Fe dardd *Kara Su* ychydig filltiroedd oddi wrth Erzerum, ac ymuna ag Ewffrates.

7 *Cawsiriwm:* H. "Taurisium"; sef Mynydd Taurus yn Asia Leiaf.

Tud. *Ll.*

32 8 *Sobissatolo:* H. "Sobissacolo", Credai Yule fod a fynno'r enw â Hassan-Kala'a, tref 24 milltir o Erzerum.

15 *Tabris:* H. "Tauris civitatem". Parhaodd y ddinas hon, Tabriz, yn ei gwychder hyd y 17eg ganrif.

15 *Suseris:* H. "Susis".

16 *o varsiawndaeth:* Gweler y ffurfiau amryfal yn yr eirfa, ac E.E.W., td. 62, etc. (< S.C. *marchand*, *marchaund*).

17 *a deryw y* (*y*) *adeilyat:* Ymddengys nad oedd D.F. yn gyfarwydd ag arfer y gystrawen hon gyda *darfod*, gan na lwyddodd i'w defnyddio'n gywir ond unwaith, sef td. 32.33. Y mae'n gywir ar dud. 34.24 gyda "damhweinyawd".

21 *mynyd Salinus:* H. "mons salinus". Tybiodd ef mai enw'r mynydd oedd "Salinus".

22 *y gymryt:* cf. 51.8. Wele enghreifftiau hŷn o gystrawen debyg: *Llyfr Coch Hergest*, col. 522–3 (copi I.W. yn B.B.C.S. II, td. 12) "Sef yw hynny twyll yr emeith ny adant y meirch *y gerdet* . . .".; do. col. 524, "gadel rycheu dwfyn y adel y dwfyr *y redec* ohonaw ymeith. Ae adel ynteu *y sychu* kyn y heu"; A. ac A., td. 5, "Ac yr hynny yd oed ev yn karu bawp ohonunt wy, ac yn erchi y duw *y vadeu* udunt . . . . . . ac nas gedynt ev *y gardota*"; LL.A., td. 116, "Ac naat vi*ydrigyaw* avo hwy"; do. td. 107, "y petheu ysyd dyghetuen ygan duw idaw*y*wnneuthur" (?). Gw. B.B.C.S. iv, 184.

24 *Sarasinyeit:* gw. E.E.W., td. 78 (< S.C. *sarcin*, etc.)

25 *Soldonia:* H. "Soldania"; sef Sultâniah, dinas frenhinol a godwyd yn 1305, ac felly'n newydd yn amser Odrig.

28 *Bacuc:* H. "Bakuc", sef Baku heddiw, ar lan Môr Casbia.

28 *ehalaeth:* gw. nodiad yn LL. LL. ar I, 9.

32 *tri geu duw:* H., B.N. "trium magorum"; cf. "tri brenhin" 33.3. Cyfeirir at y doethion o'r dwyrain a ddaeth i weld Crist; gw. nodiad yn I.G.E., td. 329.

32 *Cassar:* H., B.N. "Cassan"; yn awr Qashân, sef dinas ym Mhersia, hanner y ffordd rhwng Sultâniah a Yezd. Bu'n enwog am lestri a elwid "Qaschi". Gwelir yn awr beth oedd yr "India Uchaf" yn ll. 31.

33 *arbennic:* H. "nobilis". Gw. S.E. d. g. Arferir y gair yma yn yr ystyr gyntaf, sef 'prif', 'rhagorol', 'gwych'.

33 *daruot:* gw. uchod ar 32.17, a W.G. 351.

33 4 *amryuaelyon:* H. "Multa mirabilia". Efallai fod "ryuedodeu" wedi colli.

6 *Gest:* Yn awr Yezd, sef oasis yn anialwch Persia. Deil o hyd yn lle pwysig i fasnach.

Tud. *Ll.*

33 7 *Mor Tywawt :* H., B.N. "mare arenosum". Cyfeirir ato gan P. M. Sykes (*Ten Thousand Miles in Persia*, td. 155).

9 *yn lle arall :* Mewn Cymraeg canol fe arferid "yn" yn gystal, ag "(y)mywn" o flaen enw amhenodol; e.e. W.M. col. 188; "yg wladoedd ereill"; LL.A., td. 164, "yn llyureu ereill" A. ac A., td. 5, "yn lle brenhinawl"; cf. hefyd, G.O., td. 24, "yn ebyr, ym myr, ym mas".

11 *med :* Gw. ymdriniaeth helaeth gan I.W. â'r gair yn B.B.C.S., I, td. 23.

11 *dichawn :* Dengys y Llad. fod y testun wedi'i golli; H. "nullus Christianus . . . vivere posset". Gw. nodiad ar *coned*, etc., gan J.Ll.J. yn B.B.C.S., II, td. 6–8.

14 *Comwn :* H. "Comum"; B.N. "Conium"; hefyd ceir "Comerum, Coprum". Fe gred Yule mai Persepolis yw'r ddinas y sonnir amdani.

16 *kyua :* Rhoddwyd *n* uwch ben y gair gan law ddiweddar, ond nid oedd raid wrthi. Nid yw'n debyg yr ysgrifennai D.F. *kyuan* ar ôl enw lluosog, ond *kyuein*.

16 *heb neb yn kynnal yndunt :* Felly yn H. "non habitata", eithr y gwrthwyneb yn B.N. ac eraill, "inhabitabilia, inhabitata". Y mae *kynnal* yma yn ferf gyflawn ; a dyry S.E. d.g. ddwy enghraifft arall lle mae felly :—

"*Kynnal* eiryoet hyt y gallyssei a wnathoed yn erbyn Arthur.—*St. Greal* §195.

A ydych yn *cynnal* mewn arian yn awr ? are you well off as to money just now ?—*Gwent*".

19 *Tir Job :* H. "terram Job, nomine Hus". Cred Yule mai Hasa yw Hus, yn Kurdistan, ac mai glos ar yr enw hwnnw ydoedd "terram Job" i ddechrau.

21 *ymellin nef :* Y mae nodiad pwysig gan I.W. yn y *Beirniad*, VIII, td. 256, lle defnyddir yr enghraifft hon i egluro ystyr llinell yn D.G.G., td. 41, "Meillion ir a melli nef" (darll. "Meillion ir, ymellin nef"). Dyry enghraifft arall o "emellin" yn *Llyfr Taliesin*, td. 19, ll. 4 (=*manna*).

22 *newit tec :* H. "Ibi habentur quatuor perdices pro minori quam pro uno grosso". Yn sicr, byddai cael pedair petrisen am lai na grôt yn 'newid teg' i'r prynwr o'r hyn lleiaf. Ceir yr un ystyr i *newid* yn Llyfr Coch Hergest, col. 525 (copi I.W. yn B.B.C.S., II, td. 14), "A brynych o aniveileit trwy y vlwydyn y eu gadu yn ystor pryn rwng y pasc ar sulgwyn. Kans goreu y *newit* yn yr amser hwnnw arnunt"; ac D. NAN., td. 2 :—

"Yn dwyn, ni bu newid well,
Gwin at hwn o gan tynnell".

Tud. Ll.

Cf. hefyd y glos Hen Lyd. *nouitiou* ar y Llad. *nundinae* (LOTH. VOCAB., td. 196).

33 24 *Calde:* Dywed Yule (C.W.T., ii, td. 109), "I suppose Odoric to pass through a part of the hill country of Luristan or the regions adjoining, if he does not indeed proceed north as far as Mosul, before descending into Chaldœa. The fine hill pastures, abundant manna, profusion of partridges, and fine old men . . . are all characteristic of the mountains of Kurdistan, embracing the Huz of Odoric . . . The knitting and spinning of the men I do not find anywhere mentioned". Y mae'r peth olaf hwn yn bur gyffredin ym Mhersia a phentrefi gogledd yr India hyd heddiw.

25 *Caldea:* Dengys y Lladin mai'r un wlad a ddynoda *Caldea* yma â *Calde* uchod: H. "Inde ivi in Chaldaeam quae est regnum magnum, & transivi juxta turrim Babel". Tybia Yule mai Bagdad yw "Caldea" Odrig, er na ellid galw'r ddinas honno'n "regnum magnum". Y mae olion Babilon ryw 60 milltir o Baghdad.

27 *ardunyant:* H. "compti crinibus, & ornati". Gwelir dwy ystyr yr enw *ardunyant* yn S.D.R., (1) ll. 83, "a than ysgythru y phenn o'e *hardunyant* (= addurn) a'e gwisgoed . . . "; (2) ll. 114, "A gwedy treulaw y dyd hwnnw a'r nos honno ar *ardunyant* (= anrhydedd) y'r vrenhines . . .". Yma yn ein testun y mae'r ferf yn gyfystyr ag *addurnant*. Fe ddywedir yn W.G., td. 187, mai **ard* ('high') a roes *hardd* ('handsome'), ac os o'r ansoddair y ffurfiwyd y ferf, gwelir yr un newid yn yr ystyr; dyrchafu—anrhydeddu—prydferthu—addurno.

28 *crys gogwtta:* H. "vilem camisiam"; B.N. "vilem interulam". Nid yw'n debyg mai "vilem" oedd yn nhestun Lladin D.F.

31 *yr India . . . o vywn y hynny*. H. "in Indiam quae infra terram est". Esbonnir yn C.W.T. ii, td. 111, "The 'infra' is to be taken in the Italian sense. It is plain that he means some region adjoining the Persian Gulf". Gelwid y wlad o amgylch Basrah, rywdro, yn *Arz-ul-Hind*, sef Gwlad yr India.

33 *datys:* H. "dactylos". Dan *dactylus* dyry T.W. *Dât*, *y prenn Dât*, a rhoir enghraifft o *dattas* (< S. 'dates') yn E.E.W., td. 100.

34 1 *Ormes:* Hormuz (Ormuz)—porthladd a dinas enwog ar lannau Morgainc Persia. Awgrymir yn ENC. BR. 13, td. 694, fod a fynno'r enw â'r gair *Khurma* ('dât').

3 *kymeint . . . ac yd ymystyn:* Dyma'r gystrawen gyffredin mewn Cym. C. i ddynodi 'canlyniad'. cf. 35.31, etc.

Tud. *Ll.*

H. "tantus calor est, quod virilia hominum exeunt corpus, & descendunt usque ad mediam tibiarum". Diau mai'r clefyd a elwir "Elephantiasis arabum" sydd yn gyffredin mewn gwledydd poethion oedd hwn (Gw. ENC. BR. 9, td. 261).

34 5 *a'r ryw ireit :* (= â'r rhyw iraid): H. "ideo homines illius terrae volentes vivere, faciunt unctionum, ungunt illa".

6 *kydeu :* Cf. y ffurf fenywaidd *codeu*, 42.16.

7 *eu harch :* H. "circa se cingentes"; gw. D.B., td. 121 nodiad ar *ac arthlenn.*

8 *Tana :* Dywed y Lladin mai mewn 'llong â'i choed wedi eu gwnïo wrth ei gilydd' yr aeth Odrig i'r ddinas hon, sef hen ddinas a elwid *Thana* ar Ynys Salsette, ger Bombay. Bu rywdro'n brif ddinas talaith Konkan.

9 *petwyr :* Fe duedda *d* yn y testun i droi'n *t* o flaen *n* ac *w*, e.e.:—troetnoeth 31.5, getwir 40.20; keitweit 48,6, gytneit 42.11, marsiantwyr 48.9, etc.; gw. W.G., td. 183.

11 *Porenrawc :* H., B.N. "regis Pori"; Boll. "Regis Ponti vel Parti Regis". Tywysog o Indiad oedd Porus a fu'n ymladd yn ddewr ag Alecsander Fawr yn y 4edd ganrif C.C. Llywodraethai ar y wlad rhwng yr afonydd Hydaspes ac Acesines (ENC. BR. 22, td. 169). Tebyg mai gwall copïo yw *Porenrawc* (? Por enwawc).

12 *Alexander Mawr :* Alecsander III, frenin Macedon (356–323 C.C.) Gwelir cytsain ddechreuol yr ansoddair heb feddalu hefyd yn LL.A., td. 68, "A. mawr", a D.B., td. 29.

13 *a adolant eu duweu :* H. "Hujus terrae populus Idolatrat", felly *eu* < *geu.*

13 *a'e med ac yssyd . . . :* H. "Et istam terram regunt Saraceni, qui violenter eam acceperunt, & subjacent imperio regis Daldali". Dengys y Lladin mai "Sarasinyeit" yw rhagflaenydd *yssyd ;* fe gysyllta *ac* ddwy frawddeg berthynol gydradd.

14 *Daldali :* Tybiodd Yule mai'r hyn a ddywedodd Odrig, wrth adrodd ei hanes, oedd, "sotto la signoria *del Dili*", ac mai "Dili" (Delhi) oedd yr ymerodraeth. Dyry Cordier nodiad diddorol ar y gair (C.W.T. ii, td. 115):—"With regard to the dominion of the Saracens, we may observe that the house of Khilijé, founded by Jalál-ud-din, who succeeded to the throne of Delhi, lasted from 1290 to 1320, . . . in 1318, a short time before the arrival of Odoric, Harpâla, the last of the sovereigns of Devagiri, revolted, was captured and skinned alive by Múbarik, successor of Alá-ud-din. The house of Khilijé was replaced by . . . Ghujás-ud-din Tughlak, who founded the Tughlak

Tud. *Ll.*

dynasty (1320–1414). It is evident from Odoric's testimonial that—if rebellions were constant inland—the maritime emporia were kept in order by the Musulman governors".

34 15 *llewot duon . . . a maenones a nocue:* B.N. " . . . leones nigri in maxime quantitate; sunt antem symiae et *gattimayones*, et *noctuae* ita magnae sicut habentur hic columbae. Ibi mures sunt ita magni sicut hic sunt canes scherpi. Ideoque illic canes capiunt mures [quia] murilegae seu katti ad hoc nihil valent". Y mae'n amlwg mai ail ran *gattimayones* yw *maenones* y Gymraeg (cf. isod 48.29 *maranones*); S.Y. "baboons"; S.H. "monkies". *Noctuae* a roes *nocue*; S.Y. "bats"; S.H. "battes". Am *canes scherpi* ceir yn S.Y. "dogs called scherpi", ac yn S.H. "countrey dogs." Teigrod yw'r 'llewot duon' medd Yule.

panthers?

21 *Polumbrum:* Gwall cyffredin iawn yn y testunau am "Columbum", sef Quilon (Kulam) heddiw yn neheudir yr India.

26 *Cadi . . . esgob:* H. "quae suo Kadi, i. Episcopo conquesta est". Glos ar "Cadi" yw "esgob"; enw'r swydd, nid enw'r dyn.

29 *o wyr creuydus o Ffreink:* H. "4 Franchi, i. viri religiosi." Y mae'n debyg bod "petwar" wedi'i golli wrth gopïo. Ystyr *Ffreink* yma yw "Ffrancwyr", a "myneich" neu "frodyr" yn ddiau yw'r *(g)wyr creuydus*, cf. *greuydwyr*, 47.8, a LL.A,. td. 89, a 112, a W.M., col. 239.

35 4 *Thomas de Tholomeno*, etc.: Yn y Lladin ceir "Thomas de Tolentino". Gwyddys bod y brawd hwn yn filwr enwog yn ei urdd. Yr oedd tua 70 mlwydd oed pan ferthyrwyd ef, a chredir mai i dref Tolentino y daethpwyd â'i benglog, er i Odrig honni iddo gludo esgyrn y merthyri hyn i China. Nid oes dim mwy yn hysbys am y tri arall, nag a fynegir yma. Wele'u henwau yn H., "frater [Thomas] de Tolentino de Marchia, frater Jacobus de Padua, frater Demetrius Laicus, Petrus de Senis". Am y trydydd dywed Cordier (C.W.T., ii, td. 119), "Demetrius of Tiflis, in Georgia, Interpreter". Saif *Senis* am *Sena Julia*, sef *Sienna* heddiw.

7 *ac nat Duw: na, nat* oedd y cysylltair negyddol a gyfatebai i *pan yw*, *mae* (mai), mewn brawddegau dibynnol; gw. W.G., 448.

9 *exampleu:* gw. E.E.W., td. 201 (*exawmpyl, exawmpleu*), a 53 (*siompyl*), a cf. D. FFEST., td. 28 [101] *ensampyl;* td. 23 [91] *ynsampyl;* td. 26 [97] *sampyl*. Y mae'r frawddeg hon dipyn yn llawnach a chliriach yn y Lladin, gw. tud. 99.

23 *mab y kyfyrgoll:* H., "filius perditionis". Yr oedd hwn yn ymadrodd ystrydebol; gw. D. d.g.

Tud. *Ll.*

35 24 *yn diawl:* Nid oedd ei gwymp lawn cyn ised yn ôl H., "& in inferno *cum Dabolo* patre suo".

28 [*Lladher*]: Y mae'r gair yn aneglur, ond fe geir ailadrodd yn y testunau Lladin hwythau; H. "moriatur, moriatur".

28 . . . *yn erbyn:* Y mae rhywbeth annarllenadwy o flaen *yn erbyn* yn y llsgr. Credaf mai ysgrifennu' r geiriau hyn ddwywaith a wnaeth y copïwr, a chywiro'r gwall wedyn. Dyma'r lle y dechreua'r tudalennau sydd â'u hymyl yn eisiau. Ceisiwyd llenwi'r geiriau a gollwyd.

29 *yna y rwymassant*, etc.: gw. td. 100.

36 12 *ordinhau*, etc.: Cafwyd *ordeinio* o'r S.C. *ordain, ordeine* (E.E.W., td. 192), ond rhaid mai'r enw Ffrangeg *ordinant* a roes fôn y ferf *ordinhau*; gw. y Llad., td. 100.21.

19 [*di*]*ffrwythawd:* H., "totaliter consumpto". Y mae'r ferf yma'n gyflawn, ac yn gyfystyr ag "aeth yn diffrwyth".

27 *yn gatholic:* h.y., yn dal dan bob amgylchiadau; gw. S.E., d.g., a W.G., td. 53. Nis rhoddir yn E.E.W. fel gair benthyg o'r S. ? < Ffr. catholique.

28 *na sant hwnn:* Mewn ateb negyddol i ofyniad, neu ynteu i frawddeg a fo'n awgrymu gofyniad, fe geir *na*(*c*) yn rheolaidd o flaen berf. Fe geid gynt rannau ymadrodd eraill ar ôl *na;* ac fe welir rhagenw ar ei ôl o hyd yn yr ateb cyffredin *nage* = *nac ef*. Gw. W.G., td. 424–5, lle y dyfynnir enghraifft o ans. yn dilyn *na;* "Ae guell . . . ? Na well. W.M. 85". (darll. W.M. 84).

28 [*di*]*eithyr y beis . . .* [*a*] *barhawd:* Credaf mai rhyw ffurf ar *Abrahae* a ysgrifennodd D.F. (gw. y Lladin, td. 101.10), ac i'r copïwr fethu deall y gair, ac yna yn ei droi'n *barhawd.* Felly, fe gollwyd pwynt y frawddeg, sef mai rhinwedd y bais, a wnaethid o wlan du rhinweddol "gwlad Abraham", a achubasai'r brawd. Yr oedd traddodiad bod Nimrod wedi taflu Abraham i dân am ddirmygu eilun-addoliaeth, a bod yr Arglwydd wedi ei waredu. (Cf. Eseia xxix, 22, a M.V.M., td. 366).

37 1 *odiethyr y bobyl:* H. "extra populum"; cf. LL.A. 106, "dos ti heb y sant ydieithyr yr eglwys".

5 *Melic pennadur y dinas:* Dywed Yule (C.W.T., ii, td. 122) y defnyddid y gair *Malik* gan Fahometaniaid yr India am frenin; a chwanega Cordier, "Melik . . . governor; under the Mongol dynasty, this title was given to the collector of taxes".

7 *A welwch chwi:* H. "videte". Cyfetyb yr ymadrodd i *A weli di yma? > wel dyma > dyma.*

7 *o blegyt Duw:* H. "cum gratia Dei". Gwelir ystyr gysefin *oblegid* yma. *Plegid* < Llad. *placitum;* ac o dan *placitum*

Tud. Ll.

rhydd T.W. *bodd*, fel un ystyr. Felly fe wedda "o blegyt" (= o fodd, wrth fodd) i gyfieithu "cum gratia". Am "o'n plegyt ni", yn yr un frawddeg, dyry H. "a nobis", ac felly yr ystyr arferol sydd yma, sef *o'n plaid ni, o'n rhan ni.* D., "Plegyd, idem quod plaid".

37 15 *distrywywyt . . . ony cheir :* Y mae amser y ddwy ferf yn anghyson â'i gilydd; eithr cymh. y gystrawen eithriadol a geir weithiau yn y Lladin; "Perieram nisi tu accurrisses", "Si fractus illabitur orbis, impavidum ferient ruinae," (gw. Bradley, *Arnold's Latin Prose Composition*, par. 463).

erroneous 20 *Mecha :* Yn amryfus y credwyd mai yma y claddwyd y proffwyd, ond lledodd y gred drwy holl wledydd y byd (gw. ENC. BRIT., 17, td. 950).

26 *o'e keissaw* [*ac*] *eu llad :* H., "ut irent & illus fratres interficerent". Cadarnheir y cywiriad gan "ny chaffat" isod.

30 *gychwynnassant :* H., "surrexerunt". Ystyr gysefin y ferf sydd i *cwnnu* (< *cyhwynnu) yn nhafodiaith Morgannwg.

35 *yr hyn yssyd wrthwyneb*, etc.: Gadawyd darn o'r frawddeg heb ei gyfieithu; gw. td. 102.20. Cf. G.A.C., td. 152, "arfaethassant yeirll kaer *gwrthwynebu y* Ruffudd".

38 5 *amserawl . . . dragwydawl :* H., "temporalem . . . aeternam". Merthyrwyd y brodyr hyn naill ai yn 1321 neu yn 1322.

X 11 *yn*[*y*] *lle :* H., "Statim".

12 *chenllyst :* Hawdd y gellid cyfnewid -st am -sc oherwydd eu tebygrwydd wrth eu seinio ac wrth eu hysgrifennu; cf. R.B.B., 152, ll. 26, "A gwedy y diotto y *wist* yd eisted".

13 *tybyassai :* Weithiau ceir diweddarwch annisgwyl yn orgraff y testun, cf. *pai*, 53.31; *diwarnot*, 46,27.

14 *ysgraf :* H., "navis". Credaf mai estron yw'r *r* yn y gair hwn; ysgraf < * ysgaf < Llad. scapha, > Llyd. scaph, Gwydd. scafa.

20 *wrthot y fyd :* H., "quod fidem suam renueret". Y mae'n amlwg mai *rhoi heibio* yw ystyr *gwrthot* yma. Cf. R.B.B., td. 56, "y *wrthot* yr estrawn genedyl o deruyneu y wlat ef" (Llad. "expulsuros"). Dywed D., "a *gwrth* & *dodi*", d.g. Yn y llinell nesaf, yr ystyr arferol sydd i "wrthodawd".

22 *hyt yn yttoed :* H., "usque ad noctem". Gw. W.G., td. 446, lle dangosir mai *hyt ny* > (*h*)*yny* > *oni*. Dywedir hefyd yn W.G., td. 424, y defnyddid *nyt* (= 'there . . . not') gynt o flaen llafariaid a chytseiniaid, ond darfod ei arfer yn ddiweddarach yn lle *ny* (= 'not'). Gan na wyddys am enghraifft o **hynyt* yn digwydd, fe brofir yr ystyrid (*h*)*yny* yn un gair cyn cymysgu *ny* a *nyt*. Er hynny, ymddengys

Tud. *Ll.*

bod D.F. yn tybied mai *yn* & *y* oedd *yny*, canys gwahenir y gair felly ganddo'n gyson. Fe sylwir bod *hyt* yn yr ymadrodd "hyt yn yttoed" yn afraid, gan ei fod eisoes yn gynwysedig.

38 25 *eil dydd:* H., "die sequenti post martyruim". Disgwyliem *trannoeth;* cf. "doe" ll. 30.

29 *dylwyth:* H., "familia", gw. ar *genedyl*, td. 40.23.

39 2 *allussenneu:* Gw. nodiad ar "elwissene", D. FFEST., td. 74 [89].

5 *y vot yn golledic:* H., "Si quis aliquem Christianum offenderet, statim moreretur". Fe wasanaetha "y vot" ('i fod') i droi'r ymadrodd yn orchymyn amhersonol yn yr amser dyfodol.

9 *Bodoli:* Gwelir amrywiaeth mawr ar ffurf yr enw yn y Llad. Yr un yw â "Daldali" uchod, 34.14, sef Delhi.

13 [*dinustyr*]: H., "quia *subvertere* volebant legem nostram". Collwyd y ferf a gyfieithai "subvertere".

16 *bydut:* Fe gyfleir y syniad o ddymuno bod gan *bydut* yma, gw. W.G., td. 315–6.

18 *dylwyth:* H., "familia"; gw. ar *genedyl,* td. 40.23.

26 *datgledeis* [*y*] *bedeu:* H., "corpora effodi"; BOLL. "apertis sepulchris".

26 *India Uchaf:* sef China, medd Yule.

34 *ef a losges oll:* Wedi sôn am y wyrth hon, ceir yn y Lladin hanes am wyrth ar y fordaith i "Polumbrum ubi piper nascitur abundanter", pan drowyd y gwynt drwy rinwedd yr esgyrn.

40 2 *Cathan:* Rhoir yn y Lladin wedyn, hanes taith arall o "Polumbrum" i le y rhoes ei enw drafferth i'r copïwyr; *Zaiton* (B.N.), *Caychan* (AR.), *Carchan* (H.), ac yma *Cathan*.
Ar ôl hyn, y mae dwy ddalen (mi gredaf), sef pedair colofn, yn eisiau o'r llsgr. Gymraeg; ac uwchben col. 248 y mae "Desiderantur . . . Folia" gan law ddiweddarach (eiddo Edward Lhuyd, mae'n bur debyg). Wele deitlau H. i'r darnau a gollwyd yn y Gymraeg:—"Quo modo habetur Piper, & ubi nascitur"; "De quodam idolo mirabili, & de quibusdam ritibus eorum". Yn B.N. ceir penodau byrrach dan y teitlau:—"Quo modo habeatur Piper; De regno Minibar"; "De moribus Indorum de Polumbo"; "De regno Mobar ubi est corpus B. Thomae Apostoli, et de unditionibus ydolatrarum"; "De aliis consuetudinibus ydolatrarum". Enwir yn B.N. ddwy ddinas ym Malabar, sef "Flandrina" a "Zingli". Cred Yule mai *Pandarani* neu *Pantalani* oedd "Flandrina", a dywed Cordier mai'r un oedd "Zingli" â'r ddinas *Kodun-galur-Singulyi*, neu *Kodungalur*, sef *Cranganore* heddiw (C.W.T., ii, td. 133).

> ll. 17-20 = Juggernaut. Krishna, eighth avatar of Vishnu, his idol at Puri, annually dragged in procession on huge car, under wheels of which devotees are said to have formerly thrown themselves (Skr. Jaggannatha (*jagat*, world + *natha*, lord)

Nodiadau

Tud. *Ll.*

40 4 Yn hytrach na gadael bwlch yn y frawddeg, cyfieithais y darn mewn bachau petryal yn arddull D.F.; gw. y Llad., td. 105.27. >

17 *kyhyrdo :* Gw. nodiad I.W. yn D. NAN., td. 169, ar *cyhwrdd*, etc. H., "et omnes super quos currus transit, comminuit, & per medium scindit & interficit".

18 *y meirw :* Enw haniaethol yw "meirw" yma ; cf. "eu meirw" isod, td. 49.10. X

20 *lludw :* Yn y llsgr. "llwdw". Gall mai gwall gopïo yw am "lludw" neu "lludu", cf. W.M., col. 479 "ludu", a gw. nodiad yn D.B., td. 128.

23 *genedyl :* H., "parentes"; felly hefyd td. 46.2 a 54.23. Ar dud. 51.19 a 53.5 y mae "genedyl" yn cyfieithu "parentela"; cf. td. 38.29 uchod, lle y cyfieitha *dylwyth* "familia". Arferid *parentes* a *parentela* mewn Lladin Diweddar am dylwyth; gw. DU CANGE d.g.

23 *gler :* Cyfieitha "histriones" yn ddieithriad.

29 *ymleasso :* H., "seipsum interfecit". Cf. D. FFEST., td. 61 [176] "Kymerth ef y gyllell ac *ymleassodd*", a gw. nodiad do., td. 89. Ynglŷn â'r aberth hwn dywed Yule (C.W.T., ii, td. 135), "One might think Odoric had got to Juggernath. But this practice was not peculiar to Orissa . . . A gross instance . . . has recently [sef yn 1864] been reported within a few miles of Calcutta".

31 *sant . . . vot :* Swnia'r gystrawen hon hytrach yn ddieithr ; cf. td. 43.24–25. Ffurf dro ydyw ar *Credant hwy vot hwnnw yn sant*. I bwysleisio'r gair *sant*, dywedem heddiw (*a*) Credant taw (mai) sant yw hwnnw"; neu (*b*) "Sant, fel y credant hwy, yw hwnnw".

41 2 *margaritis :* H., "margaritae". Ni wyddai'r cyfieithydd mo'r ffurf *mererid*. Y mae ganddo chwech enghraifft o *margarit* (gw. yr eirfa), fel ffurf unigol y mae'n debyg, er mai'r lluosog sydd bob tro yn y Lladin. Fe ellid cael *-is* yn Gymraeg oddiwrth yr olddod. Saes. *-es* (E.E.W., td. 101), ac ymddengys mai dylanwad hynny a welir ar y ffurf "margaritis".

4 *Mor y Gorllewin :* H., B.N., "Mare Oceanum", cf. td. 44.1 a 46.16, lle y ceir yr un cyfieithiad.

5 *Lamwri :* H., "Lammori". Rhan o ynys Sumatra nad oes olion ohoni yn awr.

6 *o gwbyl :* H., "nudi in toto corpore". Rhoir enghreifftiau o arfer yr ymadrodd felly yn y rhagymadrodd i'r D. FFEST., td. 16. c/

10 *gyffredin :* H., "communes". Ymdrinir â chwestiwn cyffredinedd gwragedd ym Mhrydain yn *Welsh People*, cap. II,

Tud. *Ll.*

ac yn *La Famille Celtique* d'Arbois de Jubainville (gw. td. 50 dan *comlebaid* "lit commun").

41 13 *ragor:* Gw. nodiad J.Ll.J. yn B.B.C.S. I, td. 2, "Achor, diachor, rhagor".

16 *anifeilyeid:* yr ans. "anifeilaidd".

17 *bydawl:* Ni rydd y Lladin ddim help i esbonio'r gair hwn. H., "terra optima est & abundat in omnibus bonis, carnibus, *bladis*, *riso*, auro argento & *lignis Aloe*, *canfari* & multis aliis". Bwnglerwyd wrth gopïo'r geiriau a gyfieithai "bladis, riso" (ŷd a reis).

19 *Aloi:* Cf. "aloe", td. 52.20; ac "aloewydd" (S. "lign-aloes") NUM. xxiv, 6. Ni welais grybwyll "ffrwyth" y pren aloe mewn testun arall. Gw. ar *aloe* a *lign-aloes*, ENC. BR. I, tdau. 719–720.

? caraway

19 *gariof.vm:* H., "canfari"; B.N. "ganfara"; AR. "Ganfar". Yr oedd y gair mor ddieithr i'r Eidalwr ag i'r Cymro; sef yn awr, y Saes. *camphor;* gw. N.E.D. d.g. [A.F., camfre, camphire = med. L . . . camphora, It. canfora. . . . The European forms are immediately from Arabic.] Nid yw disgrifiad Odrig yn gywir am drigolion Sumatra yn awr, ond y mae felly am drigolion ynysoedd Borneo, Pageh, ac eraill.

21 [y bobyl y wlat]: Wrth roi hyn i mewn, fe eglurir *wy* yn y frawddeg nesaf. H., "vendentes illos *genti illius regionis*, sicut nos vendimus porcos, *qui* statim occidunt eos & comedunt".

24 *Sumilta:* H., "Symolcra"; B.N., "Sumolchra"; AR. "Sumoltra sive Sumolara". Yn ddiau, Sumatra a olygir, ac Odrig yw'r cyntaf o deithwyr Ewrop i sôn am yr ynys hon.

24 *nodant . . . deudeng mlwyd:* Methodd y cyfieithydd, neu rywun o'i flaen, yn ddrwg. H., "in 12 *partibus*"; B.N., " . . . in *duodecim locis*". Y mae rhoi nodau *tatŵ* ar y corff yn bur gyffredin yn rhai o'r ynysoedd cyfagos, megis Pageh.

26 *noeth:* Dyma gamgyfieithu eto; H. a B.N., "Et hii semper bellant *cum hominibus nudis* in alia regione".

28 *Jaua:* Ynys Java.

31 *eil ynys oreu:* H., "melior secunda". Cf. "eil wlat oreu", td. 54.6.

32 *garieph cubibe a chneu:* H., "garyophylli, cubibez, & nuces muscatae". Esbonnir *garyophyllon* yn "kind of Indian spice"; ac am *cubebs* dywed ENC. BR. (7, td. 606) "the fruit of several species of pepper".

33 *dieithyr gwin:* H., "praeterquam vini"; yn gystal â gwin.

42 4 *Camis de Cattay:* H., "Canis de Katay". Ceir "a Chamis de Cattai" isod, td. 44.19, ond *Kan* a ddigwydd bob tro arall.

Tud. *Ll.*

Y ffurf Saes. gyffredin yw *Khan* (weithiau *Cham*), < Arabeg *Khan*, 'brenin, ymherawdr'.

42 5 *heb dygyaw ydaw dim:* Camddeallwyd y Lladin, gw. td. 107, Ffurf gysefin *tycyaw* (tycio) yw *tygyaw*; gw. W.G., td. 375. lle rhoir enghr. o *tygyaw* (W.M., 16) a *tygyei* (W.M., 14).

6 *Panton:* H., "Panten"; B.N., "Patem"; gelwir y lle hwn hefyd "Thalamasin, Talamasim". Dyfynna Cordier (C.W.T., ii, td. 156) nodiad hir o eiddo G. E. Gerini, yn dangos mai *Singapore* a feddylir.

11 *yn docnus:* Dylai hyn ddilyn *a'e yuet*; H., "& in bona quantitate bibat".

15 *licor:* H. a B.N., "liquor". Rhoir *liker* (< S. *liquor*) yn E.E.W., td. 140. Y ffurfiau llafar a glywais i yw *licer* a *licar*, a hynny am ddiodydd meddwol yn unig. Efallai mai gweld y ffurf Ladin o'i flaen a barodd i D.F. ysgrifennu *licor* am *licer*.

15 *gwm:* H., "gummae". Dan "Gummi, . . .Gummis" dyry T.W. "Gwm a ddeigrynna allan o goed"; a cheir un enghr. o'r gair, fel benthyg o'r Saes., yn E.E.W., td. 158 [*Meddygon Myddfai* (Williams) td. 134].

17 *gadant:* = *gadawant*. Y mae'n debyg mai'r hyn a welodd Odrig oedd *sago*, er nad yw'n disgrifio'r proses yn gywir.

20 *safwreid:* H., "odorifera". Awgrymir yn E.E.W., td. 84, mai'r Saes. *savour* a roes *safr*, *sawr*, *safwyr*, a rhoir un enghr. o *savwyreid* (S.G. 129). Ymddengys bod yr Athro Parry-Williams yn iawn wrth gyplysu'r ffurfiau hyn, canys fe wyddys pa mor debyg y cynenid *v* ac *w* gynt, nes peri cyfnewid y naill am y llall yn aml. Nid oes raid tybio mai dau air gwahanol yw *sawr* a *safr*, fel y gwna'r Athro Morgan Watkin, yn TRANS. CYM., 1923–4, td. 119.

23 *mor marw:* Awgryma Yule, yn ei fap, mai rhan o'r culfor rhwng Java a Borneo yw hwn.

25 *kyrs:* H., "cannae longissimae". Dangosir yn W.G., td. 219, mai'r un gair yw *cors* 'marsh', llu. *corsydd*, â *corsen* 'reed', llu. *cyrs*.

26 *megys prennau mawr:* H., ".—sunt magnae ut arbores"; disgwyliem 'yn fawr megys prenneu'. Coed bambŵ a feddylir.

27 *cassan:* H., "Cassan" (Arab. *qassab*, 'corsen'). Fe ymleda math o gorsen a elwir *Ratan* ar hyd y llawr; ac y mae darnau o gorsen bambŵ mor galed â challestr (ENC. BR., 3,302). flint

Tud. *Ll.*

42 29 *medna :* H., "non poterit incidi aliqua ferro". Rhaid mai gwall copïo am *men*(*n*)*a* sydd yma. Cynenir y ferf yn *menu* (ac nid *mennu*) bob amser yn y De. Gw. *Orgraff*, 97.

31 *A gwyr y wlat honno :* Cymysgwyd dwy frawddeg yma, ac ni orffennwyd y gyntaf ohonynt. H., "& ideo communiter homines illius contratae portant illos lapides super". Nid yw'r frawddeg Ladin hithau wedi ei gorffen.

32 *blor :* H., "per unum pulverem de quodam pisce". Fe rydd D. y ffurf *pluor* 'pulvis' a *pylor* fel amrywiad ; hefyd fe rydd Lhuyd (td. 219) y ffurf *ploro*, 'llwch'. Llad. pulver—>*pulvor > *pylwor > pylor > plyor, pluor. (Loth, *Annales de Bretagnes*, VII, td. 385). Fel enghr. o *ve-* > *vo-*, *o-* cyfeiria Loth at *gosper* < *vesper*, a *gorau* < *guereu ; Gw. *fearr*. Plor < pylor, cf. clwm < *cylwm < cwlwm. Sylwer mai unigol yw *pysc* yma.

43 3 *sef a wna*, etc.: Y mae'r Lladin yn llawnach ; gw. td. 108.

7 *heb penneu :* H., "sine *ferro*". Wrth golli *haearn* ar ôl *penneu*, collwyd pwynt y frawddeg yn y Gymraeg ; oblegid swyn rhag haearn ac nid rhag gwenwyn na dim arall, oedd y meini yng nghnawd y rhyfelwyr.

8 [hwyleu] : H., "vela".

10 *Campa :* H., "Campa". Bu Champa yn enw ar ran o Cochin-China, gw. ENC. BR. 5, td. 84.

18 *y'r lann :* H., "super aridam se projiciunt *quando prope ripam sunt*, & permittunt homines per tres dies venire, & de illis sumere quantum placuerint, & tunc redeunt ad mare". Y mae'n bosibl bod rhyw eiriau megis "pan delont (*neu* vont) yn agos" wedi eu colli o flaen "y'r lann".

24 *a'r atteb hwnnw*, etc.: Ni welais y doniolwch hwn yn y Lladin.

27 *molwet :* H., "testitudines". *Molwed*, *molweten*, a glywir yn rhannau uchaf Cwm Tawe hyd heddiw. Cf. y glos Hen Gymraeg (M.C.) *mormeluet* ar y Llad. *testudinem*.

29 *llosgir y gwr . . . a'e wreic :* Dyma'r ddefod adnabyddus a elwir "Suttee", gw. ENC. BR. 26, td. 171.

30 *y wlat o'r blaen :* "Polumbum" oedd y 'wlad' honno, a rhaid bod sôn am yr arfer yn y dalennau a gollwyd uchod.

44 2 *hanner dyd :* H., "versus *meridiem*". Dyma'r unig dro i'r cyfieithydd fethu gyda *meridies*. "Deheu" sy ganddo bob tro arall. Cyfeirir at wallau cyffelyb yn D.B., td. 118 (*ar ueridiem*).

3 *Machimoran :* Y mae'r ffurfiau Lladin ar yr enw yn llygredig. Ynysoedd Nicobar a feddylid, medd Yule.

4 *tec :* H., "in qua homines portant facies *caninas* & mulieres similiter". Ni welais ond "caninas" yn y Lladin ; ond rhaid mai cyfieithu *candidas* a wnaeth D.F.

Tud. *Ll.*

44 5 *talken:* Gw. nodiad I.W. yn B.B.C.S. IV, td. 58–60.

9 *feicko:* H. a B.N., "scutum . . . quod *cooperit* eos a capite usque ad pedes" ('tarian . . . a'u *cuddia* o'u pennau hyd at eu traed'). O ba air y daeth *feicko*? Methais egluro'r ffurf. Ni allaf ond awgrymu mai gwall yw am *facho*. Dyry D. dan *bachu* "Latere, latitare, in sinuosus latebras se conferre, incurvare se. Bachu'r wyd ym mhob buches. D.I.D.," Pe deallem mai cyfeirio at "y gwyr" y mae "y rei" yn hytrach nag at "taryaneu", yna golygai'r frawddeg "y mae'r gwŷr hyn yn bachu (wedi eu cuddio), o'u pennau hyd eu traed".

19 *o Tartari:* H., "Tartarorum".

19 *ny allant:* Disgwylid "ny allei" (H., "nec . . potuit"), gan mai'r un yw'r "amherawdyr" â'r "Camis".

21 *Silan:* Ceylon; gw. nod. yn D.B., td. 119 ar *Taphane*.

23 *seirff:* H., "ursarum"; gall mai gwall am *eirth* yw *seirff*.

26 *genawl*: *Cenol* yw ffurf gyffredin y De.

27 *nant redegawc:* H., "lacus". Rhoed hyn yn lle *llynn* o dan ddylanwad *redec* isod.

28 *amheueis . . . redec:* H., "sed probavi hoc falsum esse, quia vidi aquam in lacu scaturire". Ymddengys na ddeallodd D.F. ergyd y frawddeg. Gwrthwynebiad Odrig i'r traddodiad oedd, bod tarddiant yn y llyn, ac na allai, felly, fod "o dagreu Adaf". Y mae *Adam's Peak* yn enw gan Saeson ar fynydd yn Ceylon. Sonnir am draddodiad cyffelyb yn *Biblical Legends of the Mussulmans* (Weil, td. 16):– "The tears flowed in such torrents from Adam's eyes that those of his right eye started the Euphrates, while those of his left eye set the Tigris in motion".

45 1 *elnot a gwennolot*: H., "*hirudinibus* & sanguisugis"; B.N., "*yrundinibus* et sanguisugis". Fe roes ryw gopïwr cynnar "hirundinibus" ('swallows') am "hirudinibus" ('leeches'), a chyfieithodd D.F. y ffurf wallus. Y mae'r ffurf lu. *gwenolod* yn gyffredin yn yr iaith lafar. Saif *gelnot* am *gelennot*, ffurf lu. ar *gelen*.

2 *vnweith* [*neu dwy yn*] *y vlwyddyn*: H., "semel vel bis in anno".

8 *rubi adamantes:* H., "fodiuntur Rubiae, & adamantes".

10 *mwyaf . . . y allu*: H., "rex ille magis *abundat lapidibus pretiosis*, quam aliquis in mundo". Felly, *cyfoeth* (yn yr ystyr bresennol) yw *gallu* yma; gw. B.B.C.S. I, td. 29–30.

12 *neb o dieithyr:* H., "nullum forensem" [Gw. Du Cange; "forenses = extranei"]. Mae hwn yn ymadrodd cyffredin yn y De, sef *neb* (*rhywun*) *o ddiarth* (*ddierth*); "'Does neb o ddiarth yma" (There is no stranger here.) Enw yw

Tud. *Ll.*

dieithyr yn y fan hon, a chyfetyb yr ymadrodd i rai fel *merch o forwyn, crwt o Sais.*

45 14 *keilawc gwydeu:* Petrusodd y cyfieithydd, oherwydd bod dwy ffurf yn ymgynnig iddo; (*a*) *keil(v)agwydeu*, (*b*) *keilyogeu gwydeu.* Esbonnir mai aderyn a elwir *Calao*, a chanddo dyfiant rhyfedd ar ei big, oedd hwn; gw. ENC. BR., 13, td. 706.

17 *Bodin:* H., "Bodin", ond *Dodin, Dondin* fel rheol yn y llsgrau. Lladin. Ni esboniwyd pa le oedd hwn gan na Yule na Cordier; ond rhydd Yule enghreifftiau o arferion tebyg i'r hon a ddisgrifir yma, ymhlith llwythau Ynysoedd Môr y De, a De'r America (C.W.T., i, td. 100). Cf. hefyd D.B. td. 29:—"Ereill yssyd yno [yn yr India] a ladant eu rieni gwedy henhaont, a gwneuthur gwled oc eu kic; ac ennwir y barnant ar ny wnel uelly".

19 *of:* H., "crudas"; cf. H. Wyddeleg *om* 'raw'; a R.M. 111, ll. 3, "na brwt nac of".

46 3 *gan ganwryaeth:* H., "cum canticis".

13 *dywedut vot:* Enghr. gynnar o anghofio swydd *bod* fel berfenw.

13 *kanmwyaf:* H., "major pars". Arferir yr ymadrodd hwn fel enw yma.

17 *Mansi:* Dyma esboniad Cordier:—"Northern China was designated *Kitai* . . . hence the name CATHAY; these northern men called the southern inhabitants of China Barbarians, *Man*, or Sons of Barbarians, *Man-tzu*, or *Man-tze*, hence MANGI and MANZI; it is true that the latter retaliated by calling their northern foe *Pe-tai*, 'Fools of the North' ". Dealler felly mai De China yw *Mansi.*

27 *Soncalon:* Y mae cryn amrywiaeth yn y ffurfiau Lladin ar yr enw; sef llygriadau o *Sin Kilan*, hen enw'r Mahometaniaid ar Ganton.

29 *adolant eu duweu:* H., "populus . . . idolatrat".

32 *deu lwdyn:* H., "& ita est de anatibus, & gallinis, quae magnae sunt valde in illa terra plusquam *duae de nostris*". Nid yr ystyr bresennol ('anifail ifanc'), sydd i *lwdyn* yma, ond cyfeiria at yr adar a enwyd uchod, ac nid cywion mohonynt chwaith. Ni sonnir am geiliogod yn y Lladin.

47 4 *Saitan:* B.N., "Zayton". Cyfeirid yn aml at y lle hwn hyd at ddiwedd y 14eg ganrif, o dan yr enwau Zayton, Zaitun, Zeithum, Çayton. Cred Cordier mai Ts'wan-chau oedd, porthladd pwysig tua'r Gorllewin o Formosa. Ni bu sôn am y ddinas wedi cwymp y Mongoliaid yn China.

7 *newidyeu:* gw. ar *newit*, 33.22.

Tud. *Ll.*

47 9 *Cristoffyr :* Yn ôl y traddodiadau, yr oedd y sant hwn yn gawr (gw. ENC. BR. 6, td. 295).

15 *Fuco :* Fe ddywed Yule (C.W.T., ii, td. 185), "Undoubtedly *Fu-chau*, capital of Fu-kien province . . . ".

23 *yn wahanredawl*, etc.: Ystyr *gwahanredawl* yma yw *rhyfedd.* H., "homines & mulieres *diversum modum* vivendi habent; ab alio autem latere . . . homines tot-aliter *diverse ab aliis* vixerunt". Ymddengys mai gwall yw "megys y rei ereill"; canys disgwyliem "amgen" yn lle "megys". ??

27 *Kanasia :* Heddiw, Hang-chau.

31 *de*[*i*] *ac vgein*, etc.: Fe ysgrifennwyd *ar* yn gyntaf o flaen *vgein*, a newidiwyd ef i *ac*. Y rhif yn y Lladin yw "10 vel 12". Tebyg mai hyn a ysgrifennodd D.F.:—"gweleis i dei a dec ar vgein neu deudec ar ugeint".

32 *solereu :* H., "Solaria", S.H., "stories". Dyry Du Cange dan *solarium* "*Solerium*, Domus contignatio, vel cubiculum majus ac superius, *soler*". Mewn Lladin clasurol golygai *solarium* ddeial haul (gw. LEWIS & SHORT, d.g.), a rhoes T.W. "Deial Haul, Goruchystafell" amdano. Yn y Saesneg cafwyd y ffurfiau hyn:—*solor*, *soler*, *solere*, *solar*, *solare*, *soller*, *saller* (N.E.D. dan *sollar* a *soler*); ac fe gymysgwyd y gair hwn a *soler* arall yn meddwl 'throne', [N.E.D.] Ymhlith ystyron *sollar* ceir "An upper room or apartment in a house . . . originally open to the sun or receiving much sunlight . . . . The confusion with *cellar* . . . is found occasionally in . . . texts down to the 16th cent. . . . A story of a house". Yn y COR. VOC. rhoir "soler = solarium vel solium, a ground room", a gwyddai Lhuyd (td. 151) am y ffurf Gernyweg hon. Gwelir bod y gair Saesneg *soler* (throne) < Llad. *solium*, wedi effeithio ar ystyr y gair Cernyweg, ond yn ein testun y mae *solereu* (< S.) yn amlwg yn golygu 'stories'.

33 *prinsipal :* Cf. G.T.A., td. 15, "*Prinspal* ffydd, Ddafydd, oedd ef".

48 2 *dwr sefydlawc :* H., "in aquis quae semper stant". Ym mhob man arall "dwfyr" a geir yn y testun, ac efallai fod y copïwr yn fwy cyfarwydd â'r ffurf hon mewn ysgrifen, ac iddo roi *twr* yma'n ddifeddwl (gw. W.G., td. 179).

17 *o'r lle dwyrein heul :* H., "unde ubi sol occidit", h.y. o'r gorllewin.

18 *y Gamalech :* Gw. ar *Kambelech*, td. 50.17.

Tud.	Ll.	
48	25	*tule:* H., "*monticulus* sicut unum campanile". Yn W.M. 203, ll. 14, y mae "y dyle" (*dais*) yn fenywaidd.
	29	*maranones:* H., "maymones", cf. "maenones", td. 34.16.
	30	*mal amkan:* Gw. nodiad I.W. yn D.NAN., td. 156, ar *amcanwr*.
49	7	*a chereint ac annwylyeit*, etc.: Camgyfieithu; H., " . . . quas nos hic pascimus *amore Dei*, qui regit orbem".
	16	*eu hangret y gallei:* h.y. "eu cred na allai". H., "non enim poterat credere, quod aliqua anima posset sine corpore manere".
	18	*Chilempho:* Cytuna daearyddwyr (C.W.T. ii, td. 205) mai Nan-King yw'r ddinas hon.
	24	*Talai:* H., "flumen dictum Thalay". Naill ai Ta-Kiang neu Yang-tsze Kiang yw *Talai*, medd Yule.
	26	*y correit* [*neu*] *bigmei:* H., "Pygmæorum". cf. LL.A., td. 165, "Correit Satiri. A gwraged or vn ryw genedyl ahonno. Pigmei"; a D.B., td. 29, "Pigeneos" (Llad. "Pygmæos"); do., td. 87, "Pigmones".
	26	*Caban:* Llygrodd yr enw yn fawr yn y testunau. Tebyg mai ffurf fel *Catang* a ysgrifennodd Odrig. Awgryma Cordier taw Su-Sung, yn nhalaith Ngan-hwei, oedd y ddinas; gelwid hi gynt Kao-t'ang.
	28	*sidan:* < H.S. *sīde* (E.E.W., td. 33).
	31	*Janzu:* Yang-Chau-fu; dinas nid ymhell o afon Yang-tsze Kiang.
50	1	*auon Talai:* Camgopïwyd y frawddeg hon. Disgwyliem, "Dec milltir o'r dinas hwnnw, lle y mae boned yr auon Talai y mae dinas a elwir Montu"; gw. td. 116.
	1	*Montu:* Ni welais esboniad ar yr enw, ond bernir mai dinas Sin-Kiang oedd ym meddwl Odrig.
	6	*Letyn:* Lin-t'sing a olygir, ar y Gamlas Fawr, sef Yun-ho, ac nid yr afon Hwang-ho, fel y gellid tybied wrth "yr auon a elwir Caranoran".
	7	*Caran*[*oran*]: H., "Caramoran". *Kara-murin* (Yr Afon Ddu) oedd enw'r Mongoliaid ar yr afon hon, a *Hwang-ho* (Yr Afon Felen) y galwodd y Chineaid hi. Gwyddys iddi wneuthur difrod mawr o dro i dro wrth lifo dros ei glannau.
	12	*Sumacoce:* Yn ôl Cordier, "Ts'i-ning Chau" (sef Lin-t'sing-chau) yw hon.
	14	*pwys deugeint punt:* H., "40 librae". Ystyr *punt* yma, felly, yw 'pound weight'. Am enghreifftiau eraill gw. E.E.W., td. 30.
	14	*grot:* < S.C. *grotte*, *grott*. Tebyg mai'n fer y cynanai D.F. yr *-o-*, fel yn y De hyd heddiw (E.E.W., td. 182).
	15	*maeleryaeth:* Awgrymir yn E.E.W., td. 109, *maeler* < S. *mailer*, a *mael* < S. *mail* (do. td. 194).

Tud. *Ll.*

50 17 *Kambelech:* Y ffurf gysefin ar y gair oedd Khân Bâliq (Dinas y Cân), ac yn ddiweddarach Peking. Yn amser Odrig *Khân Bâliq* oedd yr enw Mongolaidd, a *Ta-Tu* (Y Brifddinas Fawr) oedd yr enw Chineaidd (C.W.T. ii, td. 216).

22 *priflys a phalis:* H., "Sedem suam principalem, & suvm magnum palatium". Cyfeiria *palis,* yma ac isod ll. 25 at yr adeiladau yn eu crynswth.

23 *yr hwnn . . . y chaer:* Yr oedd y cyfieithydd, ond odid, yn meddwl am *palis* wrth ysgrifennu "hwnn", ac am *priflys* neu *dinas* wrth ysgrifennu "y chaer".

24 *blassoed:* H., "palatia". Y mae'n bur amlwg mai'r ffurf hon oedd lluosog "palis" i fryd y cyfieithydd.

26 *o'r achaws:* H., "propter quod"; cf. *o'r herwydd.*

51 1 *yn y prif balis y brenhin:* h.y. ym mhrif blas y brenin.

2 *wedy y toi:* H., co-operti sunt". Cf. td. 52, ll. 21, lle y mae *toi* yn cyfieithu "ornata". Rhydd Lhuyd (td. 161) *toi* a *khydhio* o dan *tego.*

5 *Merducas:* H., "una pigna . . . quae tota est de uno lapide pretioso nomine merdochas". Yn yr Eidaleg, darn mawr o garreg yw *pigna.* Gw. C.W.T., ii, td. 221 am esboniad Cordier ar "merdochas".

6 *yn llet:* Nid yw hyn yn cyfateb i'r Lladin. H., "est unus serpens de auro qui verberat os fortissime". Tybiaf mai "yn llet agoret" a ddylai fod yma; byddai'r neidr yn barod felly i ergydio ("verberare") neu frathu.

8 *y gymryt:* Gw. ar 32.22.

10 *baunot:* Nid ffurf ddiweddar ar *-eu-* yw *-au-* yma, eithr saif *paun* am *pa-un* < *pavōn- < Llad. pāvōn-. Gw. nodiad yn CH.O., td. 27–8. Yr oedd *paunot,* i ddechrau, yn deirsillafog.

13 *drychauel a gorhopyan:* Collwyd yr enw a ddibynnai ar "drychauel"; sef 'eu hesgyll' neu rywbeth tebyg. H., "emittunt *alas suas* . . . et videntur tripudiare". *Hopian* < H.S., *hopian.*

14 *nigromawns:* H., "Arte Magica". Gw. nodiad yn S.D.R., td. 97. *Nigromawns* < S.C. *nigromance,—aunce.*

17 *aruer . . . ohonunt:* Cf. G. a C., td. 152. " . . . yn *arfer o* gymydogaeth y brenhinedd nessaf iddaw".

19 *o wyr a gwraged:* Camgyfieithu; gwragedd priod a olygir, ac arwydd eu bod yn briod oedd y "llun troet gwr". Ymddengys mai arwyddocâd hyn oedd eu bod dan awdurdod y gwŷr! (Gw. C.W.T. ii, td. 223.) H., "Omnes *mulieres* nuptae".

22 *hanner deheu:* = ochr ddeau. H., "latere . . . dextro".

Tud. *Ll.*

51 29 *gorchadw . . . y mynn:* Collwyd ergyd y frawddeg wrth gyfieithu'n rhydd. H., "Barones custodientes, *ne aliquis limen portae tangat*". Yr oedd defod y wlad yn gwahardd cyffwrdd â'r trothwy wrth fynd i dŷ. Chwanegodd D.F., "heb wybot y negesseu" er mwyn rhoi ystyr i ran gyntaf y frawddeg.

52 1 *floringot:* Bathwyd darn o aur yn 1252 yn Florence, a elwid yn "fiorino" (< Llad. *flor-em*). Cafwyd y ffurf Ffrangeg *florin* a'r Saesneg *florin(g)*. Bathwyd y "florin" neu'r "florence" Seisnig am y tro cyntaf yn 1343, ond ni fathwyd mohonynt rhwng 1344 a 1849. (Gw. ENC. BR. 10, td. 546.) Rhoir enghreifftiau o *ffloring*, *fflwring*, a *fflorin* yn E.E.W., td. 135.

2 *ordinheir:* H., "ordinaretur", gw. ar 36.12.

5 *Brodyr Llwydon:* H., "fratres minores"; cf. *b. troetnoeth* 31.5, 47.4. Nid yw'r geiriau sydd o flaen *vynet* yn eglur yn y llsgr., ac fe gamgopïwyd yma hefyd. Yn ôl y Lladin dylem gael "reit vydei y ni(nneu) yn wastat vynet"; H., "oportet nos semper ire".

14 *yn betwar llu*, etc.: Rhywbeth cyffelyb i'r drefn ymdaith a elwir "echelon" a olygir, a'r cwbl yn ffurfio croes.

21 *wedy y doi:* H., "auro ornata", cf. 51.2.

22 *dan eu hadurn:* H., "bene ordinati".

26 *girffawcwn:* H., "Gerfalcones". Cafwyd y ffurfiau S. ar enw'r aderyn hwn o'r Hen. Ffr. *gerfalcon*, *gerfaucon*, < Llad. D., *gyrofalco* (N.E.D. d.g.). Yn G.T.A., td. 111, ll. 29, ceir "Ffowc a'n ceidw, *ffawcwn* cadarn"; ac ymddengys mai'r ffurfiau Ffr. *gerfaucon*, *faucon* a roes *girffawcwn*, *ffawcwn* yn y Gym., canys cadwasid yr *-l-* pes cawsid o'r S. *gerfalcon*, *falcon*, fel yn *chalk* > *sialc* (gw. E.E.W., td. 238).

28 *yn marchogaeth:* H., "equitando", h.y. wrth farchogaeth.

36 [*rei o'r*] *llettyeu parawt:* Y mae'r ddau air cyntaf yn aneglur iawn yn y llsgr. Gw. td. 119.30. Disgwyliem *reideu* (*necessaria*) yn lle *lletyeu* ar ôl *trauaelwyr*, ac efallai fod diwedd y frawddeg Gym. wedi ei chamgopïo.

& circumcise

53 2 *bedydywyt:* H., "festum circumcisionis". Nid oedd na bedyddio nac enwaedu yn arferion ymhlith y Mongoliaid.

6 *drwn:* Ffurf arall ar *trôn*. Gw. E.E.W., td. 184(< S.C. trone).

9 *a thahyl . . . o deint eliphanyeit:* H., "tabulam eburneam de dentibus Elephantum". Felly lluosog yw *deint* yma (gw. W.G., td. 203, 205). Yn E.E.W., td. 85, dan *tabl* rhoir "table, tablet ?"; dyma enghraifft eglur o'r ail ystyr. Cf. hefyd G.T.A., td. 456 (Cywydd i ofyn bwcled),

Tud. *Ll.*

"Twr a'i wyneb at drinoedd,
Tabl o waith Tubal of oedd".
Do., td. 130, "I Foesen fawr, y sôn fu
Y doe *dabl* wedi'i dyblu".

Yn sicr, *tablet* yw'r ystyr yn yr enghreifftiau hyn hefyd, yn hytrach na *table*.

53 12 *y gler ac eu kerdeu:* H., "histriones cum suis *instrumentis*". Onid *offerynnau* yw "kerdeu" yma? Cf. td. 56.7 nod.

14 *a phan del yr awr a'r bwynt:* Ni chyfieithwyd yn llawn; gw. td. 120.12–15. H., "In uno autem angulo . . . . valenter". S.H., "All the Philosophers or Magicians remaine *for certaine howers* [sic] and doe attend upon points or characters: and when the point and hower which the sayd Philosophers expected for, is come, a certaine crier crieth out with a loud voyce, saying . . . ". Ceisiodd y cyfieithydd bedair ffordd o gyfieithu *punctum* yn y cysylltiadau hyn; sef, ll. 14 "keluydyt", ll. 14 "bwynt", ll. 20 "awr", a ll. 21 "pwnk". Credaf y dylid darllen "a'r pwynt" yma, oni bu'r gair yn fenywaidd rywdro.

21 *pwnk:* Gw. nodiad yn CH.O., td. 53, ond sylwer mai o'r ffurf S. (ac nid y Ffr.) y dywedir benthyca *pwynt* yn E.E.W., td. 198.

22 *serten:* Cf. isod "serten *o* amser", a gw. E.E.W., td. 119.

22 *dieithyr na didoreis:* h.y. "eithr na'm didorodd . . . " (gw. W.G., td. 373–4). Yr un yw grym "eithyr na" yma ag "except that . . . not"; mae sŵn ymddiheuro yn yr ymadrodd.

23 *gwac a chellwair oeddynt y deilwng:* Nid oes ystyr i hyn, gan fod y testun yn llwgr. H., "quae scribere nolui, nec curavi, quia *vana sunt & risu digna*". (Y maent yn wag ac yn teilyngu cellwair.)

27 *hudolyon:* H., "histriones"; cf. "y gler", td. 40.23.

27 *fiolleu:* H., "ciphos". *Ffiol* < S.C. neu'r Ffr. *fiole* (E.E.W., td. 147). Dengys y ddwy *l* yma fod yr *o* yn fer: cf. R.P., col. 1307, ll. 39, "gwin o *ffiolleu* gwynn a phali".

28 *chwarae:* h.y. symud i fyny ac i lawr yn gyflym; H., "volare".

28 *y mywn serten o amser:* H., "& ad ora". Yr oedd "ad hora(m)" yn nhestun Lladin D.F. efallai, neu ynteu fe ddarllenodd hynny yn lle "ad ora".

54 2 *dwrein:* = dwyrein; ond *gorllewin* a feddylir, H., "versus Occidentem".

2 *Pretegoan:* H., "ad terram Pretegoani". Llygriad yw o *Presbyter Johannes* (Prester John); eithr fe ddallwyd D.F., fel Hakluyt ar ei ôl, gan ddieithrwch yr enw. (S.H., "the

Tud. Ll.

empire of Pretegoani"). *Preter Sion* oedd un o'r amryw ffurfiau Cymraeg ar yr enw; dyfynnir enghr. gan I.W. yn *Y Beirniad*, VI, td. 273,

> "Menychlys a lhys Lheision sydh gybhuwch
> A Phreutur sy vwch na *Phreter Sion*".

Gw. ymdriniaeth helaeth â'r "Prester John" yn *Marco Polo*, i, td. 231 a 285. Y mae'n amheus a ellir cysylltu'r traddodiadau amdano (a fu'n boblogaidd yn Ewrop yn y 12fed a'r 13eg ganrif), ag unrhyw berson dilys. Yn LL.A., 164, ceir "Hystoria Gwlat *Ieuan Vendigeit*", sef cyfieithiad o "Epistola *Presbyteri Joannis*", ac fe elwir y gŵr yno, hefyd, yn "Jeuan offeirat".

54 3 *Rosan:* H., "Kosan". Bernir mai'r un wlad oedd hon â'r hon a alwodd Marco Polo yn "Tenduc", sef Tou-Ch'eng, neu Toto Ch'eng (gw. MARCO POLO, i, td. 286).

6 *Kosan:* H., "Kasan". Yn ôl Yule yr un yw â "Quengien" Marco Polo, sef enw'r Mahometaniaid ar y ddinas Si-nganfu, ac ar y dalaith yr oedd yn ben arni.

9 *castanis: Castan* < Llad. căstănea. Cafwyd yr olddodiad *-is* o'r S. *-es*; gw. E.E.W., td. 101, a cf. *margaritis* uchod, td. 41.2.

slumber, doze

9 *o'r deudec province yr arglwyd:* Wele'r cyfieithydd yn hepian eto. Ymddengys mai ysgrifennu'r ffurf S. *province* yn ddifeddwl a wnaeth.

11 *Tubec:* H., "Tibek"; heddiw Tibet.

14 *felt:* H., "ex feltris nigris". Cym. *ffelt* < S. *felt* = Alm. *filz*. Gellid chwanegu'r enghraifft at y rhai sydd yn E.E.W., par. 22.

15 *a'r heolyd:* H., "& omnes viae ejus *optime pavatae*". Tybiodd Yule mai Lhasa oedd y dref hon, ond amheuodd Cordier hynny gan nad yw heolydd Lhasa bresennol wedi eu palmantu, medd ef.

16 *y dyn nac y lwdyn:* Fe ymddengys ar y cyntaf fod yma enghreifftiau o'r hen arddod. *y* (= Llad. *de*), ond y mae'r Lladin hytrach yn erbyn hynny; H., "nullus audet effundere sanguinem *hominis*, nec *alicujus animalis*". Y mae arfer *i* i ddynodi perthynas, wrth gwrs, yn briod-ddull cyffredin, e.e. "o'r tu vaes idaw" (td. 42.21).

to insinuate

17 *a achaws geu duw yssyd yno:* Arddod. yw *o achaws* yma, ac nid cys.; H., "*ob* reverentiam unius Idoli". Nid ensynio y mae taw gau dduw yn unig sy'n gomedd tywallt gwaed!

18 *y Bassis:* H., "Abassi". Bernir bod Odrig wedi cymysgu enwau dwy swydd, sef, *Al Abassi*, pen yr Eglwys Fahometanaidd (h.y. Y Califf), ac *Olog Bassi*, Y Lama Mawr (C.W.T., ii, td. 250).

Tud. *Ll.*

54 26 *gadawant wy euo, etc.:* Gedy'r *Parsees*, yn yr India, gyrff eu meirwon ar y *dakhma* (tŵr distaw) gyda'r un amcan. Gw. ENC. BR., 20, td. 867.

28 *ret y glot*, etc.: Y mae'r gystrawen yn bur gymysg. H., "Et tunc currit fama de eo quod sanctus est quia angeli domini ipsum portant in paradisum".

33 *siol y penn . . . ffiol:* H., "de *testa* ejus faciens *ciphum*". Yn B.N. y mae "osse capitis" yn glosio "testa"; gw. hefyd LEWIS & SHORT dan *testa*. Penglog yw *siol*, fel y mae'n amlwg, ac awgrymir yn E.E.W., td. 183, fod a fynno'r gair â'r S. "*jowl*, *jole*, which is for *chowl*". Gwna T.H. P.-W. yr *-o-* yn hir, ond ber yw hi yn ôl Pughe ac eraill. Fr. tête

55 1 *er enrydedy'w dat:* Collwyd eironi'r Lladin; H., "in memoriam patris *comesti*" (er cof am ei dad *ysedig*!). Ymdrinir yn llawn â chanibaliaeth yn China gan Cordier yn MARCO POLO, i, td. 312.

3 *Manki:* Gw. ar *Mansi*, td. 46.17.

✗ 4 *heb:* = heibio i.

8 *a'e phamant:* Cf. "paement" D.G.G., td. 73, a gw. nodiad arno. Dyfynnir un engh. o *palment* (D.G., 291) yn E.E.W., td. 76, ac fe geir un yn G.T.A., td. 457, "Palmant tew, eurbant aerbais". Estron yw'r *l* yn y ffurfiau Saesneg.

9 *neill hanner:* H., "cujus pavimentum semper unum, *laterem* habet aureum". Maglodd y cyfieithydd oherwydd dau air cyffelyb eu ffurf, (a) *latus* (diryw) 'side', (b) *latus* (gwr.) 'tile'. Cymerodd y naill am y llall yma.

12 *solans:* H., "pro solatio". *Solas* < S.C., *solas* (gw. E.E.W., td. 64). Byddai'n naturiol i *solas* droi'n *solans* gan fod cynifer o enwau haniaethol yn diweddu yn *-ans* (< S. -ance, -aunce), *nigromans*, *veinsians*, etc. Cf. hefyd, Saes., *carriage* > *carrains*, yn Arfon, a'r Saes. *toffees* > *taffins*, ym Morgannwg. ✗

14 *ryuyc a balched:* H., "nobilitas". Gwelir yr un ystyr i *ryfyc*, sef balchder, yn W.M. 124, "yd oed y marchawc yn marchogaeth y varch yny weirglawd yn vawr y *ryfyc* oe allu ae dewred".

18 *yn ormod:* Yn ormodd. Ni chaledwyd yr *-dd* i *-d* yn y De.

19 *y tu a'r dwyrein:* *Deau* a feddylir; H., "versus meridiem".

20 *Melestorte:* H., "Milestorite". Ni wyddys pa ddinas oedd hon, ond ceir nodiad maith ar yr enw yn argraffiad Ffr. Cordier o *Odoric* (td. 476–82).

23 *ryw rei hynny:* h.y. dynion â chythreuliaid ynddynt.

56 1 *y gret ohonunt:* Gellir cymryd "ohonunt" gyda "llawer", neu edrych ar yr ymadrodd fel rhywbeth cyffelyb i gys-

Tud. *Ll*

trawen y cyflwr "perthnasol-wrthrychol" yn y Lladin (i'w credu, i gredu ynddynt).

56 7 *gerdeu*, etc.: H., "audivi sonos musicos dulces & diversos & maxime de cytharis". Ffr. Cordier "*instrumens de musique* et espéciament harpes". Cf. td. 53.12. Ymdrinir yn ddiddorol â thraddodiadau am anialdiroedd ag ynddynt ysbrydion aflan yn C.W.T., ii, td. 262, a MARCO POLO, i, td. 201. Sonnir yn aml mewn storïau tebyg i hon am y canu tabwrdd neu delyn a glywir, ac esbonnir mai'r tywod wrth symud a bair y "canu" hwnnw. Fe all mai dyffryn ymhlith mynyddoedd Hindu Kush y sonia Odrig amdano, canys, medd Yule, gallai dychymyg effro yn hawdd weld "wyneb dyn" yn y creigiau erch sydd yno.

11 *kynn elei :* Cysylltair yw *kynn* yma, yn ôl yr hen arfer gywir; gw. W.G., td. 446.

17 *tarren :* H., "saxo". Y mae'n amlwg mai *craig* yw ystyr *tarren* yma ac yn yr enghreifftiau a ganlyn :—W.M., col. 489, "Py holydi y mi pryt nam gedy yny *tarren* hon"; CYMMRODOR iv, td. 110 (copi'r diweddar Athro T. Powel o ddarn o Cotton MS. Titus D. xxii); "Ac ereill . . . agilant y ogoueu y creigyth ar *tarrenni*"; B.CW., td. 115, " . . . yn assio eilwaith fel nadroedd, ar draws y *tarennydd* eirias danheddog". Y mae *tarren* yn air digon cyffredin yng Nghwm Tawe am graig, ac fe'i ceir mewn enwau lleoedd, megis *Mynydd y Darren*, *Tarren Widdon*, *Tarenni Gleision* (sef fferm â'i thir yn greigiog iawn), *Pen y Darren*. Fe ddywedir yn B.CW., td. 200, mai "twmpathau eithin, ysgall, mieri, drain, a'r cyfryw" yw *tarennydd*, ac fe'i cysylltir â'r gair. Gw. *trâinín*, gwelltyn. Eithr ymddengys bod nodiad Powel ar *tarenni* (CYMM. iv, td. 132) yn fwy rhesymol. Cysyllta'r gair â'r ffurf Wyddelig *tairean*, 'descent', a rhydd y ffurf amrywiol *teryn* (fel yn yr enw *Penderyn*), Gw. *teirin*, 'descent'.

20 *dan groessi ynghallon :* H., "& cruce me signavi".

29 *asgre :* H., "in gremio meo", yn fy mynwes, yn fy arffed. Ei ystyr gysefin sydd i'r gair yn y fan hon.

31 *heb* (. . .) *dwyn dim :* Ar ôl "heb" dechreuodd y copïwr ysgrifennu "dim"; yna gwelodd ei wall a cheisio'i gywiro ; ond ni orffennodd y gair.

57 10 *Bychein :* Gwall copïo am "Bychan", neu "Vychan".

12 *Jancyn vab Davydd vab Gruffydd :* Ysgrifennwyd rhywbeth tebyg i hyn mewn llythrennau hynod ; ac yna ysgrifennwyd yr enw gan law ddiweddar yn y ffurf hon. Tybiaf mai enw copïwr y darn yn y llsgr. ydyw.

GEIRFA

ab 49.13, -eu 34.16, 48.29, "ape".
adamantes 45.8 (llu. *adamant*), *diemwnt*.
adeil 50.4, 54.7; -adeu 31.11, etc., *adeiladau*.
adeil 50.7 (berfenw), *adeiladu*.
adeilyat 32.17, etc., *adeiladu*.
adolwyn 45.23, 34.31, *atolygu, atolwg*.
angret 49.16, gw. nod.; 56.2 *anghrediniaeth*.
allussenneu 39.2, *elusennau*, gw. nod., a cf. *kardodeu*.
aloe 52.20, aloi 41.19, "aloe".
amryuael 41.33, 53.8, (y)on 31.3, etc., *amryfal, gwahanol*.
ansawd 31.4, 31.11, etc., *nodwedd, cyflwr*. 49.6
anurdasseid 49.13, *heb urddas*.
anwybodolyaeth 49.15, *anwybodaeth*.
arch 36.32, etc., *gorchymyn*.
arch 34.7, "trunk" (rhan o'r corff).
ardymheru 42.10, *gwlychu*, cf. D.B., td. 134.
ardunyant 33.27, *arddunant, addurnant*.
argywed 37.8, *niwed*.
argywedu 36.8, etc., *niweidio, anafu*.
arlun 56.17, *llun*.
ar uchaf 31.24, *ar ben, ar*.
asgre 56.29, gw. nod., *mynwes, arffed*.
assw 51.16, *aswy*.
atwaenat 48.16, *adwaenai*.
athoedwn 32.10, *aethwn*.
bacho, ? a feicko 44.9, gw. nod.
balched 55.14/16, *balchder*.
barwnyeit 51.26, etc., barwynyeit 52.24, *barwniaid*.
bawtuys 55.15, *bys bawd*.
bedrawt 39.20, 37.21, *beddrod*, ben. yma.
begythaw 38.28, *bygwth*.
behut 35.18, *baut, bait* (2 bers. un. amherff. dib. *bod*).
berthogach 41.1, *cyfoethocach*.
beirwi 54.32, *berwi*.
beynt 47.25, *baent* (3 pers. llu. amherff. dib. *bod*).
boned 32.5, *tarddiant*, gw. nod.
bredychus 56.18, *bradychus*. treacherous
buched 38.5, *buchedd* (gwr. yma; ben. yn awr).
buchedockau 49.9, *byw* (*bucheddu*); buchedokaant 47.23.
bwydeu 32.1, 47.11, *bwydydd*.
bychydig 34.22, *ychydig* (< fychydig).
bydawl 41.17, gw. nod.
kallon 56.20, *calon*.
kamwed 36.26, *camwedd*.
kan 32.31, 34.17, etc., *gan*.
kanmwyaf 46.13, *gan mwyaf*, gw. nod.
canwryaeth 46.3, *canu*.
kardodeu 39.2, cf. allussenneu.
caresseu 55.5, *caresau, perthnasau* (*benyw*).
kart 40.16, etc., *car, cart*.
cassan 42.27, gw. nod.
castanis 54.9, gw. nod.
catholic 36.27, gw. nod.
cawell 48.22, *basged*.
cawssoedwn 32.10, *cawswn* (pers. 1 un. gorberff, *caf*).
kedychyn 44.6, bychanigyn o *cadach*.
kedymdeithon 40.22,
kedymeithon 32.30, } *cymdeithion*
-yon 38.3.
kydymeithon 32.10

keueilorn 46.6, *cyfeiliorn*, *-ad* (enw ben. yma; gwr. yn awr).
keilawc gwydeu 45.14, gw. nod.
keilyogeu hwyeit 46.32, *adiaid*, drakes.
keilleu 34.4, *ceilliau*.
kellweir 53.23, kel[l]weiryaw 41.8, *cellwair*.
kenawl 44.26, etc., *canol*.
kenhatau 37.18, *gorchymyn*(*caniatau*).
kenllyst 38.12, *cenllysg*.
cereint 49.7, *ceraint*, *perthnasau*.
kiglef 39.25, *clybûm*, *clywais*.
kleuychu 45.22, *clafychu*.
cler 40.23, etc., klerwyr 51.28, *cerddorion*, *chwaraewyr*.
clochdy 48.25, -eu 55.11.
codeu 42.16 (llu. *côd*), bag.
kodi 36.26, *coddi*, *llidio*.
cornel 51.6, *congl*, *cornel*.
koronhawyt 53.4, *coronwyd*.
correit 49.26 (llu. *cor*), *corrod*.
kyrs 42.25 (llu. *cors*), *corsennau*, *cyrs;* gw. nod.
creuydus 34.29, gw. nod.
creuydwyr 47.8, *mynachod*, *mynaich*.
creireu 40.20, *creiriau*, *gweddillion cysegredig*.
croc 56.14, *crog*, *croes*.
crotheu 34.4, *boliau*.
cubibe 41.32, gw. nod.
cwttwn 49.28, *cotwm*.
kydeu 34.6 (llu. *cŵd*), cf. kodeu.
kyua 33.16, *cyfan*.
kyuanned 41.31, kyuanhed 50.20, *â thai arno*,*-i*.
kyueir, ynghyueir 53.2, etc., *yng nghyfer*, *gyferbyn â*, *ar ben blwydd*.
kyuyl 44.17, 52.25, *cyfyl*; yn y gyvyl, *yn agos ato*.
kyfyrgoll 35.24, 39.1, *cyfrgoll*(*edigaeth*), gw. nod. ar 35.23.
kyhoedawc 35.22, *cyhoeddus*.
kyhyrdo 40.17, *cyffyrddo*.
kylleill 40.26, *cyllyll*.
kyllit 32.20, *cyllid*.
kyndrychawl 46.9, *presennol*.
kyndrycholyaeth 46.10, *presenoldeb* (*cynrychiolaeth*).
kynnal 33.16, gw. nod.
kynneu 36.33 (enw), *tân*.
kynnut 36.35, *cynnud*, *tanwydd*.
kynnwryf 36.13, *cynnwrf*.
kytneit, yn gytneit 42.11, *ar unwaith*.
kyweilyd 44.7, *cywilydd*.
kyweiriaw 36.12, 51.21, *cyweirio*, *trefnu*, *addurno*.
damhweinyawd 34.18, etc., *damweiniodd*, *digwyddodd*.
damunet 57.11, *dymuniad*.
deint 53.10, *dannedd*.
darestwng 53.29, *darostwng*.
deryw 32.17, etc., *darfu*; (3 pers. un. pres. myn. *darfod*).
datys 33.33, gw. nod.
diargywed 37.3, etc., *dianaf*.
dichawn 33.11, gw. nod.
didoreis 53.22, gw. nod.
dieithyr (ans.) 48.19; (arddod.) 32.1; (cys.) 53.22, *eithr*, *ond;* (enw) 45.13, *dieithr*, gw. nod.
diffryt 39.15; *amddiffyn*.
diffrwythawd 36.19, gw. nod.
dinas (gwr.) 31.24, etc. (29 o weithiau); (ben.) 31.26 etc. (7 o weithiau).
dinessyd 46.21, etc.; dinassoed 49.27, *dinasoedd*.
dinustyr 31.27, etc., *dinistrio;* dinustrir 38.2.
dirgelrwyd 31.7, *dirgelwch*.
docnus 42.11 (ans. o *dogn*), *yn gryn ddogn*.
drychauel 51.13, *dyrchafu*, *-ael*.
dyfred 32.28, *dyfroedd*.
dwyrein (berfenw) 48.17; (enw) 46.16; dwrein 54.2, *codi*, *dwyrain*.
dybryt 45.19, 55.1, *ffiaidd*.

dywawt 34.28, etc.; dywat 48.12, *dywedodd*.
dywetpwyt 43.30, *dywedwyd*.
dywededigyon 34.20, *a enwyd*.
effeiryeit 39.8, 54.24, *offeiriaid*.
efferen 35.32, *offeren*.
eglwysseu 55.11, *eglwysi*, *-ydd*.
ehalaeth 32.28, *ehelaeth*.
einym (rhagenw meddiannol, 1 pers. llu.) 36.11, *eiddom*.
eiry 47.24, 50.3, *eira*.
elchwyl 55.29, *eilchwyl*, *drachefn*.
eliphanyeit 43.14, 52.21, 53.10; eliphanyet 44.23; gw. D.B. 122; a cf. *elffant*, G.T.A. i, 246.
ell 37.12, 45.24, *ill*.
enkyt 35.32; *encyd*, *ennyd*.
enryded 40.22, etc., *anrhydedd*.
enryued 33.8, etc., *rhyfedd*.
enwir 35.26, etc., *anwir*, *gau*.
esgeired 34.4, *esgeiriau*, *coesau*.
eurdyrch 51.32, 53.7 (llu. *eurdorch*), *cylchau aur*.
exampleu 35.9, gw. nod.
fals 35.17, ffeils 36.32, *ffals*(*t*), *ffeilsion*.
felt 54.14, *ffelt*, gw. nod.
ffiol 54.33; fiolleu 53.27, gw. nod.
floringot 52.1, gw. nod.
folyeit 51.28 (llu. *ffôl*), *ffyliaid*.
garieph 41.32, gw. nod.
gariofum 41.19, gw. nod.
gelnot 45.1, 45.6, gw. nod.
girffawcwn 52.26, gw. nod.
glut 56.13, *taer*, o'r enw *glud* (="glue").
gouwyaw 37.20/21, *ymweld â*.
gogwtta 33.29 (*go*+*cwta*), *lled fyr*.
gorchadw 51.29, *gwarchod* (<*gwarchawd* < *gwarchadw*, *gorchadw*).
gorffywys 31.19, etc., *gorffwys*.
gorhopyan 51.13, *dawnsio'n gyflym*.
grot 50.14, "groat", gw. nod.
gwahanredawl 41.14, *ar wahân*.
gwarchadw 48.6, 52.25 = gorchadw.
gwarthaf, o warthaf 44.10, *o ben*.
gwatwaru 39.13.
gwennolot 45.1, *gwenoliaid*, gw. nod.
gwineu 42.22, "brown".
gwirioned 34.30 (ben. yma).
gwisgawc 41.7, *wedi gwisgo*.
gwladoed 33.28, *gwledydd*.
gwledeu 52.5, *gwleddoedd*.
gwledycho 51.23, *gwladycho*, *teyrnaso*.
gwm 42.15, "gum".
gwryawc 47.25, *priod*.
gẉyd 35.14, *gẉ̂ydd*, *presenoldeb*.
gẉydeu 45.14, *gwyddau*.
gwyd 42.13, *gẉŷdd*.
gwyry (enw) 36.18; (ans.) 42.19, *pur*, *croyw*.
hanffo 51.24 (3 pers. un. pres. dib. o *hanfod*).
henyw 44.28 (3 pers. un. pres. myn. o *hanfod*).
heboc 52.26, hebogyeit 52.27; *hebog*, *-au*; *curyll*, *-od*.
hudolyon 53.27, *consurwyr*, *swynwyr*.
hynnt, ar hynnt 33.5, *ar unwaith*.
hynyf 51.23, *hynaf*.
ireit 34.6, iryeit 45.6, *iraid*, *eli*.
iechyt 35.26, *iachawdwriaeth*.
lleuessir 54.16 (amhers. pres. myn.) lleuys 34.17, etc. (3 un. pres. myn. *llyfasu*), *beiddio*.
llet 51.6, etc., gw. nod.
llettyeu 52.36; lletyeu 52.35.
llettyaw 34.24, etc., *lletya*.
lleweis 42.21 (o *llewa*), *bwyteais*.
llewenyd 46.3, *llawenydd*.
llifhao 50.9, *llifo*.
lludw 40.20; llsgr. *llwdw*.
llwdyn 46.32, etc., *llwdn*, gw. nod.
llwgyr (enw) 36.23, *llwgr*, *nam*.
llys 42.1, 55.7, etc. (ben.); priflys 50.22 (? ben.).
maeleryaeth 50.15, *masnach*.

maenones 34.16, gw. nod.
magwyryaw 54.15, *magwyro*, *gwalio*.
manna, 33.21.
maranones 48.29, gw. nod.
marchoka 52.24, *merchyg;* marchokao 52.13, *marchogo*.
margarit 44.13, 45.8, 51.7/21, 52.1/21; margaritis 41.2, gw. nod, *mererid*, *perl*.
marsiandaeth 32.29, 34.2; marsiawndaeth 32.16, *marsiandïaeth*, *masnach*.
marsiandwyr 41.20; marsiawndwyr 46.22; marsiantwyr 48.9.
marw, meirw 40.18, gw. nod.
marwar 36.20, marwor.
medna 42.29, gw. nod. [? *men*(*n*)*a*].
merducas 51.5, gw. nod.
merthyrolyaeth 34.18, etc., *merthyrdod*.
molestu 37.4, 43.7.
molwet 43.27, *malwod*, gw. nod.
muroed 51.2, *muriau*.
mynwgyl 40.25, etc., *mwnwgl*, *gwddf*.
mynyded 33.20/24, *mynyddoedd*.
nachaf 48.27, *wele*.
nant 45.7, 50.29 (gwr.).
neur 37.15, manyn cadarnhaol (neu) + manyn berfol (ry).
newit 33.2, gw. nod.; newidyeu 47.7.
niuer 52,30 (gwr. yma; yn awr gwr. a ben.).
nigromawns 51.14, gw. nod., *celfyddyd ddu*.
nocue 34.16, gw. nod.
o (arddod.) 37.26, 47.2, "to".
o blegyt (arddod.) 37.7, 48.6, gw. nod.
oeruelawc 32.28, *oerfelog*.
of 45.19, "raw".
ofynheis 56.8 (o *ofnhau*), *ofnais*.
oia (ebychiad) 39.14.
ordinhau 36.12 (gw. nod.), 39.8, 52.2, *trefnu*.
pai 53.31, *pe* (*pei* gan mwyaf).
palis 31.21, gw. nod., 50.22, etc.
pamant 55.8, *palmant*, gw. nod.
pan yw 35.7, etc., *mai*, *taw*.
parhawd 36.29, gw. nod.
patrissot 31.18; partrissot 31.14, gw. nod.
paunot 51.10, gw. nod.
pebylleu 54.14, yn awr *pebyll*.
perffeidet 36.9, *perffeithied*.
pigmei 49.26/27, "pigmies".
plassoed 50.24, gw. nod.
plegyt 37.7/8, 48.6.
plor 42.32, gw. nod., *pylor*.
porth 31.8, *cymorth*.
prinsipal 47.33, *prif*.
prittaf 50.13, *drutaf*.
prouince 54.9, gw. nod.
proffesawl 31.5, gw. nod.
punt 50.14, gw. nod.
pwnk 53.21, gw. nod. ar 53.14.
pwynt 53.14, gw. nod.
pynt (llu. *pont*) 48.5, 49.20.
ragor 41.13, "advance", gw. nod.
rat 56.32, *rhad*, *gras*.
ringhyll 53.15/18, *rhingyll*, "herald".
roessum 57.7, *rhois*.
rubi 45.8, *rhuddem*. 44.13
rychwant 49.27, etc., *rhychwant*, "span" (ben. yma; Spurrell-Anwyl, gwr.)
ryuyc 55.14 (*rhyfyg*), *balchder*, gw. nod.
safwreid 42.20, *sawraidd*, gw. nod.
seic 55.6, *saig*, *pryd*.
serten 53.22/29, "certain".
siol 54.33, *siȯl*, *penglog*, gw. nod.
siomgaru 35.10, *ffromi*.
siwrnioed (= siwrnïoedd) 33.13, *siwneioedd*.
solans 55.12, *cysur*, *difyrrwch*, gw. nod. ʌr

solereu 47.32, *llofftydd*, gw. nod.
son 36.13, *sŵn*.
synnyeit 53.14, *astudio*.
tabyl 53.9, "tablet", gw. nod.
taeogeu 49.12, *taeogion*.
tarren 56.17, *craig*, gw. nod.
treigylweith 48.12, *unwaith*, *rhywdro*.
trossolyon 43.5, *polion*.
trwn 53.6, "throne", gw. nod.
tudedyn 45.31, *dilledyn*.
tule 48.25, etc., *tyle*, *bryncyn*, gw. nod.
tygyaw 42.5, *tycio*, gw. nod.
urdedickaf 50.27, *mwyaf urddasol*.
ymellin 33.21, *manna*, gw. nod.
ymhoelynt 56.2, *dychwelent*.
ymleasso 40.29 (3 pers. un. pres. dib. o *ymleasu*), *lladdo'i hun*.
ymoralw 36.18, *ymorol* (<ymorawl <ymoralw), *ceisio*.
yn 50.3, *ŷnt*, *ŷn'*.
ysgala 31.12, gw. nod.
ysglyfyant 54.27, *ysbeiliant*.
ysgraf 38.14, *bad*, gw. nod.
ysgymun 41.17, *ffiaidd*.
ywch 38.1, *ŷch chwi*.
ywch 32.2. *uwch*.

ENWAU LLEOEDD A GWLEDYDD

Alexandria 34.31.
Armenia Vwyaf 31.26.
Azaron, *Erzerum* 31.26.
Bacuc, *Baku* 32.28.
Bodin 45.17.
Bodoli, *Delhi* 39.9.
Caban, ? *Kao-t'ang, Su-Sung* 49.26.
Calde, ? *Baghdad* 33.24.
Caldea 33.25.
Camalech, Kambelech, *Khân Bâliq, Peking* 48.18, 50.17.
Campa, *Champa* 43.10.
Kanasia, *Hang-Chau* 47.27.
Caranoran, *Kara-Murin*, Hwang-ho 50.7.
Carusalem 33.3.
Cassar, *Qashân* 32.32.
Cattay, Kattai 42.5, 44.19, 50.8 / 18.
Cathan 40.2.
Cawsiriwm, "Taurisium", *Taurus* 32.7.
Kaydo- = Kambelech 50.19.
Chilempho, *Nan-King* 49.18.
Comwn, *Persepolis* 33.14.
Constantinobyl 31.9.
Kosan, *Si-nganfu* 54.6.
Daldali, *Delhi* 34.14.
Eufrates 32.4.
Foromlij, *Forum Julii, Friuli* 31.5.
Freink 32.20.
Fuco, *Fu-Chau* 47.15.
Gest, *Yezd* 33.6.
India, yr 33.31, 46.12, etc.
India 46.18, 57.9.
India Uchaf, yr 32.31, 39.26, etc.
Jaua 41.28,
Janzu, *Yang-chau-fu* 49.31.
Lamwri (yn *Sumatra*) 41.5.
Letyn, *Lin-t'sing* 50.6.
Machimoran, *Ynysoedd Nicobar* 44.3
Manki 55.3.
Mansi, *De China* 46.17 / 20.
Mecha, *Mecca* 37.20.
Melestorte 55.20.
Montu, ? *Chin-Kiang* 50.1.
Morgannwc 57.10.
(mor marw 42.23).
Mor Mawr, *Môr Du* 31.9, 33.33.
Mor Tywawt 33.7.
Nazarena, *Zegana* 31.16.
Ormes, *Ormuz, Hormuz* 34.1 / 20.
Padua 35.5.
Panton, ? *Singapore* 42.6.
Pers, *Persia(id)* 31.12.
Polwmbrwm, *Quilon* 34.21, 38.15.
Pontus 31.11.
Pretegoan, (*gwlad*) "*Prester John*" 54.2.
Rosan, ? *Toto Ch'eng*, "*Tenduc*" 54.3.
Ruuein 54.19.
Salinus, mynyd 32.21.
Saitan, *T'swan-Chau-Fu* 47.4
Seni, *Sena Julia, Sienna*, 35.6.
Silan, *Ceylon* 44.21.
Sobissatolo 32.8.
Soldonia, *Sultâniah* 32.25.
Soncalon, *Canton* 46.27.
Sumacoce, ? *Lin-t'sing* 50.12.
Sumilta, *Sumatra* 41.24.
Suseris, hen enw Tabris, 32.15.
Tabris, *Tabriz* 32.15.
Talai, ? *Yang-tsze*, ? *Ta-Kiang* 49.24, 50.1.
Tana, *ar ynys Salsette* 34.8 / 22.
Tartari, 31.27, 32.33, 50.18, 51.11.
Tholomeno Marchia, "*Tolentino de Marchia*" 35.4.
Tir Job 33.19.
Trapesundam, *Trebizond* 31.16 / 21.
Trapesundan 31.10.
Tubec, *Tibet* 54.11.
Twr Babel, y 33.26.
Vahonis, *gwall am* Naonis, 31.6.

ENWAU PERSONAU, ETC.

Abel 44.25.
Adaf 41.8, 44.25/28.
Alexander Mawr 34.12.
Athanasij, *Athanasius* 31.24.
Bassis, y 54.18.
Bedyr de Seni 35.6, 38.18.
Brodyr Llwydon, y 52.5.
Brodyr Troetnoeth, y 31.5, 47.4.
Cadi, Kadi 34.26, 35.11, etc.
Camis de Cattay 42.4, 44.19.
Kan (de Cattai) 46.20, 48.7, etc.
Crist 35.7, etc.; Iessu Grist 55.22.
Cristinogyon 32.18, 37.28, etc.
Cristynogyon 32.23, 34.22, etc.
Cristoffyr 47.9.
Dauyd Bychein, Syre 57.10.
Eva 41.8, 44.28.
Freink (y) 34.29, 37.16, 38.30.
Jacob de Padna 35.5., etc.
Jancyn vab Dauydd vab Gruffydd 57.12.
Lladinwyr 46.17.
Mahumet 35.13/16, etc.
Medi, *y Mediaid* 31.12.
Meir Wyry 36.18.
Melic 37.5/12, etc.
Noe 32.9.
Odric 31.1, etc.
Odoric 57.9.
Pers, *y Persiaid* 31.12.
Porenrawc, *Porus* 34.11.
Pretegoan, "*Prester John*" 54.2.
Pab Ruvein 54.19.
Rys ap Thomas vab Einyawn 57.11
Sarasin 36.15, 52.11.
Saras(s)inyeit 32.24/30, etc.
Tartari, gwyr 31.27, etc.
Temetric Lleyc, 35.5.
Tremetric 37.1.
Thomas de Tholomeno Marchia 35.4.

ATODIAD I

Bydd y disgrifiad a ganlyn a ddyfynnir o C.W.T., ii, td. 10, ynghyda'r map yn help i ddilyn cwrs y siwrnai:

"His route lay by Constantinople to Trebizond; thence to Erzerum, Tabriz, & Soltania; . . . in all probability he spent a considerable part of the time previous to 1322 in the Houses of his Order in those cities. From Soltania he passed to Kashan and Yezd, and thence turning by Persepolis he followed a somewhat devious route, probably by Shiraz, and perhaps a part of Kurdistan, to Baghdad. From Baghdad he wandered to the Persian Gulf, and at Hormuz embarked for Tana in Salsette. Here, or from Surat, where Jordanus had deposited them, he gathered the bones of the four brethren who had suffered there in 1321, and carried them with him on his voyage eastward. He went on to Malabar, touching at Pandarani, Cranganor, and Kulam, and proceeded thence to Ceylon and the shrine of St. Thomas at Mailapur, the modern Madras. From this he sailed tediously to Sumatra, visiting parts of the coast of that island, Java, probably Southern or Eastern Borneo, Champa, and Canton. Hence he travelled to the great ports of Fu-Kien, and from Fu-Chau across the mountains to Hang-Chau, he proceeded by it to Cambalec or Peking, and there remained for three years, attached, it may be presumed, to one of the churches founded by Archbishop John of Montecorvino, now in extreme old age. Turning westward at length through Tenduc (the Ordo country of our maps), and Shen-si, to Tibet and its capital Lhasa, we there lose all indication of his further route, and can only conjecture on very slight hints, added to general possibilities, that his homeward journey led him by Kabul, Khorosan, and the South of the Caspian, to Tabriz, and thence to Venice by the way he had followed 13 or 14 years before, when outward bound.

"The companion of Odoric on a part, at least, of these long journeys was Friar James, an Irishman, as appears from a record in the public books of Udine, showing that on the 5th April, after Odoric's death, a present of two marks was paid to the Irish friar, 'socio Beati Fratris Odorici, amore Dei et Odorici'."

ATODIAD II

TESTUN Lladin [H.] a adargraffwyd o *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, aud Discoveries of the English Nation.* Richard Hakluyt. Vol. iv. Glasgow, 1904. td. 371–td. 405.

[I]

Incipit Itinerarium fratris Odorici fratrum minorum de mirabilibus Orientalum Tartarorium.

Licet multa & varia de ritibus & conditionibus hujus mundi enarrentur a multis, ego tamen frater Odoricus de foro Julii de portu Vahonis, volens ad partes infidelium transfretare, magna & mira vidi & audivi, quæ possum veraciter enarrare.

Primo transiens Mare Majus me de Pera juxta Constantinopolim transtuli Trapesundam quæ antiquitus Pontus vocabatur: Hæc terra bene situata est, sicut scala quædam Persarum & Medorum, & eorum qui sunt ultra mare. In hac terra vidi mirabile quod mihi placuit, scilicet hominem ducentem secum plusquam 4000 perdicum. Homo autem per terram gradiebatur, perdices vero volabant per aera, quas ipse ad quoddam castrum dictum Zavena duxit, distans a Trapesunda per tres dietas:

Hæ perdices illius conditionis erant, cum homo ille quiescere voluit, omnes se aptabant circa ipsum, more pullorum gallinarum, & per illum modum duxit eas usque ad Trapesundam, & usque ad palatium imperatoris, qui de illis sumpsit quot voluit, & residuas vir ille ad locum unde venerat, adduxit. In hac civitate requiescit corpus Athanasii supra portam civitatis.

Ultra transivi usque in Armeniam majorem, ad quandam civitatem quæ vocatur Azaron, quæ erat multum opulenta antiquitus, sed Tartari eam pro magna parte destruxerunt: In ea erat abundantia panis & carnium, & aliorum omnium

victualium præterquam vini & fructuum, Hæc civitas est multum frigida, & de illa dicitur quod altius situatur quam aliqua alia in hoc mundo: hæc optimas habet aquas, nam venæ illarum aquarum oriri videntur & scaturire a flumine magno Euphrate quod per unam dietam ab civitate distat: hæc civitas via media eundi Taurisium.

Ultra progressus sum ad quendam montem dictum Sobissacolo. In illa contrata est mons ille supra quem requiescit arca Noe; in quem libenter ascendissem, si societas mea me præstolare voluisset: A gente tamen illius contratæ dicitur quod nullus unquam illum montem ascendere potuit, quia ut dicitur, hoc Deo altissimo non placet.

Ultra veni Tauris civitatem magnam & regalem, quæ antiquitus Susis dicta est. Hæc civitas melior pro mercenariis reputatur, quam aliqua quæ sit in mundo, nam nihil comestibile, nec aliquid quod ad mercimonium pertinet, reperitur, quod illic in bona copia non habetur. Hæc civitas multum bene situatur: Nam ad eam quasi totus mundus pro mercimoniis confluere potest: De hac dicunt Christiani qui ibi sunt, quod credunt Imperatorem plus de ea accipere, quam Regem Franciæ de toto regno suo:

Juxta illam civitatem est mons salinus præbens sal civitati, & de illo sale unusquisque tantum accipit, quantum vult, nihil solvendo alicui. In hac civitate multi Christiani de omni natione commorantur quibus Saraceni in omnibus dominantur.

Ultra ivi per decem dietas ad civitatem dictam Soldania, in qua imperator Persarum tempore æstivo commoratur; In hyeme autem vadit ad civitatem aliam sitam supra mare vocatam Bakuc: Prædicta autem civitas magna est, & frigida, in se habens bonas aquas, ad quam multa mercimonia portantur.

[II]

Ultra cum quadam societate Caravanorum ivi versus Indiam superiorem, ad quam dum transissem per multas dietas perveni ad civitatem trium Magorum quæ vocatur Cassan, quæ regia civitas est & nobilis, nisi quod Tartari eam in magna parte destruxerunt: hæc abundat pane, vino, & aliis bonis multis. Ab hac civitate usque Jerusalem quo Magi iverunt miraculose, sunt L. dietæ, & multa mirabilia sunt in hac civitate quæ pertranseo.

Inde recessi ad quandam civtatem vocatam Gest a qua distat mare arenosum per unam dietam, quod mire est mirabile & periculosum: In hac civitate est abundantia omnium victualium, & ficuum potissime, & uvarum siccarum & viridium, plus ut credo quam in alia parte mundi. Hæc est tertia civitas melior quam Rex Persarum habet in toto regno suo: De illa dicunt Saraceni, quod in ea nullus Christianus ultra annum vivere unquam potest.

Ultra per multas dietas ivi ad quandam civitatem dictam Comum quæ maxima civitas antiquitus erat, cujus ambitus erat fere L. miliaria, quæ magna damna intulit Romanis antiquis temporibus. In ea sunt palatia integra non habitata, tamen multis victualibus abundat.

Ultra per multas terras transiens, perveni ad terram Job nomine Hus quæ omnium victualium plenissima est, & pulcherrime situata; juxta eam sunt montes in quibus sunt pascua multa pro animalibus: Ibi manna in magna copia reperitur. Ibi habentur quatuor perdices pro minori, quam pro uno grosso: In ea sunt pulcherrimi senes, ubi homines nent & filant, & fæminæ non: hæc terra correspondet Chaldeæ versus transmontana.

[III]

Inde ivi in Chaldæam quæ est regnum magnum, & transivi juxta turrim Babel: Hæc regio suam linguam propriam habet, & ibi sunt homines formosi, & fœminæ turpes: & homines illius regionis vadunt compti crinibus, & ornati ut hic mulieres, & portant super capita sua fasciola aurea cum gemmis, & margaritis; mulieres vero solum unam vilem camisiam attingentem usque ad genua, habentem manicas longas & largas, quæ usque ad terram protenduntur: Et vadunt discalciatæ. . . . .

Inde veni in Indiam quæ infra terram est, quam Tartari multum destruxerunt; & in ea ut plurimum homines tantum dactilos comedunt, quarum xlii. libræ habentur pro minori quam pro uno grosso. Ultra transivi per multas dietas ad mare oceanum, & prima terra, ad quam applicui, vocatur Ormes, quæ est optime murata, & multa mercimonia & divitiæ in ea sunt; in ea tantus calor est, quod virilia hominum exeunt corpus, & descendunt usque ad mediam tibiarum: ideo homines illius terræ volentes vivere, faciunt unctionum, & ungunt illa, & sic uncta in quibusdam sacculis ponunt circa se cingentes, & aliter morerentur. . . . .

[IV]

Ego autem . . . in viginti octo dietis perveni ad civitatum Thana, in qua pro fide Christi quatuor de fratribus nostris martyrizati sunt. Hæc terra est optime situata, & in ea abundantia panis & vini, & aliorum victualium. Hæc terra antiquitus fuit valde magna, & fuit regis Pori, qui cum rege Alexandro prælium magnum commisit.

Hujus terræ populus Idolatrat, adorans ignem, serpentes, & arbores: Et istam terram regunt Saraceni, qui violenter eam acceperunt, & subjacent imperio regis Daldili. Ibi sunt diversa genera bestiarum, leones nigri in maxima quantitate: Sunt & ibi simiæ, gatimaymones, & noctuæ magnæ sicut hic habentur columbæ; ibi mures magni sunt, sicut sunt hic scepi, & ideo canes capiunt ibi mures, quia murelegi non valent. . . . .

Martyrium autem quatuor fratrum nostrorum in illa civitate Thana fuit per istum modum; dum prædicti fratres fuerant in Ormes, fecerunt pactum cum una navi, ut navigarent usque Polumbrum, & violenter deportati sunt usque Thanam ubi sunt 15. domus Christianorum, qui Nestoriani sunt & Schismatici, & cum illic essent, hospitati sunt in domo cujusdam illorum; contigit dum ibi manerent litem oriri inter virum domus, & uxorem ejus, quam sero vir fortiter verberavit, quæ suo Kadi, 1. Episcopo conquesta est;

A qua interrogavit Kadi, utrum hoc probari posset? quæ dixit, quod sic; quia 4. Franchi, 1. viri religiosi erant in domo hoc videntes, ipsos interrogate, qui dicent vobis veritatem: Muliere autem sic dicente, Ecce unus de Alexandria præsens rogavit Kadi ut mitteret pro eis, dicens eos esse homines maximæ scientiæ & scripturas bene scire, & ideo dixit bonum esse cum illis de fide disputare:

Qui misit pro illis, & adducti sunt isti quatuor, quorum nomina sunt frater [Thomas] de Tolentino de Marchia, frater Jacobus de Padua, frater Demetrius Laicus, Petrus de Senis. Dimisso autem fratre Petro, ut res suas custodiret, ad Kadi perrexerunt, qui cœpit cum illis de fide nostra disputare; dicens Christum tantum hominem esse & non Deum.

E contra frater Thomas rationibus & exemplis Christum verum Deum & hominem esse evidenter ostendit, & in tantum confudit Kadi, & infideles qui cum eo tenuerunt, quod non habuerunt quid rationabiliter contradicere: Tunc videns Kadi se sic confusum, incepit clamare sic; Et quid dicis de Machometo? Respondit frater Thomas: Si tibi probavimus Christum verum Deum & hominem esse, qui legem posuit inter homines, et Machometus e contrario venit, & legem contrariam docuit, si sapiens sis optime scire poteris, quid de eo dicendum sit.

Iterum Kadi & alii Saraceni clamabant, Et tu quid iterum de Machometo dicis? Tunc frater T. respondit: vos omnes videre potestis, quid dico de eo. Tum ex quo vultis quod plane loquar de eo, dico, quod Machometus vester filius perditionis est, & in inferno cum Diabolo patre suo. Et non solum ipse, sed omnes ibi erunt qui tenent legem hanc, quia ipsa tota pestifera est, & falsa, & contra Deum, & contra salutem animæ.

Hoc audientes Saraceni, cœperunt clamare, moriatur moriatur ille, qui sic contra Prophetam locutus est. Tunc acceperunt fratres & in sole urente stare permiserunt, ut ex calore solis adusti, dira morte interirent. Tantus enim est calor solis ibi, quod si homo in eo per spacium unius missæ persisteret, moreretur : fratres tamen illi sani & hilares a tertia usque ad nonam laudantes & glorificantes dominum in ardore solis permanserunt, quod videntes Saraceni stupefacti ad fratres venerunt, & dixerunt, volumus ignem accendere copiosum, & in illum vos projicere, & si fides vestra sit ut dicitis, ignis non poterit vos comburere : si autem vos combusserit, patebit quod fides vestra nulla sit.

Responderunt fratres ; parati sumus pro fide nostra ignem, carcerem, & vincula, & omnium tormentorum genera tolerare : veruntamen scire debetis, quod si ignis potestatem habeat comburendi nos hoc non erit propter fidem nostram, sed propter peccata nostra : fides enim nostra perfectissima & verissima est, & non est alia in mundo in qua animæ hominum possunt salvæ fieri.

Dum autem ordinaretur quod fratres comburerentur, rumor insonuit per totam civitatem, de qua omnes senes, & juvenes, viri & mulieres, qui ire poterant, accurrerunt ad illud spectaculum intuendum. Fratres autem ducti fuerunt ad plateam civitatis, ubi accensus est ignis copiosus, in quem frater Thomas voluit se projicere, sed quidam Saracenus cepit eum per caputium, & retraxit, dicens ; Non vadas tu cum sis senex, quia carmen aliquod vel experimentum habere posses super te, quare te ignis non posset lædere, sed alium ire in ignem permittas. Tunc 4 Saraceni sumentes fratrem Jacobum, eum in ignem projicere volebant ; quibus ille, permittatis me, quia libenter pro fide mea ignem intrabo : Cui Saraceni non adquiescentes eum violenter in ignem projecerunt : ignis autem ita accensus erat, quod nullus eum videre poterat, vocem tamen ejus audierunt, invocantem semper nomen virginis gloriosæ ;

Igne autem totaliter consumpto stetit frater Jacobus super prunas illæsus, & lætus, manibus in modum crucis elevatis, in cœlum respiciens, & Deum laudans & glorificans, qui sic declararet fidem suam : nihil autem in eo nec pannus, nec capillus læsus per ignem inventus est ; Quod videns populus unanimiter conclamare cœpit, sancti sunt, sancti sunt, nefas est offendere eos, modo videmus quia fides eorum bona & sancta est. Tunc clamare cœpit Kadi : sanctus non est ille, quia combustus non est, quia tunica quam portat est de lana terræ Habraæ, & ideo nudus exspolietur, & in ignem projiciatur, & videbitur si comburetur vel non.

Tunc Saraceni pessimi ad præceptum Kadi ignem in duplo magis quam prius accenderunt, & fratrem Jacobum nudantes, corpus suum abluerunt, & oleo abundantissime unxerunt, insuper & oleum maximum in struem lignorum ex quibus ignis fieret, fuderunt, & igne accenso fratrem in ipsum projecerunt. Frater autem Thomas, & frater Demetrius extra populum in loco separato flexis genibus orantes cum lachrymis devotioni se dederunt. Frater autem Jacobus iterum ignem exivit illæsus sicut prius fecerat : quod videns omnis populus clamare cœpit, peccatum est, peccatum est, offendere eos, quia sancti sunt.

Hoc autem tantum miraculem videns Melich. i. potestas civitatis, vocavit ad se fratrem Jacobum, & fecit eum ponere indumenta sua, & dixit, videte fratres, Ite cum gratia Dei, quia nullum malum patiemini a nobis, modo bene videmus vos sanctos esse, & fidem vestram bonam ac veram esse ; & ideo consulimus vobis, ut de ista terra exeatis, quam citius poteritis, quia Kadi pro posse suo vobis nocere curabit, quia sic confudistis eum : . . . . Melich vero fecit duci illos tres fratres ultra unum parvum brachium maris in quendam Burgum modicum ab illa civitate distantem: ad quem etiam ille in cujus jam domo fuerant hospitati associavit eos, ubi in domo cujusdam idolatri recepti sunt.

NATIONAL LIBRARY OF SCOTLAND

Dum hæc agerentur, Kadi ivit ad Melich, dicens quid facimus ? Lex Machometi destructa est, veruntamen hoc scire debes, quod Machomet præcepit in suo Alcorano, quod si quis unum Christianum interficeret, tantum mereretur, ac si in Mecha ad ipsum peregrinaretur. Est enim Alkoranus lex Saracenorum sicut Evangelium, Mecha vero est locus ubi jacet Machomet. Quem locum ita visitant Saraceni, sicut Christiani sepulchrum Christi. Tunc Melich respondet, vade & fac sicut vis :

Quo dicto statim Kadi accepit quatuor homines armatos ut irent, & illos fratres interficerent, qui cum aquam transiissent, facta est nox, & illo sero eos non invenerunt, statim Melich omnes Christianos in civitate capi fecit, & incarceravit,

Media autem nocte fratres surrexerunt dicere matutinum, quos illi Saraceni qui missi fuerant, invenerunt, & extra burgum, sub quadam arbore adduxerunt, dixerunt eis. Sciatis fratres nos mandatum habere a Kadi & Melich interficere vos, quod tamen faciemus inviti, quia vos estis boni homines & sancti, sed non audemus aliter facere ; quia si jussa sua non perficeremus, & nos cum liberis nostris & uxoribus moreremur. Tunc fratres responderunt, vos qui huc venistis, & tale mandatum recepistis, ut per mortem temporalem vitam æternam adipiscamur, quod vobis injunctum est perficite ; quia pro amore domini nostri Jesu Christi, qui pro nobis crucifigi & mori dignatus est, & pro fide nostra, parati sumus omnia tormenta, & etiam mortem libenter sustinere. . . . .

Tunc armati fecerunt fratres se exspoliare, & frater Thomas primus junctis manibus in modum crucis genu flectens capitis abscissionem suscepit : Fratrem vero Jacobum unus percussit in capite, & eum usque ad oculos scidit, & alio ictu totum caput abscidit. Frater autem Demetrius primo percussus est cum gladio in pectore, & secundo caput suum abscissum est : Statim ut fratres suum martyrium compleverunt, aer ita lucidus effectus est, quod omnes admirati sunt, & luna maximam claritatem ostendit. Statim quasi subito tanta tonitrua, & fulgura, & coruscationes, & obscuritas fiebant, quod omnes mori crediderunt: Navis etiam illa quæ illos debuerat deportasse submersa est cum omnibus quæ in se habuit, ita quod nunquam de illa postea aliquid scitum est.

Facto mane misit Kadi pro rebus fratrum prædictorum nostrorum, & tunc inventus est frater Petrus de Senis quartus socius fratrum prædictorum, quem ad Kadi duxerunt: Cui Kadi, & alii Saraceni maxima promittentes persuaserunt quod fidem suam renueret, & legem machometi confiteretur, & teneret. Frater autem Petrus de illis truffabat, eos multum deridendo, ... & fidem illorum Machometi deridente & destruente. Videntes autem Saraceni eum non posse a suo proposito evelli, eum super quandam arborem suspenderunt, in qua de nona usque ad noctem vivus & illæsus pependit: nocte vero ipsum de arbore sumpserunt, & videntes illum lætum, vivum, & illæsum per medium suum corpus diviserunt, ...

[V]

Die sequenti post martyrium frartum prædictorum Melich dormitioni se dedit, & ecce aparuerunt sibi isti fratres gloriosi, & sicut Sol, lucidi, singulos enses tenentes in manibus, & supra eum eos sic vibrantes, quod ut si eum perfodere ac dividere vellent: qui excitatus horribiliter exclamavit, sic, quod totam familiam terruit: quæ sibi accurrens quæsivit, quid sibi esset? quibus ille, Illi Raban Franchi quos interfici jussi, venerunt huc ad me cum ensibus, volentes me interficere.

Et statim Melich misit pro Kadi, referens sibi visionem, & petens consilium, & consolationem, quia timuit per eos finaliter interire. Tunc Kadi sibi consuluit, ut illis maximas eleemosynas faceret, si de manibus interfectorum evadere vellet. Tunc misit pro Christianis quos in carcere intrudi præceperat: A quibus cum ad eum venissent indulgentiam petiit pro facto suo, dicens se esse amodo socium eorum, & confratrem: Præcepit autem & legem statuit, quod pro tempore suo, si quis aliquem Christianum offenderet, statim moreretur, & sic omnes illæsos, & indemnes abire permisit. Pro illis autem quatuor fratribus interfectis quatuor mosquetas. (i.) Ecclesias ædificari fecit, quas per Sacerdotes Saracenorum inhabitari fecit.

Audiens autem imperator Dodsi istos tres fratres talem sententiam subiisse, misit pro Melich, ut vinctus ad eum duceretur, A quo cum adductus esset, quæsivit imperator, quare ita crudeliter illos fratres jusserat interfici, respondit, quia subvertere volebant legem nostram, & malum & blasphemiam de propheta nostro dicebant: & imperator ad eum; O crudelissime canis, cum videres quod Deus omnipotens bis ab igne eos liberaverit, quo modo ausus fuisti illis mortem inferre tam crudelem. Et edicta sententia, ipsum Melich cum tota sua familia per medium scindi fecit, sicut ipse talem mortem fratri inflixerat. Kadi vero audiens, de terra illa, & etiam de imperatoris illius dominio clam fugit, & sic evasit.

Est autem consuetudo in terra illa, quod corpora mortua non traduntur sepulturæ, sed in campis dimittuntur, & ex calore Solis cito resolvuntur, & sic consumuntur: Corpora autem trium fratrum prædictorum per 14. dies illic in fervore Solis jacuerunt, & ita recentia & redolentia inventa fuerunt sicut illa die quando martirizati erant: quod videntes Christiani qui in illa terra habitabant, prædicta corpora ceperunt, & honorifice sepelierunt.

Ego autem Odoricus audiens factum & martyrium illorum fratrum, ivi illuc, & corpora eorum effodi, & ossa omnia mecum accepi, & in pulchris towalliis colligavi, & in Indiam superiorem ad unum locum fratrum nostrorum ea deportavi, habens mecum socium, & unum famulum. Cum autem essemus in via, hospitabamus in domo cujusdam hospitarii, & ipsa ossa capiti meo supposui, & dormivi:

Et dum dormirem domus illa a Saracenis subito accendebatur, ut me cum domo comburerent. Domo autem sic accensa, socius meus & famulus de domo exierunt, & me solum cum ossibus dimiserunt, qui videns ignem supra me, ossa accepi & cum illis in angulos domus recollegi. Tres autem anguli domus statim combusti fuerunt, angulo in quo steti cum ossibus salvo remanente : . . . . quam cito autem cum ossibus exivi, statim tota pars illa sicut aliæ priores igne consumpta est. . . . .

Deinde ascendimus aliam navem ut in Indiam superiorem iremus ; Et venimus ad quandam civitatem vocatam Carchan in qua sunt duo loca fratrum nostrorum, & ibi reponere istas reliquias volebamus. . . . .

[VI]

In hoc regno est unum Idolum mirabile, quod omnes Indi reverentur : & est statura hominis ita magni, sicut noster Christophorus depictus, & est totum de auro purissimo & splendidissimo, & circa collum habet unam chordulam sericam cum lapidibus pretiosissimis, quorum aliquis valet plus quam unum regnum : Domus idoli est tota de auro, scilicet in tecto, & pavimento, & superficie parietum interius & exterius. Ad illud idolum peregrinantur Indi, sicut nos ad S. Petrum : Alii veniunt cum chorda ad collum, alii cum manibus retro ligatis, alii cum cultello in brachio vel tibia defixo, & si post peregrinationem fiat brachium marcidum, illum reputant sanctum, & bene cum Deo suo.

Juxta ecclesiam illius idoli est lacus unus manufactus, & manifestus, in quem peregrini projiciunt aurum & argentum, & lapides pretiosos in honorem Idoli, & ad ædificationem ecclesiæ suæ, & ideo quando aliquid debet ornari, vel reparari, vadunt homines ad hunc lacum, & projecta extrahunt : die autem annua constructionis illius idoli, rex & regina cum toto populo & omnibus peregrinis accedunt, & ponunt illud idolum in uno curru pretiosissimo ipsum de ecclesia educentes cum Canticis, & omni genere musicorum, & multæ virgines antecedunt ipsum binæ & binæ, processionaliter combinatæ modulantes :

Peregrini etiam multi ponunt se sub curru, ut transeat Deus supra eos ; & omnes super quos currus transit, comminuit, & per medium scindit, & interficit, & per hoc reputant se mori pro deo suo sancte & secure : & in omni anno hoc modo moriuntur in via sub idolo plusquam 500 homines, quorum corpora comburuntur, & cineres sicut reliquiæ custodiuntur, quia sic pro Deo suo moriuntur.

Alium ritum habent, quando aliquis homo offert se mori pro deo suo, conveniunt omnes amici ejus & parentes cum histrionibus multis, facientes sibi festum magnum, & post festum appendunt collo ejus 5 cultellos acutissimos ducentes eum ante idolum, quo cum pervenerit, sumit unum ex cultellis, & clamat alta voce, pro deo meo incido mihi de carne mea, & frustum incisum projicit in faciem idoli : ultima vero incisione per quam seipsum interficit, dicit, me mori pro deo meo permitto, quo mortuo corpus ejus comburitur, & sanctum fore ab omnibus creditur.

Rex illius regionis est ditissimus in auro & argento, & gemmis pretiosis ; ibi etiam sunt margaritæ pulchriores de mundo.

Inde transiens ivi per mare oceanum versus meridiem per 50 dietas ad unam terram vocatam Lammori, in qua ex immensitate caloris, tam viri quam fœminæ omnes incedunt nudi in toto corpore : Qui videntes me vestitum, deridebant me, dicentes Deum, Adam & Evam fecisse nudos.

In illa regione omnes mulieres sunt communes, ita quod nullus potest dicere, hæc est uxor mea, & cum mulier aliqua parit filium vel filiam dat cui vult de hiis qui concubuerunt : Tota etiam terra illius regionis habetur in communi, ita quod non meum & tuum in divisione terrarum, domos tamen habent speciales.

Carnes humanæ quando homo est pinguis ita bene comeduntur, sicut inter nos bovinæ: & licet gens sit pestifera, tamen terra optima est, & abundat in omnibus bonis, carnibus, bladis, riso, auro, argento, & lignis Aloe, canfari, & multis aliis.

Mercatores autem cum accedunt ad hanc regionem ducunt secum homines pingues vendentes illos genti illius regionis, sicut nos vendimus porcos, qui statim occidunt eos & comedunt.

In hac insula versus meridiem est aliud regnum vocatum Symolcra, in quo tam viri quam mulieres signant se ferro calido in facie, in 12. partibus, Et hii semper bellant cum hominibus nudis in alia regione.

[VII]

Ultra transivi ad aliam insulam quæ vocatur Java cujus ambitus per mare est trium millium milliarium, & rex illius insulæ habet sub se 7. reges coronatos, & hæc insula optime inhabitatur, & melior secunda de mundo reputatur. In ea nascuntur in copia garyophylli, cubibez, & nuces muscatæ: & breviter omnes species ibi sunt, & maxima abundantia omnium victualium præterquam vini.

Rex illius terræ habet palatium nobilissimum. . . . Pavimentum vero unum laterem habet de auro, alium de argento. Parietes vero omnes interius sunt laminati laminis aureis, in quibus sculpti sunt Equites de auro habentes circa caput circulum aureum plenum lapidibus pretiosis: Tectum est de auro puro. Cum isto rege ille magnus Canis de Katay frequenter fuit in bello: Quem tamen semper ille Rex vicit & superavit.

Juxta istam Insulam est alia contrata vocata Panten, vel alio nomine Tathalamasim, & Rex illius contratæ multas insulas habet sub se. In illa terra sunt arbores dantes farinam, & mel, & vinum, & etiam venenum periculosius quod sit in mundo, quia contra illud non est remedium, nisi unum solum, & est illud. Si aliquis illud venenum sumpsisset, si velit liberari, sumat stercus hominis & cum aqua temperet, & in bona quantitate bibat, & statim fugat venenum faciens exire per inferiores partes.

Farinam autem faciunt arbores hoc modo, sunt magnæ & bassæ, & quando inciduntur cum securi prope terram, exit de stipite liquor quidam sicut gummæ, quem accipiunt homines & ponunt in sacculis de foliis factis, & per quindecim dies in sole dimittunt, & in fine decimi quinti diei ex isto liquore desiccato fit farina, quam primo ponunt in aqua maris, postea lavant eam cum aqua dulci, & fit pasta valde bona & odorifera, de qua faciunt cibos vel panes sicut placet eis. De quibus panibus ego comedi, & est panis exterius pulcher, sed interius aliquantulum niger.

In hac contrata est mare mortuum quod semper currit versus meridiem, in quod si homo ceciderit, nunquam postea comparet. In contrata illa inveniuntur Cannæ longissimæ plures passus habentes quam 60 & sunt magnæ ut arbores. Aliæ etiam Cannæ sunt ibi quæ vocantur Cassan quæ per terram diriguntur ut gramen, & in quolibet nodo earum ramuli producuntur qui etiam prolongantur super terram per unum miliare fere : in hiis Cannis reperiuntur lapides, quorum si quis unum super se portaverit, non poterit incidi aliquo ferro, & ideo communiter homines illius contratæ portant illos lapides super : Multi etiam faciunt pueros suos dum sunt parvi incidi in uno brachio, & in vulnere ponunt unum de illis lapidibus, & faciunt vulnus recludere se per unum pulverem de quodam pisce, cujus nomen ignoro, qui pulvis statim vulnus consolidat & sanat : & virtute illorum lapidum communiter isti homines triumphant in bellis, & in mari, nec possent isti homines lædi per aliqua arma ferrea :

Unum tamen remedium est, quod adversarii illius gentis scientes virtutem lapidum, provident sibi propugnacula ferrea contra spicula illorum, & arma venenata de veneno arborum, & in manu portant palos ligneos acutissimos

& ita duros in extremitate sicut esset ferrum: Similiter sagittant cum sagittis sine ferro, & sic confundunt aliquos & perforant inermes ex lapidum securitate. De istis etiam Cannis Cassan faciunt sibi vela pro suis navibus & domunculas parvas, & multa sibi necessaria.

[VIII]

Inde recessi per multas dietas ad aliud regnum vocatum Campa, pulcherrimum, & opulentissimum in omnibus victualibus. Cujus rex quando fui ibi tot habuit uxores, & alias mulieres, quod de illis 300. filios & filias habuit. Iste rex habet decies millesies & quatuor elephantum domesticorum, quos ita facit custodiri sicut inter nos custodiunt boves, vel greges in pascuis.

In hac contrata unum mirabile valde reperitur, quod unaquæque generatio piscium in mari ad istam contratam venit in tanta quantitate, quod per magnum spatium maris nil videtur nisi dorsa piscium, & super aridam se projiciunt quando prope ripam sunt, & permittunt homines per tres dies venire, & de illis sumere quantam placuerint, & tunc redeunt ad mare: . . . semel tamen tantum hoc faciunt in anno.

Et quæsivi a gente illa quomodo & qualiter hoc possit fieri? responderunt quod hoc modo pisces per naturam docentur venire, & imperatorem suum revereri.

Ibi etiam sunt testitudines ita magnæ sicut est unus furnus, & multa alia vidi quæ incredibilia forent, nisi homo illa vidisset. In illa etiam contrata homo mortuus comburitur, & uxor viva cum eo, sicut superius de alia contrata dictum est, quia dicunt homines, illi quod illa vadit ad alium mundum ad morandum cum eo, ne ibi aliam uxorem accipiat.

[IX]

Ultra transivi per mare Oceanum versus meridiem, & transivi per multas contratas & insulas, quarum una vocatur

Moumoran, & habet in circuitu 2000. milliaria, in qua homines portant facies caninas & mulieres similiter, & unum bovem adorant pro Deo suo, & ideo quilibet unum bovem aureum vel argenteum in fronte portat: Homines illius contratæ & mulieres vadunt totaliter nudi, nisi quod unum pannum lineum portant ante verenda sua.

Homines illius regionis sunt maximi & fortissimi, & quia vadunt nudi, quando debent bellare, portant unum scutum de ferro, quod cooperit eos a capite usque ad pedes, & si contingat eos aliquem de adversariis capere in bello qui pecunia non possit redimi, statim comedunt eum. . . . .

Rex eorum portat 300. margaritas ad collum suum maximas & pulcherrimas, & 300. orationes omni die dicit Deo suo: Hic etiam portat in digito suo unum lapidem longitudinis unius spansæ, & dum habet illum videtur ab aliis quasi una flamma ignis, & ideo nullus audet sibi appropinquare, & dicitur quod non est lapis in mundo pretiosior illo. Magnus autem imperator Tartarorum de Katai, nunquam vi, nec pecunia, nec ingenio illum obtinere potuit, cum tamen circa hoc laboraverit.

[X]

Transivi per aliam insulam vocatam Ceilan, quæ habet in ambitu plusquam duo millia milliaria, in qua sunt serpentes quasi infiniti, & maxima multitudo leonum, ursarum, & omnium animalium rapacium, & silvestrium, & potissime elephantum. In illa contrata est mons maximus, in quo dicunt gentes illius regionis quod Adam planxit Abel filium suum 500 annis. In medio illius montis est planicies pulcherrima, in qua est lacus parvus multum habens de aqua, & homines illi dicunt aquam illam fuisse de lachrymis Adæ & Evæ, sed probavi hoc falsum esse, quia vidi aquam in lacu scaturire:

Hæc aqua plena est hirudinibus & sanguisugis, & lapidibus pretiosis; istos lapides rex non accipit sibi, sed semel vel bis in anno permittit pauperes sub aqua ire pro lapidibus, & omnes quot possunt colligere illis concedit, ut orent pro anima sua. Ut autem possint sub aqua ire accipiunt lymones, & cum illis ungunt se valde bene, & sic nudos se in aquam submergunt, & sanguisugæ illis nocere non possunt. Ab isto lacu aqua exit & currit usque ad mare, & in transitu quando retrahit se, fodiuntur Rubiæ, & adamantes, & margaritæ, & aliæ gemmæ pretiosæ:

Unde opinio est quod rex ille magis abundat lapidibus pretiosis, quam aliquis in mundo. In contrata illa sunt quasi omnia genera animalium & avium; & dixerunt mihi gentes illæ, quod animalia illa nullum forensem invadunt, nec offendunt, sed tantum homines illius regionis. Vidi in illa insula aves ita magnas sicut sunt hic anseres, habentes duo capita, & alia mirabilia quæ non scribo.

[XI]

Ultra versus meridiem transivi, & applicui ad insulam quandam quæ vocatur Bodin, quod idem est quod immundum in lingua nostra. In ea morantur pessimi homines, qui comedunt carnes crudas, & omnem immunditiam faciunt quæ quasi excogitari non poterit; nam pater comedit filium, & filius patrem, & maritus uxorem, & e contario, & hoc per hunc modum: si pater alicujus infirmetur, filius vadit ad Astrologum sacerdotem, scz. rogans eum quod consulat Deum suum, si pater de tali infirmitate evadet, vel non. Tunc ambo vadunt ad idolum aureum, vel argenteum, facientes orationes in hac forma. Domine, tu es Deus noster, te adoramus, & rogamus ut nobis respondeas, debetne talis a tali infirmitate mori vel liberari?

Tunc Dæmon respondet, & si dicat, vivet, filius vadit & ministrat illi usque ad plenam convalescentiam: Si autem dicat, morietur, Sacerdos ibit ad eum, & unum pannum super os ejus ponet, & suffocabit eum, & ipsum mortuum incidet in frusta, & invitabuntur omnes amici, & parentes ejus ad comedendum eum cum canticis, & omni lætitia, ossa tamen ejus honorifice sepelient. Cum autem ego eos de tali ritu reprehendi, quærens causam: Respondit unus mihi, hoc facimus ne vermes carnes ejus comedant, tunc ejus anima magnam pœnam sustineret, nec poteram evellere eos ab isto errore:

& multæ aliæ novitates sunt ibi, quas non crederent, nisi qui viderent. Ego autem coram Deo nihil hic refero, nisi illud de quo certus sum sicut homo certificari poterit. De ista insula inquisivi a multis expertis, qui omnes uno ore responderunt mihi, dicentes, quod ista India 4400, insulas continet sub se, sive in se, in qua etiam sunt 64. reges coronati, & etiam dicunt quod major pars illius insulæ bene inhabitatur.

[XII]

Et hic istius Indiæ facio finem. In primis refero, quod cum transirem per mare Oceanum per multas dietas versus Orientem, perveni ad illam magnam provinciam Manci, quæ India vocatur a Latinis. De ista India superiori inquisivi a Christianis, Saracenis, idolatris, & omnibus, qui officiales sunt domini Canis magni, qui omnes uno ore responderunt, quod hæc provincia Manci habet plusquam 2000. magnarum civitatum, & in ipsa est maxima copia omnium victualium, puta, panis, vini, risi, carnium, piscium, &c. Omnes homines istius provinciæ sunt artifices & mercatores. . . . . Viri istius provinciæ sunt satis formosi, sed pallidi, & rasas & parvas barbas habentes; fœminæ vero sunt pulcherrimæ inter omnes de mundo.

Prima civitas ad quam veni de ista India vocatur Ceuskalon, & distat a mari per unam dietam, positaque est super flumen, cujus aqua prope mare cui contignatur, ascendit super terram per 12. dietas. Totus populus illius Indiæ idolatrat. Ista autem civitas tantum navigium habet, quod incredibile foret nisi videnti . . . . Ibi sunt anseres grossiores & pulchriores· & majus forum de illis, quam sit in mundo, ... & ita est de anatibus, & gallinis, quæ magnæ sunt valde in illa terra plusquam duæ de nostris. Ibi sunt serpentes maximi, & capiuntur & a gente illa comeduntur: unde qui faceret festum solemne, & non daret serpentes, nihil reputaret se facere: breviter in hac civitate sunt omnia victualia in maxima abundantia.

Inde transivi per civitates multas, & veni ad civitatem nomine Kaitan, in qua fratres Minores habent duo loca, ad quæ portavi de ossibus fratrum nostrorum pro fide Christi interfectorum, de quibus supra. In hac est copia omnium victualium pro levissimo foro, hæc civitas ita magna est, sicut bis Bononia, & in ea multa monasteria religiosorum, qui omnes idolis serviunt. In uno autem istorum monasteriorum ego fui, & dictum est mihi quod inerant 3000. religiosorum habentium 11000. idolorum, & unum illorum, quod quasi parvum inter cætera mihi videbatur, est ita magnum sicut Christophorus noster.

Isti religiosi omni die pascunt Deos suos, unde semel ivi ad videndum comestionem illam, & vidi quod illa quæ detulerunt sibi comestibilia sunt, & calidissima, & multum fumigantia, ita quod fumus ascendit ad idola, & dixerunt Deos illo fumo recreari. Totum autem cibum illi reportaverunt & comederunt, & sic de fumo tantum Deos suos paverunt.

Ultra versus Orientem veni ad civitatem quæ vocatur Fuko, cujus circuitus continet 30. milliaria, in qua sunt Galli maximi & pulcherrimi, & gallinæ omnes ita albæ sicut nix, lanam solum pro pennis habentes sicut pecudes. Hæc civitas pulcherrima est, & sita supra mare.

[XIII]

Ultra ivi per 18. dietas, & pertransii multas terras & civitates, & in transitu veni ad quendam montem magnum, & vidi quod in uno latere montis omnia animalia erant nigra ut carbo, & homines & mulieres diversum modum vivendi habent : ab alio autem latere omnia animalia erant alba sicut nix, & homines totaliter diverse ab aliis vixerunt. Ibi omnes fœminæ quæ sunt desponsatæ portant in signum quod habent maritos unum magnum barile de cornu in capite. . . . . .

Inde transiens per multas dietas veni ad unam civitatem quæ vocatur Kanasia, quæ sonat in lingua nostra civitas cœli : Nunquam ita magnam civitatem vidi, Circuitus enim ejus continet 100. milliaria, nec in ea vidi spatium quin bene inhabitaretur.

Imo vidi multas domus habentes 10. vel 12. solaria unum supra aliud : hæc habet suburbia maxima continentia majorem populum quam ipsa civitas contineat. 12. portas habet principales, & in via de qualibet illarum portarum ad 8. milliaria sunt civitates forte majores ut æstimo, quam est civitas Venetiarum, & Padua. Hæc civitas sita est in aquis quæ semper stant, & nec fluunt, nec refluunt, vallum tamen habet propter ventum sicut civitas Venetiarum. In ea sunt plus decem mille & 2. pontium, quorum multos numeravi & transivi, & in quolibet ponte stant custodes civitatis continue custodientes civitatem pro magno Cane imperatore Catai. . . . . .

Reliqui autem de populo civitatis sunt alii Christiani, alii mercatores, & alii transeuntes per terram, unde maxime fui miratus quo modo tot corpora hominum poterant simul habitare : In ea est maxima copia victualium, scz. panis & vini, & carnium de porco præcipue cum aliis necessariis.

In illa civitate 4 fratres nostri converterant unum potentem ad fidem Christi, in cujus hospitio continue habitabam, dum fui ibi, qui semel dixit mihi, Ara, i. pater, vis tu venire & videre civitatem istam ; & dixi quod sic.

[XIV]

& ascendimus unam barcham, & ivimus ad unum monasterium maximum, de quo vocavit unum religiosum sibi notum, & dixit sibi de me. Iste Raban Francus, i. religiosus venit de inde ubi sol occidit, & nunc vadit Cambaleth, ut deprecetur vitam pro magno Cane, & ideo ostendas sibi aliquid, quod si revertatur ad contratas suas possit referre quod tale quid novum vidi in Canasia civitate.

Tunc sumpsit ille religiosus duos mastellos magnos repletos reliquiis quæ supererant de mensa, & duxit me ad unam perclusam parvam, quam aperuit cum clave, & aparuit viridarium gratiosum & magnum in quod intravimus, & in illo viridario stat unus monticulus sicut unum campanile, repletus amœnis herbis & arboribus, & dum staremus ibi, ipse sumpsit cymbalum, & incœpit percutere ipsum sicut percutitur quando monachi intrant refectorium, ad cujus sonitum multa animalia diversa descenderunt de monte illo, aliqua ut simiæ, aliqua ut Cati, Maymones, & aliqua faciem hominis habentia, & dum sic starem congregaverunt se circa ipsum, 4000. de illis animalibus, & se in ordinibus collocaverunt, coram quibus posuit paropsidem & dabat eis comedere, & cum comedissent iterum cymbalum percussit, & omnia ad loca propria redierunt.

Tunc admiratus inquisivi quæ essent animalia ista? Et respondit mihi quod sunt animæ nobilium virorum, quas nos hic pascimus amore Dei, qui regit orbem, & sicut unus homo fuit nobilis, ita anima ejus post mortem in corpus nobilis animalis intrat. Animæ vero simplicium & rusticorum, corpora vilium animalium intrant.

Incœpi istam abusionem improbare, sed nihil valuit sibi, non enim poterat credere, quod aliqua anima posset sine corpore manere.

[XV]

Inde transivi ad quandam civitatem nomine Chilenso, cujus muri per 40. milliaria circuerunt. In ista civitate sunt 360. pontes lapidei pulchriores quam unquam viderim,

& bene inhabitatur, & navigium maximum habet, & copiam omnium victualium, & aliorum bonorum.

Inde ivi ad quoddam flumen dictum Thalay, quod ubi est strictius habet in latitudine 7. milliaria, & illud flumen per medium terræ Pygmæorum transit, quorum civitas vocatur Kakam, quæ de pulchrioribus civitatibus mundi est. Isti Pigmæi habent longitudinem trium spansarum mearum, & faciunt majora & meliora goton, & bombicinam quam aliqui homines in mundo.

Inde per illud flumen transiens, veni ad unam civitatem Janzu, in qua est unus locus fratrum nostrorum, & sunt in ea tres ecclesiæ Nestorianorum: hæc civitas nobilis est, & magna. . . . . Per 10. milliaria ab ista civitate in capite fluminis Thalay est una civitas vocata Montu, quæ majus navigium habet, quam viderim in toto mundo; Et omnes naves ibi sunt albæ sicut nix, & in ipsis sunt hospitia, & multa alia quæ nullus homo crederet nisi viderentur.

Inde transivi per 8. dietas per multas terras & civitates, & veni tandem per aquam dulcem ad quandam civitatem nomine Leneyn, quæ est posita super flumen vacatum Caramoran, quod per medium Catai transit, & magnum damnum sibi infert, quando erumpit.

Inde transiens per flumen versus Orientem per multas dietas & civitates, veni ad unam civitatem nomine Sumacoto, quæ majorem copiam habet de serico, quam aliqua civitas in mundo; Quando enim est major caristia Serici, ibi 40. libræ habentur pro minori quam pro 8. grossis. In ea est copia omnium mercimoniorum, & omnium victualium, panis, vini, carnium, piscium, & omnium specierum electarum.

[XVI]

Inde transivi versus Orientem per multas civitates, & veni ad illam nobilem, & nominatam Cambaleth quæ est civitas multum antiqua, & est in provincia Catai, & eam ceperunt Tartari: Et juxta eam ad dimidium miliare aliam civitatem fecerunt, quæ vocatur Caido & hæc 12. portas habet, & semper inter unam & aliam sunt duo miliaria, & medium inter illas civitates bene inhabitatur, ita quod faciunt quasi unam civitatem; Et ambitus istarum duarum civitatum est plusquam 40. milliaria. In hac civitate magnus imperator Canis habet sedem suam principalem, & suum magnum palatium, cujus muri bene 4. milliaria continent; & infra illud palatium sunt multa alia palatia dominorum de familia sua.

In palatio etiam illo est unus mons pulcherrimus consitus arboribus, propter quod mons viridis nominatur, & in monte palatium amœnissimum in quo communiter Canis residet: A latere autem montis est unus lacus magnus, supra quem pons pulcherrimus est factus, & in illo lacu est magna copia anserum & anatum, & omnium avium aquaticarum; & in silva montis copia omnium avium & ferarum silvestrium, & ideo quando dominus Canis vult venari non oportet eum exire palatium suum.

Palatium vero principale, in quo sedes sua est, est magnum valde, & habet interius 14. columnas aureas, & omnes muri ejus cooperti sunt pellibus rubeis quæ dicuntur nobiliores pelles de mundo: Et in medio palatii est una pigna altitudinis duorum passuum, quæ tota est de uno lapide pretioso nomine merdochas; & est tota circumligata auro, & in quolibet angulo ejus est unus serpens de auro qui verberat os fortissime: Habet etiam hæc pigna retia de margaritis, & per istam pignam defertur potus per meatus & conductus qui in curia regis habetur; & juxta eam pendent multa vasa aurea cum quibus volentes bibere possunt.

In hoc autem palatio sunt multi pavones de auro; & cum aliquis Tartarus facit festum domino suo, tunc quando convivantes collidunt manus suas præ gaudio & læticia, pavones emittunt alas suas, & expandunt caudas, & videntur tripudiare; Et hoc credo factum arte Magica, vel aliqua cautela subterranea.

[XVII]

Quando autem magnus ille Imperator Canis in sede sua imperiali residet, tunc a sinistro latere sedet Regina, & per unum gradum inferius duo mulieres quas ipse tenet pro se, quando non potest ad Reginam accedere : In infimo autem gradu resident omnes dominæ de sua parentela. Omnes autem mulieres nuptæ portant supra caput suum unum pedem hominis, longitudinis unius brachii cum dimidio ; & subter illum pedem sunt pennæ gruis, & totus ille pes ornatur maximis margaritis.

A latere vero dextro ipsius Canis residet filius ejus primogenitus, regnaturus post ipsum, & inferius ipso omnes qui sunt de sanguine regio : Ibi etiam sunt 4. scriptores scribentes omnia verba quæ dicit rex ; Ante cujus conspectum sunt Barones sui, & multi alii nobiles cum sua gente maxima, quorum nullus audet loqui nisi a domino licentia petatur exceptis fatuis & histrionibus, qui suum dominum consolari habent ; Illi etiam nihil audent facere, nisi secundum quod Dominus voluerit eis legem imponere. Ante portam palatii sunt Barones custodientes, ne aliquis limen portæ tangat.

Cum autem ille Canis voluerit facere convivium, habet secum 14000. Barones portantes circulos, & coronulas in capite, & domino suo servientes ; Et quilibet portat unam vestem de auro & margaritis tot quot valent plus quam decies millies florenorum. Curia ejus optime ordinatur per denarios, centenarios, & millenarios, & taliter quod quilibet in suo ordine peragit officium sibi deputatum, nec aliquis defectus reperitur.

Ego frater Odoricus fui ibi per tres annos, & multotiens in istis festis suis fui, quia nos fratres minores in sua curia habemus locum nobis deputatum, & oportet nos semper ire, & dare sibi nostram benedictionem : Et inquisivi ab illis de curia, de numero illorum qui sunt in curia domini, & responderunt mihi quod de histrionibus sunt bene 18.

Thuman; Custodes autem canum & bestiarum, & avium sunt 15. Thuman; Medici vero pro corpore Regis sunt 400. Christiani autem 8. & unus Saracenus. Et ego quando fui ibi, hii omnes omnia necessaria tam ad victum, quam ad vestitum habebant de curia domini Canis.

Quando autem vult equitare de una terra ad aliam, habet 4. exercitus equitum, & unus per unam dietam ipsum antecedit, secundus aliam, & tertius similiter, & quartus; ita quod semper ipse se tenet in medio in modum crucis; & ita omnes exercitus habent omnes dietas suas ordinatas, quod inveniunt omnia victualia parata sine defectu.

Illemet autem dominus Canis per illum modum vadit; Sedet in curru cum duabus rotis in quo facta est pulcherrima sella tota de lignis Aloe, & auro ornata, & margaritis maximis, & lapidibus pretiosis; & 4. Elephantes bene ordinati ducunt istum currum, quos præcedunt 4. equi altissimi optime cooperti.

Juxta currum a lateribus sunt 4. Barones tenentes currum, ne aliquis appropinquet domino suo. Supra currum sedent duo Gerfalcones albissimi, & dum videt aves quos vult capere, dimittit Falcones volare, & capiunt eas; Et sic habet solatium suum equitando, & per jactum unius lapidis nullus audet appropinquare currui nisi populus assignatus: unde incredibile esset homini qui non vidisset de numero gentis suæ, & reginæ, & primogeniti sui.

Iste dominus Canis imperium suum divisit in 12. partes, & una habet sub se 200. magnarum civitatum: unde ita latum & longum est suum imperium, quod ad quamcunque partem iret, satis haberes facere in sex mensibus, exceptis insulis, quæ sunt bene 5000. Iste dominus, ut transeuntes habeant omnia necessaria sua per totum suum imperium, fecit hospitia præparari ubique per vias; in quibus sunt omnia parata quæ ad victualia pertinent. . . . . .

[XVIII]

Quatuor magna festa in anno facit Dominus Canis, scilicet festum nativitatis, festum circumcisionis, coronationis, & desponsationis suæ ; & ad ista festa convocat omnes Barones, & histriones, & omnes de parentela sua.

Tunc domino Cane in suo throno sedente, accedunt Barones cum circulis & coronis in capite, vestiti vario modo, quia aliqui de viridi, scilicet primi, secundi de sanguineo, & tertii de croceo, & tenent in manibus unam tabulam eburneam de dentibus Elephantum, & cinguntur cingulis aureis uno semisse latis, & stant pedibus silentium tenentes. Circa illos stant histriones cum suis instrumentis :

In uno autem angulo cujusdam magni palatii resident Philosophi omnes ad certas horas, & puncta attendentes ; & cum devenitur ad punctum & horam petitam a philosopho, unus præco clamat valenter. Inclinetis vos omnes imperatori vestro : tunc omnes Barones cadunt ad terram ; & iterum clamat, Surgite omnes, & illi statim surgunt. Iterum Philosophi ad aliud punctum attendunt, & cum perventum fuerit, iterum præco clamat ; ponite digitum in aurem, & statim dicit, extrahite ipsum ; iterum ad aliud punctum clamat, Buratate farinam : & multa alia faciunt, quæ omnia dicunt certam significationem habere, quæ scribere nolui, nec curavi, quia vana sunt & risu digna.

Cum autem perventum fuerit ad horam histrionum, tunc Philosophi dicunt, facite festum domino, & omnes pulsant instrumenta sua, & faciunt maximum sonitum ; & statim alius clamat ; Taceant omnes, & omnes tacent : Tunc accedunt histrionatrices ante dominum dulciter modulantes, quod mihi plus placuit. Tunc veniunt leones, & faciunt reverentiam domino Cani ; Et tunc histriones faciunt ciphos aureos plenos vino volare per aerem, & ad ora hominum se applicare ut bibant. Hæc & multa alia mirabilia in curia illius Canis vidi, quæ nullus crederet nisi videret ; & ideo dimitto ea. . . . . .

[XIX]

De isto imperio Katay recessi post tres annos, & transivi 50. dietas versus Occidentem ; & tandem veni ad terram Pretegoani, cujus civitas principalis Kosan vocatur, quæ multas habet sub se civitates.

Ultra per multas dietas ivi, & perveni ad unam provinciam vocatam Kasan ; & hæc est secunda melior provinciam mundi, ut dicitur, & est optime habitata. . . . . . Latitudo Provinciæ est 50. dietarum, & longitudo plusquam 60. In ea est maxima copia omnium victualium, & maxime castaneorum ; & hæc est una de 12. provinciis magni Canis.

Ultra veni ad unum regnum vocatum Tibek quod est subjectum Cani, in quo est major copia panis & vini, quam sit in toto mundo ut credo. Gens illius terræ moratur communiter in tentoriis factis ex feltris nigris : Principalis civitas sua murata est pulcherrime ex lapidibus albissimis, & nigerrimis interescalariter dispositis & curiose compositis, & omnes viæ ejus optime pavatæ. In ista contrata nullus audet effundere sanguinem hominis, nec alicujus animalis, ob reverentiam unius Idoli. In ista civitate moratur Abassi 1. Papa eorum, qui est caput & princeps omnium Idolatrarum ; quibus dat & distribuit beneficia secundum morem eorum ; sicut noster Papa Romanus est caput omnium Christianorum. . . . . . .

Quando etiam pater alicujus moritur, tunc filius convocat omnes sacerdotes & histriones, & dicit se velle patrem suum honorare, & facit eum ad campum duci sequentibus parentibus omnibus, amicis, & vicinis, ubi sacerdotes cum magna solemnitate amputant caput suum, dantes illud filio suo, & tunc totum corpus in frusta concidunt, & ibi dimittunt, cum orationibus cum eo redeuntes ; Tunc veniunt vultures, de monte assuefacti ad hujusmodi, & carnes omnes asportant : Et ex tunc currit fama de eo quod sanctus est, quia angeli domini ipsum portant in paradisum: Et iste est maximus honor, quem reputat filius posse fieri patri suo mortuo.

Tunc filius sumit caput patris, & coquit ipsum, & comedit, de testa ejus faciens ciphum in quo ipse cum omnibus de domo & cognatione ejus bibunt cum solemnitate & lætitia in memoriam patris comesti. Et multa vilia & abominabilia facit gens illa quæ non scribo, quia non valent, nec homines crederent nisi viderent.

[XX]

Dum fui in provincia Manzi transivi juxta palatium unius hominis popularis, qui habuit 50. domicellas virgines sibi continue ministrantes, in omnibus pascentes eum sicut avis aviculas, & habet semper 5. fercula triplicata; & quando pascunt eum, continue cantant dulcissime. . . . . . Palatium suum quo* milliaria tenet in ambitu; cujus pavimentum semper unum laterem habet aureum, alium argenteum: Juxta ambitum istius palatii est unus monticulus artificialis de auro & argento, super quo stant Monasteria, & campanilia, & alia delectabilia pro solatio illius popularis; Et dictum fuit mihi, quod quator tales homines sunt in regno illo.

Nobilitas virorum est longos habere ungues in digitis præcipue pollicis quibus circuent sibi manus: Nobilitas autem & pulchritudo mulierum est parvos habere pedes: Et ideo matres quando filiæ suæ sunt tenellæ ligant pedes earum, & non dimittunt crescere.

Ultra transiens versus meridiem applicui ad quandam contratam, quæ vocatur Milestorite, quæ pulchra est valde & fertilis. . . . . . .

Hanc gratiam habent fratres ibidem, quod citissime per virtutem nominis Christi Jesu, & in virtute illius sanguinis pretiosi, quem effudit in cruce pro salute generis humani, dæmonia ab obsessis corporibus expellunt; Et quia multi ibidem sunt obsessi, ducuntur per decem dietas ad fratres

*Darll. *duo*.

ligati, qui liberati statim credunt in Christum, qui liberavit eos habentes ipsum pro Deo suo, & baptizati sunt, & idola sua, & pecorum suorum statim dant fratribus, quæ sunt communiter de feltro, & de crinibus mulierum: & fratres ignem in communi loco faciunt ad quem populus confluit, ut videat Deos vicinorum suorum comburi, & fratres coram populo Idola in ignem projiciunt; Et prima vice de igne exierunt; Tunc fratres ignem cum aqua benedicta consperserunt, & iterum Idola in ignem projecerunt, & dæmones in effigie fumi nigerrimi fugerunt, & Idola remanserunt, & combusta sunt. Postea auditur clamor per aerem talis, vide, vide, quo modo de habitatione mea expulsus sum. Et per istum modum fratres maximam multitudinem baptizant, qui cito recidivant ad idola pecorum: qui fratres continuo quasi stent cum illis, & illos informent.

[XXI]

Aliud terribile fuit quod ego vidi ibi. Nam cum irem per unam vallem, quæ sita est juxta fluvium deliciarum, multa corpora mortua vidi, & in illa valle audivi sonos musicos dulces & diversos, & maxime de cytharis, unde multum timui.

Hæc vallis habet longitudinem septem, vel octo milliarium ad plus, in quam si quis intrat, moritur, & nunquam vivus potest transire per medium illius vallis, & ideo omnes de contrata declinant a latere: Et tentatus eram intrare, & videre, quid hoc esset. Tandem orans & Deo me recommendans, & cruce signans, in nomine Jesu intravi.

& vidi tot corpora mortua ibi, quod nullus crederet nisi videret. In hac valle ab uno ejus latere, in uno saxo unam faciem hominis vidi, quæ ita terribiliter me respexit, quod omnino credidi ibi fuisse mortuus: Sed semper hoc verbum (verbum caro factum est & habitavit in nobis) protuli, & cruce me signavi, nec propius quam per 7. passus, vel. 8 accedere capiti ausus fui.

Ivi autem fugiens ad aliud caput vallis, & super unum monticulum arenosum ascendi, in quo undique circumspiciens nihil vidi nisi cytharas illas, quas per se (ut mihi videbatur) pulsari & resonare mirabiliter audivi. Cum vero fui in cacumine montis, inveni ibi argentum in maxima quantitate, quasi fuissent squamæ piscium. Congregans autem inde in gremio meo pro mirabili ostendendo, sed ductus conscientia, in terram projeci, nihil mecum reservans, & sic per gratiam dei liber exivi.

Cum autem homines illius contratæ sciverunt me vivum exisse, reverebantur me multum, dicentes me baptizatum & sanctum: & corpora illa fuisse dæmonum infernalium qui pulsant cytharas ut homines alliciant intrare, & interficiant.

Hæc de visis certudinaliter ego frater Odoricus hic inscripsi; & multa mirabilia omisi ponere, quia homines non credidissent nisi vidissent.

WILLIAM LEWIS (ARGRAFFWYR) CYF., CAERDYDD.